

rast

1
Cena: 6,50 eur
JULIJ 2016

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

ALEŠ GABRIČ

Pravilno je,
da se z vsem
ne strinjamo

ŽIGA VIRČ

Imeli smo
rdečo preprogo

MAJA KASTELIC

Deček ji sledi
in ji prinaša srečo

ILKA VAŠTE

Na novo odkriti roman
Žrtev novega življenja

AHMED BURIC

Pesem doajenu
Cvetu Šaliju

82

D216/9584

Rast pomeni razvoj in ima korenine

Igor Vidmar, urednik

Beseda rast v sebi nosi številne pomene in vzbuja asociacije, pomeni razvoj, pomeni spreminjanje, pomeni spremembo od majhnega proti velikemu, od mladega k zrelemu. Revija Rast, ki je letos zakoračila v sedemindvajseto leto izhajanja, v sebi nosi vse te in še druge pomene ter je morda vsaj na neki simboličen način prelomna. Z novim letom je po šestih letih svoje uredniško poslanstvo pri Rasti zaključil Rasto Božič, ki mu je skupaj z uredništvom uspelo kljub kulturi ne najbolj naklonjenim kriznim letom revijo ne le obdržati pri življenju, ampak tudi ohraniti jo v rasti.

V vsesplošni medijski poplavi revija, ki se resno ukvarja s splošno kulturnimi, literarnimi in družbenimi vprašanji, čedalje težje vzbudi zanimanje bralca, ki v medijih vse bolj pogosto išče predvsem zabavo na prvo žogo in se vse težje spravi k branju poglobljenih vsebin ter ne najde več ne časa ne volje za prebiranje proze in poezije. A vendar bralci, ki si želijo drugačnega, nekoliko zahtevnejšega branja, še obstajajo in verjamem, da jih ni malo. Treba je najti pot do njih in prav to si je za najpomembnejšo nalogo zadalo prenovljeno uredništvo revije Rast, ki pa zgodbe Rasti nikakor ne želi začeti znova, saj se zaveda, da so dobre korenine še kako pomembne za dobro rast.

Dozdajšnji uredniki Ivan Gregorčič, Milan Markelj, Barica Smole in Rasto Božič na čelu Rasti niso dobili naslednika, zdaj dobivajo naslednike. Vsako številko bo namreč uredil drug urednik. S tem želi uredništvo razširiti krog sodelavcev in raznovrstnost tem, ki jih revija obravnava. Če tokratna številka prinaša odmeve in premisleke po zaključenem praznovanju 650-letnice Novega mesta, bo naslednja, ki jo bo uredil pisatelj, alpinist in novinar Tadej Golob, večjo pozornost posvetila športu, tretja letošnja Rast, ki jo bo uredila publicistka, novinarka, urednica in kritičarka Jedrt Jež Furlan, pa bo v poudarjenem delu posvečena migrantskim temam. Osvežena je tudi grafična podoba revije, za katero zdaj skrbi Boštjan Grubar.

Bolj kot v evforičnem letu praznovanja je za premislek o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti mesta, ki je proslavilo 650 let obstoja, pravi čas zdaj, ko lahko s primerno časovno distanco zberemo vtise in misli. Sedanjost je posledica preteklosti, prihodnosti pa brez sedanjosti ne bi bilo. Prav je, da pustimo preteklost zgodovinarjem. Aleš Gabrič, eden vodilnih sodobnih slovenskih zgodovinarjev, je kot rojen Novomeščan tudi pri svojem znanstvenem delu še posebej pozoren na svoje mesto, ki je v povojnem času doživelo predvsem izjemen gospodarski razvoj. Ni nepomembno, kako rast in razvoj mesta v prihodnosti vidi politika, zato je v razmišljanju o sedanjosti in prihodnosti mesta tokrat besedo dobil tudi politik, novomeški župan Gregor Macedoni, ki je sredi svojega prvega županskega mandata optimističen, saj vidi številne priložnosti, ki se mestu ponujajo danes in se bodo ponudile v naslednjih letih.

Svoje priložnosti je dobro izkoristil z Novim mestom in Velikim Slatnikom tesno povezani svetovno znani fizik in filozof Ernst Mach, o katerem ob stoletnici smrti pišeta Marjan Hren in Stanislav Južnič. Urednik fotografije revije Rast Boštjan Pucelj s fotoreportažo obuja dogodke v Novem mestu ob njegovem jubileju, v naslednjih številkah pa želimo v tej rubriki dati priložnost tudi mladim dolenskim, belokranjskim in posavskim fotografom.

Žiga Virc je trenutno eden najbolj vročih mladih slovenskih režiserjev, v intervjuju pa med drugim razkriva ozadje nastajanja njegovega zadnjega filma Houston, imamo problem! Milan Jazbec je skrbno analiziral, kaj je na Dunaju počel Martin Krpan, in ugotovil, da bi se od njega lahko marsikaj naučili tudi sodobni diplomati. Andreja Kopač se je posvetila lanskima Prešernovima nagradencema Gregorju Luštku in Rosani Hribar, v Rasti je svoj prostor dobila tudi trebanjska akademska slikarka in ilustratorka Maja Kastelic, ki s svojimi ilustracijami prodira celo na mehiško in kitajsko tržišče, v literaturi namenjenemu delu Rasti pa se na slovensko literarno sceno vrača Ilka Vašte s svojim pred pol stoletja napisanim in še neobjavljenim romanom Žrtev novega življenja. Po dolgem času se s svojimi pesmimi v javnosti pojavlja novomeški pesnik Mitja Bukovec, ki se mu s svojo poezijo, ki sta jo večino napisala v Novem mestu, pridružujeta gosta pesniške rezidence založbe Goga albanski pesnik Arben Idrizi in bosanski pesnik, novinar in publicist Ahmed Burić.

Za konec velja opozoriti na literarni natečaj revije Rast. Pisce vabimo, da preberejo uvod v nov roman Mihe Mazzinija Zemljevidi tujih življenj, ki je pred kratkim izšel pri založbi Goga, in napišejo nadaljevanje. Najboljša zgodba bo nagrajena s 500 evri in objavljena v naslednji številki Rasti.

rast

REVILJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

1 letnik XXVII, julij 2016, št. 1, ISSN 0353-6750

Oddaja prispevkov • Prispevke pošljite na elektronski naslov rast@goga.si ali po pošti na naslov Založba Goga, Glavni trg 6, 8000 Novo mesto. Prispevki so lahko dolgi do 10.000 znakov skupaj s presledki. Nenaročenih prispevkov ne vračamo.

Odgovorni urednik

Mitja Ličen

Urednik

Igor Vidmar

Urednik fotografije

Boštjan Pucelj

Uredniški odbor

Jelka Ciglencečki, Iztok Hotko, Jedrt Jež Furlan, Jurij Kocuvan, Andreja Kopač, Mitja Ličen, Natalija Petakovič, Boštjan Pucelj, Igor Vidmar, Natalija Zanoški

Oblikovna zasnova in grafična priprava:

Boštjan Grubar / Etna studio

Jezikovni pregled

Nina Štampohar

Izdajatelj

Založba Goga

Glavni trg 6, 8000 Novo mesto

Občine soizdajateljice

Mestna občina Novo mesto in občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Metlika, Mirna Peč, Mokronog-Trebelno, Semič, Straža, Šentjernej, Šentrupert, Škocjan, Šmarješke Toplice, Trebnje in Žužemberk

Predsednica sveta revije

Klavdija Kotar

Za založbo

Mitja Ličen

Izdajo revije so omogočili

Mestna občina Novo mesto in občine soizdajateljice

Naklada

500 izvodov

Novo mesto, julij 2016

Fotografija na naslovnici

Predstava: **Korak v dvojce po Pii in Pinu**

Produkcija: **Anton Podbevšek Teater, Novo mesto**

Avtor fotografije: **Borut Peterlin**

4 ALEŠ GABRIČ

Pravilno je, da se z vsem ne strinjamo

Igor Vidmar

11 BOŠTJAN PUCELJ

Novomeško jubilejno leto v fotografskem spominu

21 GREGOR MACEDONI

Pričakujem, da bo Novo mesto doživelo pozitivne premičke

Igor Vidmar

26 ROSANA HRIBAR IN GREGOR LUŠTEK

»To sta pa lahko samo vidva«

Andreja Kopač

31 MAJA KASTELIC

Deček ji sledi in ji prinaša srečo

Igor Vidmar

38 ŽIGA VIRC

Imeli smo rdečo preprogo,
bilo je super ...

Igor Vidmar

46 JANEZ PENCA

Merimo čas, kot ga meri
Narava, in mislimo,
kot misli Narava

53 MILAN JAZBEC

Martin Krpan v odsevu
diplomatskega zrcala

60 OB STOLETNICI SMRTI ERNSTA MACHA

Slatenska in tudi
Machova dolina

Marjan Hren

65 OB STOLETNICI SMRTI ERNSTA MACHA

Ernstove nadzvočne
sanje izpod Gorjancev
so se uresničile

Stanislav Južnič

70 ILKA VAŠTE

Na ženski strani vojne –
na novo odkriti roman
Ilke Vašte Žrtev novega
življenja

Jelka Ciglencečki

76 MITJA BUKOVEC

Mitja Bukovec po dolgem
času spet pesnik

Igor Vidmar

82 AHMED BURIĆ

Ahmed Burić in doslej
neznana harmonija

Jelka Ciglencečki

88 ARBEN IDRIZI

Pesmi s pogorišč in pesmi,
napisane ob mirnih vodah
Krke – Arben Idrizi

Jelka Ciglencečki

94 LITERARNI NATEČAJ Z MIHO MAZZINIJEM

Zemljevid življenja
dekleta z ruto

rast

ALEŠ GABRIČ

Pravilno je, da se z vsem ne strinjamo

Igor Vidmar • Fotografije: Boštjan Pucelj

Dr. Aleš Gabrič je zgodovinar. Kot znanstvenik je zaposlen na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer raziskuje novejšo slovensko politično kulturnopolitično in kulturno zgodovino, predvsem odnos politike do intelektualcev, razvoj šolstva, delovanje znanstvenih in umetniških ustanov, odnos države do kulture na splošno in do posameznih kulturnih ustvarjalcev itd. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava zgodovino slovenske kulture.

Novo mesto je v svoji zgodovini doživljalo razvojne vzpone in padce. Če je bilo še sredi prejšnjega stoletja predvsem upravno in kulturno središče neke pokrajine, pa danes njegovo identiteto opredeljuje predvsem gospodarska uspešnost. Ima Novo mesto danes še tak kulturni pomen, kot ga je imelo pred sto in več leti ali pa pred drugo vojno?

Novo mesto ni danes več tako pomembno kulturno in upravno središče, kot je nekdaj bilo, ko je bilo središče ene od treh kranjskih regij. Takšno središče, kot je bilo Novo mesto v zgodovini, pritegne krog izobraženih, ki morajo voditi upravne, kulturne in ostale dejavnosti. Novo mesto je bilo tudi eno od redkih mest na tem območju in največje med dvema pomembnima središčema – Ljubljano in Karlovcem. To mu je prineslo pomembno upravno in trgovsko vlogo, dodaten pomen pa mu je dala še novomeška gimnazija, ki je bila ena redkih na Slovenskem in izjema, saj ni bila v deželni glavni mestu.

Bistveno se je vloga Novega mesta spremenila po drugi svetovni vojni z novo regionalizacijo in s policentričnim razvojem Slovenije, ko so novomeške ustanove dobile močno konkurenco.

Takoj po vojni je Novo mesto vendarle postalo središče ene od štirih slovenskih regij. Danes je daleč od tega.

Tista razdelitev na štiri okrožja je bila začasna in okrožij bi bilo več, a denimo Primorska to še ni bila, saj zahodna meja še ni bila načrtovana.

Predvsem je bila pomembnost Novega mesta tedaj večja v glavi ljudi. Nek Brežičan ali pa Metličan je tedaj popolnoma drugače gledal na Novo mesto kot danes.

Vemo, kakšne so bile meje v preteklosti. Politične in upravne meje so eno, te lahko vedno spremeniš z novim zakonom, takoj. V zavesti ljudi pa se to spreminja tudi dve do tri generacije. V Novem mestu in okolici bodo ljudje rekli, da so Dolenjci. Ne bodo rekli, da so Kranjci, kot bi to ocenili pred stoletji. Kaj pa je Dolenjska danes?

Njenega imena ne najdemo niti v regionalni delitvi Slovenije. Poleg tega pojem Dolenjska v zavesti ljudi predstavlja nekaj precej manjšega, kot je bila nekoč.

Zanimivo pa je, da se imajo ljudje, ki živijo na primer v sevniški ali krški občini na desnem bregu reke Save za Kranjce in ne za Dolenjce in spadajo v pokrajino Posavje, ki je v zgodovini ni bilo.

To ne velja le za Posavje, to bi lahko veljalo tudi za kaj drugega. Tudi Belokranjci pravijo da so samo Belokranjci in da niso Dolenjci, ker se poimenujejo še po ožjih regionalnih oznakah, ki so v zgodovini vedno obstajale. Tudi Blejci in Bohinjci drugi o drugih govorijo, kot da bi bili iz različnih svetov.

Zanimiva je regijska umeščenost Kostanjevice v Posavje.

Kostanjevica je zame še vedno dolenjsko mesto, ki je bilo ustanovljeno in vzpostavljeno s posebnim namenom. Toda to je pogled iz historične perspektive. Kot zgodovinar sicer pljuvam v lastno skledo, ko ocenjujem, da preživelih starih mentalnih, političnih in gospodarskih struktur

ne moremo prenašati v sodobni čas. Stare vrednote so eno, sodobne delitve pa lahko izhajajo iz povsem drugačnih okoliščin.

Zakaj je izraz Jugovzhodna Slovenija tako slab?

Kar nam po moji logiki nič ne pove.

Če te nekdo vpraša, kaj si, mu ne moreš reči, da si jugovzhodni Slovenec.

Točno tako. S stranmi neba pač ne moremo poimenovati identitetnih oznak. Če imajo druge slovenske regije lokalno geografska imena, ne vem, zakaj bi bila Dolenjska izjema. Lahko sicer rečemo, da so pomagali stvar sami zašuštrati Dolenjci in Belokranjci, a se to vendarle ureja na državni ravni. Če bi uporabljali za vsa regionalna poimenovanja isto logiko, do imena Jugovzhodna regija ne bi prišlo. Toda aparatčiki radi izklopijo logiko, saj državna uprava ne ljubi ljudi, ki preveč razmišljajo.

Politične in upravne meje so eno, te lahko vedno spremeniš z novim zakonom, takoj. V zavesti ljudi pa se to spreminja tudi dve do tri generacije.

Vrhovec v svoji zgodovini Novega mesta ni kakšne posebne pozornosti namenil gospodarstvu. Kaj se je takega zgodilo, da je Novo mesto, ki je bilo do tedaj predvsem upravno in kulturno središče, sredi druge polovice 20. stoletja gospodarsko tako naglo napredovalo? Je bila temelj temu tradicija, gimnazija ali pa gre za druge bolj naključne dejavnike?

Lahko bi rekli, da gre za kombinacijo vsega tega. Vrhovčeva knjiga je izšla ob koncu devetnajstega stoletja, leta 1891. Ko jo je pisal, o gospodarski vlogi Novega mesta v preteklosti še ni bilo dosti znanega. Novo mesto je bilo v njegovem času trgovsko in obrtno ter predvsem upravno in kulturno središče, odrezano od poglavitnih gospodarskih tokov. Železnica je v Novo mesto prišla

kasneje kot v druga slovenska mesta, v tistih z železnico pa se je tudi skoncentriral nov industrijski razvoj, ki se je tako tedaj Novemu mestu izognil.

Kaj pa potem dejansko sproži silen gospodarski razvoj Novega mesta?

Morda je bilo nekaj malega tudi naključij, a gospodarski napredek Novega mesta po drugi svetovni vojni so »zakrivili«¹ sposobni ljudje, ki so potegnili gospodarstvo v sodobni čas. Tako za IMV kot za Krko je bilo odločilno, da so pustili ljudi, ki so imeli za tisti čas neverjetne ideje, da delajo po svoje in da poskušajo svoje zamisli uresničiti.

Pred leti sva se z mariborskim kolegom zgodovinarjem pogovarjala, kje vidiva vzroke različnega razvoja Novega mesta in Maribora po slovenski osamosvojitvi. Povsem ločeno sva prišla do enakega sklepa. Da v času enopartijskega sistema v Novem mestu direktorje, ki so vodili uspešna podjetja, niso ocenjevali zgolj po tem, ali so pravi partijci ali ne, ali so sploh člani partije ali ne, v Mariboru pa je bila po najinih ocenah podrejenost vodilnih gospodarstvenikov režimu očitno precej močnejša. V Novem mestu pa so ljudem, ki so vodili Krko ali IMV, pustili, da delajo v skladu s svojimi gospodarskimi vizijami.

Druga pomembna novost, ki je omogočila gospodarski skok Novega mesta, je bila vključitev v sodobne prometne povezave. Vloge, ki je ni odigrala železnica, je po vojni prevzela tedaj najmodernejša cesta v Jugoslaviji, avtocesta bratstva in enotnosti. Krka, kjer rastejo najmodernejši industrijski kompleksi, je dobila avtocesto dobesedno na dvorišču, če malo pretiravam, oziroma manj kot kilometer stran od proizvodnih obratov. Njihovi tovornjaki so lahko bili v trenutku na najpomembnejši prometni žili v državi.

Vendar pred osamosvojitvijo Novo mesto ni imelo samo Krke in IMV. Tu so bili še Pionir, Novoles, Novoteks, Labod, Iskra, Tovarna obutve ...

Kar se Pionirja, ki je v veliki meri zaposloval predvsem sezonsko delovno silo, tiče, smo imeli

takih gradbenih firm v Jugoslaviji še precej, s Krko se jih pa ni moglo veliko primerjati. Bistvo gospodarske uspešnosti je, da nisi pripravljen le na dobre čase, ampak da se znaš ustrezno odzvati tudi v kriznih letih. Ta sposobnost pa ni dana vsem.

Pa še eno stvar je treba pri tem izpostaviti. Prej sva omenjala gimnazijo. Po vojni je Novo mesto začelo graditi tudi razne tehniške šole. Za gospodarski napredek ne potrebuješ le najmodernejših strojev in najsodobnejših tovarn. Rabiš tudi izobražen kader, ki jih je sposoben uporabljati in nadalje razvijati. Ko sem delal primerjave izobrazbene strukture prebivalstva, sem bil tudi sam presenečen, ko sem ugotovil, da sodi Novo mesto med, v povprečju, najbolj izobražene dele Slovenije in da po tem kazalniku pušča za sabo tudi nekatera univerzitetna središča.

Če se zadržimo še malo v predosamosvojitvenem obdobju – kaj je Novemu mestu prinesel čas komunistične oblasti?

S stranmi neba pač ne moremo poimenovati identitetnih oznak. Če imajo druge slovenske regije lokalno geografska imena, ne vem, zakaj bi bila Dolenjska izjema.

Najkrajše rečeno – izgubljanje nekdanjega upravnega in kulturnega pomena ter bliskovito naraščanje vloge novomeškega gospodarstva v širšem prostoru.

Novo mesto je na pol poti med Zagrebom in Ljubljano. Zagreb z okolico je bil eno največjih ekonomskih in gospodarskih središč v Jugoslaviji, Novo mesto pa je bil z novo cesto blizu obema omenjenima. V Novem mestu niso razvijali zgolj ene branže, kar lahko potegne v krizo celotno regijo, če se v njej kaj zalomi. V novomeški regiji pa so se uspešno razvijale farmacevtska, avtomobilska, tekstilna, lesna in elektro industrija.

Pa še obutveno in steklarsko industrijo smo tudi imeli.

Ja, ampak ti dve sta bili manj uspešni, steklarska je sploh hitro propadla. Očitno niso k stvari pritegnili pravega kadra ali pa ga niso poslušali.

Se je pa steklarska industrija transformirala v industrijo izolacijskih materialov, v proizvodnjo steklenih vlaken, tako da vse le ni šlo nič.

Seveda ne. Vsak projekt se pač ne posreči. Tisti, ki mislijo, da morajo vsi načrti uspeti in da je treba odgovorne za neuspeh obesiti na prvi kandelaber, sodijo v nek drug čas in družbeni sistem ali na nek drug planet.

Z industrializacijo se je spremenilo mesto in z njim tudi meščani. V mesto je prišlo ogromno priseljencev, bodisi izpod Gorjancev ali iz drugih republik nekdanje skupne države. S sabo prinesejo svoje navade, svoj način življenja, svoj kulturo. Kako to vpliva na značaj mesta, na meščanskost njenih meščanov, na njegovo kulturno podobo?

Z ocenami, da se je meščanskost izgubila zaradi komunistične oblasti ali zaradi uničevanja starega značaja mest, se ne strinjam povsem, saj so se mesta spreminjala tudi pod drugimi vplivi. V Novem mestu je prišlo do velikega gospodarskega razvoja v času, ko se je povsod na splošno spreminjal način življenja. Največjo spremembo sta v vsakdanjik šestdesetih in sedemdesetih

letih prinesli dve noviteti. Prva je televizor, ki je izrazito pasivizirala ljudi. Pred tem so šli številni po delu še v takšno ali drugačno društvo, pevsko, gledališko, športno pa tja do šahovskega, kjer so bili hkrati ustvarjalci in sprejemalci. Televizor pa jih je spremenil v zgolj sprejemalce. Druga novost je bil avto. V sedemdesetih letih smo po uvajanju prostih sobot dobili podaljšan vikend in v Jugoslaviji, ki je imela enega najcenejših bencinov v tem delu Evrope, se je pojavil vikend turizem, ki je imel v Novem mestu oz. Sloveniji posebno obliko. Kakšen tujec je zelo čudno pogledal, če si mu pokazal Trško goro in mu povedal, da tiste hiše tam gor niso stanovanjske, ampak da tja zahajajo Novomeščani večinoma med vikendom. V zahodni Evropi si česa takega niso mogli in si ne morejo privoščiti, ker bi plačevali prevelik davek na nepremičnine; ni čudno, da se ga pri nas otepamo na vse načine.

Se pa strinjam, do mora biti Narodni dom »demokratičen«, za mlade in stare, za ljubitelje takšne in drugačne glasbe, za ljubitelje gledališke, muzejske, likovne, knjižne ali kake druge kulturne dejavnosti.

Spremeni pa se v tem času tudi status kulturnih ustanov.

Pred drugo svetovno vojno je bilo veliko pomembnejših kulturnih ustanov društvenih in je bilo njihovo delovanje odvisno od zanesenjakov. Če niso bili aktivni, je društvo zamrlo. Ko se je država postavila v vlogo mecena in ustanove poddržavila ali jih zgolj redno financirala, je pri nekaterih zanesenjakih vnema popustila ali pa niso vzgajili naslednikov, češ da ni treba več delati, ker bo društvo tako in tako dobilo denar iz proračuna ...

Včasih se tudi nekritično presoja, kaj je pomenila meščanska kultura. Vzemimo za primer novomeško čitalnico in vse, kar se je v njej dogajalo. Njeno delovanje je bilo bolj ali manj zaprto v ozek krog čitalničnega članstva. Drugi niso imeli dostopa do dobrin, ki jih je ponujala. Ko je potem Josip Germ na široko odprl vrata čitalnične knjižnice širši javnosti in so jo lahko obiskovali tudi novomeški gimnazijci, so se nekateri stari čitalničarji razburjali, ker niso prišli prvi do časopisa ali do knjig, ker so jih prehiteli bolj vneti bralci. Meščanski tip kulture ni izginil samo zaradi nove oblasti po letu 1945, ampak zaradi številnih sočasnih procesov. Proces demokratizacije obiskovanja kulturnih ustanov se je začel že pred tem.

Seveda je prišlo do sprememb ob koncu devetnajstega in v prvi polovici dvajsetega stoletja, velike spremembe pa je podoba Novega mesta doživela tudi od šestdesetih do devetdesetih let pa tudi kasneje.

Eden od vzrokov za to je tudi veliko zamujanje pri gradnji mostov, ki bi promet in pločevino odvrnili od mestnega jedra. Tam, kjer bi se morali srečevati ljudje, so nastala parkirišča. Poleg tega se je ob gradnji novega pogosto pozabilo na staro. To se je zgodilo tudi s stavbo novomeške čitalnice oziroma Narodnega doma, ki je največja novomeška sramota. Obstajajo sicer načrti, kaj z njo narediti, toda zamišljati si, da bi lahko v njej obudili duh minulih obdobj, je absurdno. Vanj bo treba umestiti nekaj novega, pa naj bo to mladinski ali študentski klub ali pa del bodoče novomeške univerze, na primer rektorat ...

Krko nacionalni mediji, kar je zelo žalostno, največkrat omenijo, ko je govora o visokih plačah menedžerjev. Naj jih imajo vse dotlej, dokler se ob tem ne zgražajo tisoči, ki so vezani na te uspehe.

S tem se ne bi povsem strinjal.

Pravilno je, da se z vsem ne strinjamo.

Mislim, da imamo meščani in mesto moralno obvezo, da dejavnosti v obnovljenem Narodnem domu vzpostavimo v duhu tistega, zaradi česar so ga naši predniki zgradili, da ne sme biti namenjen zgolj določenemu krogu ljudi, da mora biti dom namenjen vsem meščanom, druženju, kulturni dejavnosti ...

Lahko je namenjen tudi okoličanom. Ko je bil Narodni dom zgrajen, je bilo mesto le od zgoranjih do spodnjih vrat (od tam, kjer je zdaj Knjižnica Mirana Jarca do Kandijskega mosta, op. p.). Kandija že ni bila več mesto, kaj šele Šmihel. Enake vloge Narodni dom ne more imeti že zato,

ker se je tudi mesto spremenilo. Ko je bil zgrajen, je imel Narodni dom eno najmodernejših dvoran na Kranjskem oziroma, kar se tiče slovenskih kulturnih ustanov, tudi na Slovenskem. V ljubljanskem in mariborskem gledališču so tedaj prevladovali nemške predstave. Zdaj pa ima Novo mesto tako poklicni teater kot tudi kulturni center. Oba imata večji dvorani, zato si Narodni dom ne more povrniti enake vloge, kot jo je imel. Treba mu je nameniti vlogo, primerno velikosti in položaju v mestu. Filharmonični orkester bi npr. težko gostoval v Narodnem domu, saj do tja niti avtobus ne more pripeljati, profesionalni glasbeniki pa niso navajeni prenašati inštrumentov s parkirišča na enem na drugi konec mesta. Se pa strinjam, da mora biti Narodni dom »demokratičen«, za mlade in stare, za ljubitelje takšne in drugačne glasbe, za ljubitelje gledališke, muzejske, likovne, knjižne ali kake druge kulturne dejavnosti.

A ravno tako velike dvorane Novo mesto zdaj nima, jo pa potrebuje.

Prireditve, kakršen je bil simpozij ob 650-letnici mesta, ko je bila dvorana v kulturnem centru videti na pol prazna, bi v Narodnem domu potekala pred polno dvorano, kar sodelujočim ponuja čisto drugačen občutek. Imeti 100 do 150 obiskovalcev na takšni prireditvi je vsekakor veliko.

Kako je odnos mesta do takega kulturnega spomenika, kot je Narodni dom, s tako močnim simbolnim pomenom, videti iz Ljubljane, kjer zdaj živite in lahko na to gledate nekako bolj z distance, ali pa z vidika zgodovinarja.

Kako je videti iz Ljubljane ne morem povedati, ker živim na Lavrici, ki ne sodi v Mestno občino Ljubljana (smeh). Bom raje na to odgovoril z očmi zgodovinarja. Pri tovrstnih projektih ne bi smeli prepustiti glavne besede politikom in uradnikom, ker preden vsem tem birokratom kaj dopoveš, traja precej dolgo. Najprej je treba natančno določiti vsebino, ki naj bo del celovite novomeške kulturne ponudbe, in to preden bi se – na slepo – lotili prenove tovrstnega kulturnega spomenika.

Kako bi zgledalo Novo mesto, če ne uspelo Krki in nekdanjemu IMV obstati in se razviti, kot se je?

Zgodovinarji zelo neradi odgovarjamo na hipotetična vprašanja, kaj bi bilo, če bi bilo. Predvidevamo pa lahko, da bi bil odtok intelektualnega kapitala bistveno večji. Uspešne firme so pač magnet za vse ljudi, ki vanje prinesejo svoj širši intelektualni duh, ne samo strokovnega znanja. Krka je bila npr. vedno podpornik kulturnim, športnim in še kakšnim drugim dejavnostim v mestu. Tudi novomeška gimnazija bi bila na istem, kot so druge gimnazije v podobnih mestih, kjer se ravnatelji sprašujejo, kaj naj naredijo, ker se od njihovih najboljših dijakov po študiju le redki vrnejo v domače okolje. To je širši problem, slovenski. Morali bi se resno vprašati, kaj je z našimi najboljšimi študenti. Veliko jih gre tudi zaradi vseh teh afer na slovenskih univerzah že sedaj raje študirati v tujino in se potem le redki vrnejo. V pogovorih z njimi pogosto slišimo, da bi se vrnili, a da zanje v Sloveniji ne kažejo interesa.

Novo mesto je še vedno upravno središče regije, ki je v Ljubljani premalo vidna. Ob gledanju nacionalne televizije dobiš občutek, da televizijske reportaže s tega konca poročajo le o aferah ali pa o prometnih nesrečah. Da pa bi slišali za Novo mesto, ker je tako gospodarsko uspešno, se skoraj ne zgodi. Krko nacionalni mediji, kar je zelo žalostno, največkrat omenijo, ko je govora o visokih plačah menedžerjev. Naj jih imajo vse dotlej, dokler se ob tem ne zgražajo tisoči, ki so vezani na te uspehe.

Kako se lahko to sploh zgodi?

Lahko bi se vprašali o primernosti in nepripravnosti novinarskega kadra, ki presoja, kaj je pomembno in kaj nepomembno na lokalni ravni in o čem poročati. O tem sem se na primer spraševal, ko je novomeška Fakulteta za informacijske študije postala prva državna fakulteta izven državnih univerz in zdaj uspešno deluje. Ne spomnim se, da bi za nacionalne medije lokalni poročevalci pripravili širšo reportažo o tem.

To, da država prizna, da usposobljen visokošolski kader uspešno izvaja odličen program študija na nekem specifičnem področju, bi bilo

treba bistveno bolj izpostaviti. Namesto da bi v Novem mestu fakulteti zgradili prostore tam, kjer je bilo zamišljeno, in nanjo naslonili razvoj nadaljnjih visokošolskih ustanov, se fakulteta seli iz enih prostorov v druge. Predvideni prostor za visokošolsko središče pa še čaka na gradbince. To bi npr. lahko bilo slovensko univerzitetno središče, ki je najbližje tistemu, čemur danes pravimo jugovzhodna Evropa, s katerim nas povezuje sorodni jezik in s katerim smo bili v preteklosti gospodarsko in kulturno tesno povezani. To univerzitetno središče bi se lahko povežalo z območjem, na katerega se ostala slovenska visokošolska središča ne usmerjajo. Bi pa morala v tem primeru lokalna politika delovati povezano in nikakor ne servilno do Ljubljane, morala bi enostavno zahtevati.

Nas Ljubljana izkorišča?

Sam nimam podatkov, da bi lahko to trdil, a ekonomisti, ki imajo dostop do podatkov, bi lahko naredili primerjalne študije, kakršne so delali v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so se spraševali, kdo koga v Jugoslaviji izkorišča, in na koncu ugotovili, da vsi vse izkoriščajo, kar pomeni, da so solidno sodelovali. Tudi zdaj bi morali preveriti, koliko Dolenjska daje v državni proračun in koliko skozi različne sklade in skozi državne investicije dobi nazaj. Moja špekulacija je, da bi za jugovzhodno regijo alias Dolenjsko prišli do nekega nesorazmerja. Novo mesto je bilo zadnje regijsko središče ob slovenskem cestnem križu, ki je dobilo avtocesto, železnica je še vedno taka, kot je bila na začetku dvajsetega stoletja, avtobusne povezave so danes še slabše kot v času najinega študija, pa še marsikaj drugega bi se našlo.

Tudi zdaj bi morali preveriti, koliko Dolenjska daje v državni proračun in koliko skozi različne sklade in skozi državne investicije dobi nazaj. Moja špekulacija je, da bi za jugovzhodno regijo alias Dolenjsko prišli do nekega nesorazmerja.

Boštjan Pucelj je novomeški dokumentarni fotograf mlajše generacije. Leta 2012 se je v letu Evropske prestolnice kulture začel ukvarjati s projektom Kronist mesta in je tudi v jubilejnim letu kar nekaj spominskih kartic svojega fotoaparata napolnil s podobami mestnega dogajanja.

Novomeško jubilejno leto v fotografskem spominu

Boštjan Pucelj

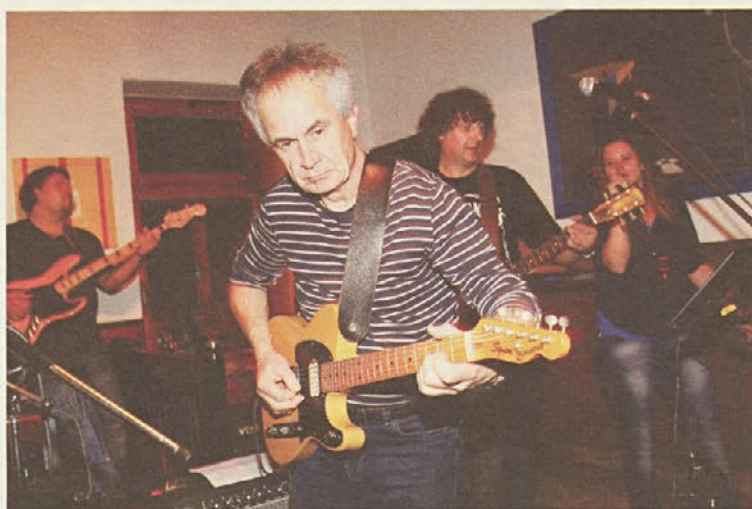

With the help of the...
the...
the...
the...
the...
the...
the...
the...
the...
the...

GREGOR MACEDONI, župan

Pričakujem, da bo Novo mesto doživelo pozitivne premiike

Igor Vidmar • Fotografije: Boštjan Pucelj

Leto praznovanja 650-letnice je za Novim mestom. Jubilej je bil priložnost, da se mesto predstavi svetu in da dobi nekaj, kar mu bo ostalo. Ni nepomembno, kako na preteklost mesta in njene razvojne priložnosti gleda župan, ki ga čaka še dovršen del mandata, v katerem se bodo dogajale nekatere za mesto pomembne spremembe.

650-letnica mesta je bila za Novo mesto posebna priložnost. Kako jo vidite vi kot župan mesta, ki praznuje tako pomemben jubilej?

650-letnica je velika priložnost za začetek nove zgodbe, da nadgradimo tisto, kar je Novo mesto do tega trenutka že doseglo. A vendar sem ob začetku mandata ugotavljal, da smo v obdobju zadnjih deset let izpuščali priložnosti ter da je čas, da Novo mesto tudi na urbanem področju in na področju delovanja lokalne skupnosti naredi tako uspešne korake kot v gospodarstvu, tako kot se to spodobi za regionalno središče z bogato kulturno, športno, cerkveno in še kakšno drugo zgodovino.

Zgodovinar Stane Granda je obeleževanje 650-letnice mesta ocenil, da je bilo v primerjavi s 500- in 600-letnico neverjetno bedno, in, kar je še huje, neambiciozno. Imate odgovor na to trditev?

S to oceno se prav gotovo ne morem strinjati. Vsi, ki so bili to leto v mestu, so opazili, da se je precej dogajalo. Ne morem sicer govoriti o tem, kako je bilo ob 500- in 600-letnici, ker me v obeh primerih ni bilo zraven, je pa 650-letnica potekala na visoki ravni glede na to, koliko je bilo pripravljenega ob začetku mandata, praktično tik pred začetkom praznovanja. Strinjam se, da ni bilo velikih, ambicioznih projektov, ki bi posebno

To je bila vrhunska ideja,
a nimamo človeka, ki bi to speljal.
Deset let smo ga iskali, pa ga še ni.

zaznamovali javni prostor in javne ustanove, a se je Novo mesto pokazalo ravno tam, kjer zadnje obdobje gradi svojo identiteto. Prav ob 650-letnici se je zaključila največja gospodarska investicija v zgodovini mesta, ko je Krka odprla obrat Noto 2, investicija, vredna 200 milijonov evrov. Tudi v novomeškem zdravstvenem kompleksu je kot po nekem naključju ravno po petdesetih letih prišlo do nove večje spremembe, do zaključka gradnje in odprtja urgentnega centra.

Pred letom je Granda prav v Rasti zapisal: »Prihodnost bo pokazala, ali smo bili ob zadnjih občinskih volitvah priča prelomu in ali se mestna oblast vrača mestu ter meščanom, ali bo mesto tudi na drugih področjih in tudi v zunanji podobi svojega središča pokazalo tisto izjemno kulturno ustvarjalnost in moč, ki jo kažejo nekateri njegovi posamezniki.« Menite, da bo to mestu uspelo?

Mislim, da razumem, kaj je gospod Granda hotel povedati s tem. Novo mesto prav gotovo glede statusa urbanega in regionalnega središča v zadnjih letih ni naredilo bistvenih preskokov. Mislim, da bomo v prihodnjih letih priložnosti, ki se nam bodo ponudile, znali bolje izkoristiti. Če ne drugje, se bomo zagotovo naslonili na politiko Evropske unije, ki bo v naslednjih letih dala mestom večji poudarek kot v preteklosti. Nova evropska finančna perspektiva prvič namenja denar za projekte urbanih središč, zato pričakujem, da bo Novo mesto doživelo pozitivne premike.

Na katerih področjih bo najlažje doseči te premike in kje bi bilo najbolj potrebno doseči konkreten napredek?

Mestnost definirajo predvsem infrastruktura in javni prostor ter vsebine. Na področju infrastrukture so najpomembnejši projekti ureditve mestnega jedra, ureditve pešpoti in kolesarskih poti, kar pa se tiče vsebine bomo podpirali vse dejavnosti tako na področju kulture in športa kot tudi sociale. To so dejavnosti, ki skupaj z ustrežno infrastrukturo oblikujejo duhovni prostor, ki definira mestnost Novega mesta.

Katere kulturne ustanove in dejavnosti vidite v ospredju glede mestotvornosti?

Novo mesto ima kot tudi marsikatero drugo srednje veliko mesto v Sloveniji težavo z usmerjenostjo v lastno samozadostnost, v samozadovoljstvo. Moj cilj je, da poiščemo tiste vsebine, s katerimi se lahko postavimo tudi širše, da z njimi postanemo prepoznavni tako v slovenskem kot tudi mednarodnem prostoru. Če smo iskreni, moramo priznati, da take kulturne produkcije ni veliko, zato sem tudi toliko bolj vesel, da so ob 650-letnici mesta tudi naše kulturne ustanove, kot je na primer Kulturni center Janeza Trdine, znale poiskati posameznike, ki imajo korenine v Novem mestu in so danes prepoznavni in pomembni ustvarjalci v drugih okoljih. Vnovič pa moramo premisliti, kako bomo kulturno produkcijo, ki smo jo že imeli, na primer na področju glasbe oziroma natančneje jazza, ali pa na področju fotografije, spet pripeljali na visoko raven, na kateri smo bili že pred leti. Ta trenutek je v slovenskem prostoru zelo prepoznaven predvsem Anton Podbevšek Teater, v slovenskem založniškem prostoru ima svoje mesto tudi založba Goga, nedvomno smo lahko ponosni tudi na novomeško knjižnico in njen domoznanski oddelek, ki je tretja najpomembnejša slovenska knjižnica, in ne nazadnje, ne smem pozabiti na

Dolenjski muzej z arheološko dejavnostjo, s katero je Novo mesto zelo pomembno v mednarodnem okolju.

Vse kaže, da bomo dobili tudi arheološki park. Ideja je naletela na splošno odobravanje v mestu, a zdelo se je, kot da nismo bili prepričani v to, da nam bo uspelo to idejo tudi uresničiti. Kaj bomo mesto in meščani s tem parkom pridobili?

Arheološki park bi lahko po mojem mnenju združil dve ravni ali pa še več, da bo to del javnega in življenjskega prostora, namenjen meščanom, po drugi strani pa bo zgodovino mesta in vse, kar se je tu dogajalo v obdobju halštata, prikazano tudi obiskovalcem. Verjamem, da je lahko kombinacija parka, ki je namenjen meščanom, in parka, ki je namenjen obiskovalcem, pravi način za prikaz življenja pred dva do tri tisoč leti.

Govorimo o priložnosti za mesto. Kaj vse lahko mesto še dobi s tem parkom v širšem smislu?

Arheološki park je prav gotovo vsebina, ki lahko nekoga pripelje v Novo mesto. To je nekaj, kar bi lahko bil temelj razvoja turizma v mestu. Halštat je bilo tisto obdobje, v katerem je bilo Novo mesto oziroma tedanje naselje na tem mestu celo pomembnejše, kot je danes z vso svojo gospodarsko uspešnostjo. Tu lahko potegnemo vzporednice, in to predstavimo kot identiteto mesta, kar smo na neki način že naredili z nazivom mesto situl.

Založba Goga je na neki način vaš otrok, ki se vam je rodil še v študentskih letih. Danes Goga ni le založba in se ne ukvarja le z literaturo, ampak je postala pomemben producent različnih kulturnih dogodkov v mestu. Ob tem se poraja občutek, da je njegovo prvotno poslanstvo, dati domačim in predvsem mladim ustvarjalcem priložnost objaviti svoja literarna dela, postavljeno nekoliko na stran.

Danes je dober kulturni producent na neki način prisiljen svojo dejavnost uveljavljati vsaj na nacionalni in širše, na mednarodni ravni. Ta merila mora upoštevati tudi založba Goga, stremeti mora h kakovosti, je pa prav, da se nikoli ne pozabi korenin in tega, od kod prihaja. Še pred kakšnimi sedmimi, osmimi leti je bila Goga znana kot valilnica uspešnih mladih slovenskih avtorjev. Tu so našli svoje zavetje Nejc Gazvoda, Matjaž Brulc, Stanka Hrastelj, Katja Plut.

Nikoli se nisem vezal prek lastniških zgodb, kar je eden od pogojev, da stvari tečejo naprej.

Verjamem, da se bo znova pojavila kakšna močna generacija, in upam, da bodo v založbi Goga prepoznali njihov potencial in da bodo svoja prva dela izdali pri naši, novomeški založbi, kar sicer ni samoumevno, je pa to, kot rečeno, eno od poslanstev založbe.

Je mesto izkoristilo vse tiste ideje, ki ste jih skupaj z vrstniki dali mestu, potem ko ste ustanovili Društvo novomeških študentov (DNŠ) in prek njega različne zavode? Predvsem mislim na jazzovski festival in delavnice Jazzinty pa fotografski festival Fotopub. Koliko so mladi Novomeščani od tega dobili?

Ob tem vprašanju bi se vrnil v svoja zgodnja študentska leta, ko so se vsa kultura in vse zabave dogajale v univerzitetnih središčih, v mojem primeru v Ljubljani. V Novo mesto smo se prišli za konec tedna spočit, potem pa smo se vrnili v središče, kjer se je vse dogajalo. Mislim, da je vse to, kar je DNŠ od začetka devetdesetih ponudil mladim v Novem mestu, presegalo relativno moč Novega mesta v primerjavi z ostalimi slovenskimi središči, in verjamem, da so številne generacije mladih fotografov in mladih glasbenikov s tem, da so imele v domačem mestu mednarodne delavnice in kulturno produkcijo, lahko veliko dobile. Glavno vprašanje pa je, kako v nekem okolju, ki nima tako trdnih temeljev oz. pogojev za take dejavnosti, to ohraniti. To pa je izziv za naše naslednike tako v Društvu novomeških študentov kot v LokalPatriotu in založbi Goga. Ponosen sem, da sem vedno pravočasno predal žezlo vodenja in da so stvari, ki sem jih nekoč ustanovil in vodil, še vedno žive. Nikoli se nisem vezal prek lastniških zgodb, kar je eden od pogojev, da stvari tečejo naprej. Seveda se lahko zgodi, da gre na slabše, kar se je zgo-

dilo pri Jazzintyju in Fotopubu, ko se je tradicija začetnih uspešnih izvedb prekinila, a verjamem, da se bodo stvari kljub vsemu spet postavile na svoje mesto.

Rakova rana Novega mesta je Narodni dom. Ves čas govorimo o njem, vsi županski kandidati pred volitvami obljublajo njegovo obnovo, a zgodilo se ni še nič. Kaj vidite v njem?

Narodni dom nam s svojo zgodbo, s tem, da so ga zgradili meščani, da je bil to prvi narodni dom na Slovenskem, daje veliko odgovornost in obveznost, da bomo znali poiskati primerno vsebino, ki jo bo imel v prihodnje. Temeljito prenovo te zgradbe povezujem z opredelitvijo kakovostne vsebine, ki ne more biti povezana zgolj z ljubiteljsko kulturo. V Narodni dom moramo pripeljati institucije, ki bodo v njem delovale neprekinjeno, a ob tem, da morata biti vsaj celotno pritličje in glavna dvorana namenjeni javnim vsebinam in delovanju tako kulturnih društev kot tudi dru-

Nova evropska finančna perspektiva prvič namenja denar za projekte urbanih središč, zato pričakujem, da bo Novo mesto doživelo pozitivne premike.

gih ustanov za meščane. V predvolilni kampanji nisem najavljal ali obljubljal, kdaj naj bi prišlo do obnove, smo se pa s sodelavci odločili, da prve korake naredimo že letos, da prenovimo streho in vsaj del fasade. To so simbolna dejanja, ki lahko spodbudijo še kaj drugega. Dogovarjam se z več nacionalnimi ustanovami, da bi del svoje dejavnosti prenesle v Novo mesto, in bi tako lažje prišli do denarja iz državnega proračuna.

Spomnim se ideje novomeškega literarnega zgodovinarja in glasbenika Marijana Dovića, da bi v Narodni dom umestili akademijo za uporabne umetnosti, na primer za dokumentarno fotografijo in sodobno glasbo ali nekaj podobnega. Tega v Sloveniji nimamo in s tem bi lahko izkoristili tudi vse tisto, kar sta nam prinesla Jazzinty in Fotopub, vsekakor pa bi bila javna dejavnost te ustanove tudi v duhu tistega, zaradi česar je bil Narodni dom zgrajen, predvsem s svojimi razstavnimi prostori in dvorano.

To je bila vrhunska ideja, a nimamo človeka, ki bi to speljal. Deset let smo ga iskali, pa ga še ni. Poleg tega pa je težava tudi v tem, kdo in kako danes financira visoko šolstvo. Kar se mene tiče, je to daleč najboljša ideja, kar sem jih slišal, a je vse v oblakih, ker ni človeka in ekipe, ki bi se postavila za tak projekt.

Če v manjših krajih ritem živahnemu kulturnemu utripu dajejo predvsem ljubiteljski ustvarjalci in ljubiteljska kulturna društva, bi se za mesto oziroma mestno občino spodobilo, da mu kulturni utrip dajejo tudi vrhunski ustvarjalci in ustanove, v katerih program ustvarjajo poklicni kulturni delavci. Ima Novo mesto dovolj tega, je razmerje med ljubiteljskim in profesionalnim primerno?

Slovenija je kulturno zelo centralizirana. Glede na to, koliko država dopušča ali celo zavira decentralizacijo, Novo mesto kar dobro izkorišča svoje priložnosti. Predvsem to velja na področju arheologije, pri čemer imamo tudi najboljše danosti, pa tudi na področju gledališča in založniške dejavnosti, delno pa tudi na področju glasbe in fotografije. Kot lokalna skupnost zelo težko izdatneje podpremo dejavnike profesio-

nalne kulture, si pa kot državljan želim, da bo Slovenija znala poiskati pot do bolj policentričnega razvoja, saj menim, da bi Novo mesto lahko ponudilo dodatne vsebine, ki bi jih znali tu primerno razviti ter jih ponuditi širšemu nacionalnemu in evropskemu kulturnemu prostoru.

Katera kulturna prireditev je bila zadnja, ki ste se je udeležili izven protokola, in katera je bila zadnja knjiga, ki ste jo (do zdaj) prebrali?

Mislim, da je bila zadnja taka prireditev razstava Društva likovnih umetnikov Dolenjske v Kulturnem centru Janeza Trdine, a sem moral tudi tam nekaj povedati.

Včeraj ste si ogledali predstavo v Anton Podbevšek Teatru.

Tja so me povabili kot župana, res pa je, da nisem imel protokolarnih obveznosti. Sem bil pa še kje tudi kot spremljevalec otrok.

Pa knjiga?

Na nočni omarici imam še vedno zbornik Novo mesto 1965–2015 Društva Novo mesto, od proze pa berem Mazzinijev roman Otroštvo.

Halštat je bilo tisto obdobje, v katerem je bilo Novo mesto oziroma tedanje naselje na tem mestu celo pomembnejše, kot je danes z vso svojo gospodarsko uspešnostjo. Tu lahko potegnemo vzporednice, in to predstavimo kot identiteto mesta ...

»To sta pa lahko samo vidva«

Andreja Kopač • Fotografije: Ana Kovač - Siol.net, Igor Vidmar

V Kulturnem centru Janeza Trdine sta Rosana Hribar in Gregor Luštek, nagrajenca Prešernovega sklada 2015, v okviru Novomeških poletnih večerov 3. septembra leta 2003 izvedla svojo prvo skupno predstavo *Ana is the name of the Rose*. Nenavadno ime, pri katerem gre za premetanko imena Rosana v kombinaciji z delom *Ime rože* Umberta Eca.

V istem času je namreč režiser Matjaž Berger ustvarjal istoimensko predstavo in predlagal tudi ime za prvo skupno delo koreografov in plesalcev Gregorja Luška in Rosane Hribar. Po tej predstavi nič več ni bilo tako, kot je bilo prej; začrtala sta namreč pot ognjevitnega vzajemnega (so)delovanja, skozi katerega sta naslednjih trinajst let v skupnih plesnih in koreografskih stvaritvah razvila izostren plesni jezik, prepoznaven gibalni slog, natančnost in eleganco v izvedbi, za kar sta leta 2015 prejela najvišje priznanje slovenske kulture – nagrado Prešernovega sklada. A pojdemo na začetek poti, v Novo mesto.

Zlati časi za sodobni ples

Predstava *Ana is the name of the Rose*, zastavljena kot zgoščen izsek medsebojnega odnosa, ki je skozi zgodbo njunih teles pripovedovala o svobodi, ljubezni, ekstremih, je imela na drugi strani razgibano predzgodbo, v kateri sta se Hribarjeva in Luštek razvila najprej kot samostojni umetniški osebnosti, še preden sta postala plesni in zasebni par.

Ko sta se spoznala, je Gregor Luštek, ki izhaja iz športnega plesa, še vedno plesal jazz balet in horton, medtem ko se je Rosana Hribar prek baleta želela od vsega začetka ukvarjati izključno s sodobnim plesom. V Novem mestu je namreč v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v okviru Plesnega društva Terpsihora potekal izjemno kakovosten plesnoizobraževalni program, znotraj katerega so poučevale plesalke in koreografinje iz Plesnega teatra Ljubljana Uršula Teržan, Sinja Ožbolt, Andreja Obreza, Dominika Kacin in druge.

Svoj prvi plesni duet sta Hribarjeva in Luštek odplesala pri predstavi *Posvetitev pomladi* Matjaža Fariča leta 1996. V predstavi sta odplesala kratek in hiter duet, se zaljubila in hitro za tem postala par. V tistem času sta veliko sodelovala z različnimi koreografi, najpogosteje z Matjažem Faričem, in v tistem času so bili za sodobni ples – danes lahko temu rečemo – zlati časi.

Sredi devetdesetih se je sodobni ples kot relativno mlada umetniška disciplina začel naglo razvijati, iz tujine so se vrnili nekateri slovenski plesalci in koreografi ter začeli s slovenskim plesnim bumom (Branko Potočan in Iztok Kovač iz Belgije, Matjaž Farič iz Nemčije, Sinja Ožbolt iz Anglije ipd.). Plesni teater Ljubljana je postal »srce in gibalno« plesa z rednimi plesnimi treningi in velikim številom kakovostnih tujih pedagogov.

Z udarno avtorsko ekipo so se začeli postavljati kakovostni festivali plesa in performansa. Festival *Exodos* (1995) je na primer najstarejši festival sodobnih odrskih umetnosti v Sloveniji in v tem delu Evrope. Skozi celo leto, še najbolj pa

na zimskih in poletnih plesnih šolah, se je vsako leto zbralo na desetine ljudi, ki so, željni znanja tujih plesnih pedagogov, množično »zahajali na izobraževanja«.

Takšnega duha je bilo zaznati tudi v Novem mestu, ko je bila na vrhuncu svojega delovanja Terpsihora Dance Company, Plesno društvo Novo mesto.

V Zagorju je nastala mednarodna plesna skupina En-Knap (1993), ki jo je ustanovil Iztok Kovač, in jo leto pozneje prenesel v Ljubljano. Že malo pred tem, konec osemdesetih let, se je tudi v nacionalnih gledališčih s pomočjo Ksenije Hribar uveljavilo področje koreografije kot sestavni del gledališkega koda, po drugi strani pa je veliko število umetniških in komercialnih nastopov omogočalo, da so takrat plesalci in plesalke veliko delali in dobro živeli.

Takšnega duha je bilo zaznati tudi v Novem mestu, ko je bila na vrhuncu svojega delovanja Terpsihora Dance Company, Plesno društvo Novo mesto, ki jo je ustanovila Marta Štemberger in pozneje vodila Mojca Borsan Hotko – ko je dobesedno polovica Novega mesta plesala. In v tem živahnem, razvijajočem se okolju sodobnega plesa sta začela svoje avtorsko delovanje tudi Rosana Hribar in Gregor Luštek.

Dueti

Vse od svojih začetkov izrecno navajata, da je tisto, iz česar izhajata in k čemur se vračata izključno telo oziroma zgodbe, ki jih izrisuje oziroma izpisuje plešoče telo. Nič več in nič manj kot to. Zgodba so telesa in vse, kar pride iz telesa, je zgodba. Pri plesu zato ni treba igrati določene-ga lika, vloge ali čustva, ampak je ravno zaradi plesalca na odru z vsem pripadajočim atributi – vse že tam.

Njun prvi skupni duet z naslovom 8 let (2006) je bil prav tako nekako »že tam«; nastal je namreč za tekmovanje v Beogradu, ko sta Hribarjeva in Luštek želela narediti zmagovalni duet. Prav skozi prvi duet sta odkrila prednost skupnega delovanja, našla potencial, ki izvira »iz drugega«, in odkrila plesni izraz, ki je pozneje postal značilen prav zanju, ali kot mnogi pravijo: »To sta pa lahko samo vidva.« Gre za avtentičen gib, njun zaščitni znak, ki sta ga v vsakem nadaljnjem duetu razširila in nadgradila.

Intimni in profesionalni plesni izraz, ki sta ga vsakič znova postavila na oder, je hkrati razpiral nove plasti odrskega jezika; vedno v »brutalno iskrenem obračunu« s samim seboj in med seboj, rezultat česar so bila vsakič malo drugačna čustva, ozračje, situacija. Rečeno po Heraklitu: Nikoli ne moreš dvakrat stopiti v isto reko, ali performativno: »Ljubezen je čas.« In nastali so dueti: 10 let, Duet 12, Štirinajst in 16.

Medtem ko sta se v vsakem duetu posebej soočala z vprašanjem, kako naprej, je bilo po drugi strani ključno slediti samim sebi in spremembe sproti vključevati v koreografski jezik. Če sta bila v prvih duetih bolj dinamična in hitrejša, sta dinamiko sčasoma občutila kot atrakcijo, ki lahko prekriva druge stvari. V naslednjih predstavah sta zato iskala tudi stabilnost v kadru, kar je po besedah Gregorja Luštko močno odvisno od tega, na kakšen način se material »utelesi«.

V duetu 10 let sta k sodelovanju povabila režiserja Petra Bratušo in polovica predstave je bil plesni film, ki je na Festivalu slovenskega filma v Portorožu 2010 prejel najvišjo nagrado. Menita, da koncentracija na določeno situacijo razpre trenutek, ki gre že v naslednji sekvenci mimo. Prav razpiranje

Po tej predstavi nič več ni bilo tako, kot je bilo prej.

trenutkov kot »trenov« v vmesnem prostoru medsebojnega (so)bivanja je tisto, kar zasleduje ples kot medij, ples kot umetnost, ki ima ravno zaradi minljive in nezapisljive časovnosti performativni značaj.

Sčasoma zahtevnejša do sebe

V Duetu 12 sta še jasneje razprla razliko med dinamiko in statiko ter v gibu dosegla spektakularen »tarantinovski« značaj, na drugi strani katerega sta stoodstotna koncentracija in prezenca, pod katerima sta lahko samo njuna podpisa. V duet Štirinajst sta vnesla govor oziroma princip govornega telesa (izhajajoč iz dela Valèra Novarine Govorjeno telo) in s pomočjo sodelovanja z režiserjem Jernejem Lorencijem dosegla tudi dobršno mero gledališkosti v smislu upovedovanja tišine, medtem ko duet 16 deluje že kot retrogardno srečanje, ki postavlja okvir njunemu intimnemu odnosu, s čimer pa kontekstualizira tudi prostor (in smisel) umetnosti kot take.

Kot navaja Rosana Hribar, ji je bilo včasih dovolj, da zgolj pleše, sčasoma pa je postala zahtevnejša do sebe in svojega dela ter se ga začela lotevati bolj študiozno, kar vidi kot sestavni del osebnega in profesionalnega razvoja. Njun ples je od zdaj potreboval več upravičenja v različnih smereh; zakaj se nekaj počne na odru, kaj to ustvarjalcu predstavlja in kako občinstvo to bere. Pri plesu gre namreč za poseben proces »sestavljaj-

nja« plesne govornice glede na zastavitev in izpeljavo gibalnega materiala glede na ritem in temo, ki se razvija in spreminja vse do konca delovnega procesa. In ko se težnja iz medsebojnega odnosa razširi v prostor in čas – se razpre prostor za nov kontekst.

Intimni in profesionalni plesni izraz, ki sta ga vsakič znova postavila na oder, je hkrati razpiral nove plasti odrskega jezika.

Korak v dvoje po Pinu in Pii

Nov kontekst plesne govornice sta Hribarjeva in Luštek razprla v predstavi Korak v dvoje po Pinu in Pii (Anton Podbevšek Teater, 2012) kot posvetilo velikimi slovenskima plesalcema in koreografoma Pinu in Pii Mlakar. Tudi v tej predstavi sta vpeljala linijo intimnih duetov; k sodelovanju sta povabila igralca Jette Ostan Vejrup in Borisa Ostana, ker je njuna življenjska zgodba podobna zgodbi zakoncev Mlakar.

Spoznala sta se namreč na šolanju v Labanu (Hamburg), nato pa se je Jette tako kot Pia preselila v Slovenijo. Ples flamenka Ane Pandur sta vključila zato, ker se je Pia Mlakar rada poigravala s kastanjetami, ki so bile za plesalski par ključni element, medtem ko sta vez med preteklostjo in prihodnostjo ohranila tudi z generacijsko raznovrstnostjo nastopajočih. Mlada plesalca Petra Zupančič in Jan Ravnik sta odplesala delček celovečernega baleta Lok Pie in Pina Mlakarja iz leta 1939, struktura katerega je Rosana Hribar popolnoma presenetila, saj je za tisti čas delovala neverjetno sodobno. Ob preučevanju načina in pristopa, kako sta se Mlakarjeva lotevala giba in koreografije, sta Hribarjeva in Luštek odkrila podobnost z lastnim pogledom tako v obliki kot v koreografiji duetov. Predstava Korak v dvoje po Pii in Pinu, zasnovana na podlagi potovanja Pina Mlakarja (skupaj z Edvardom Kocbekom)

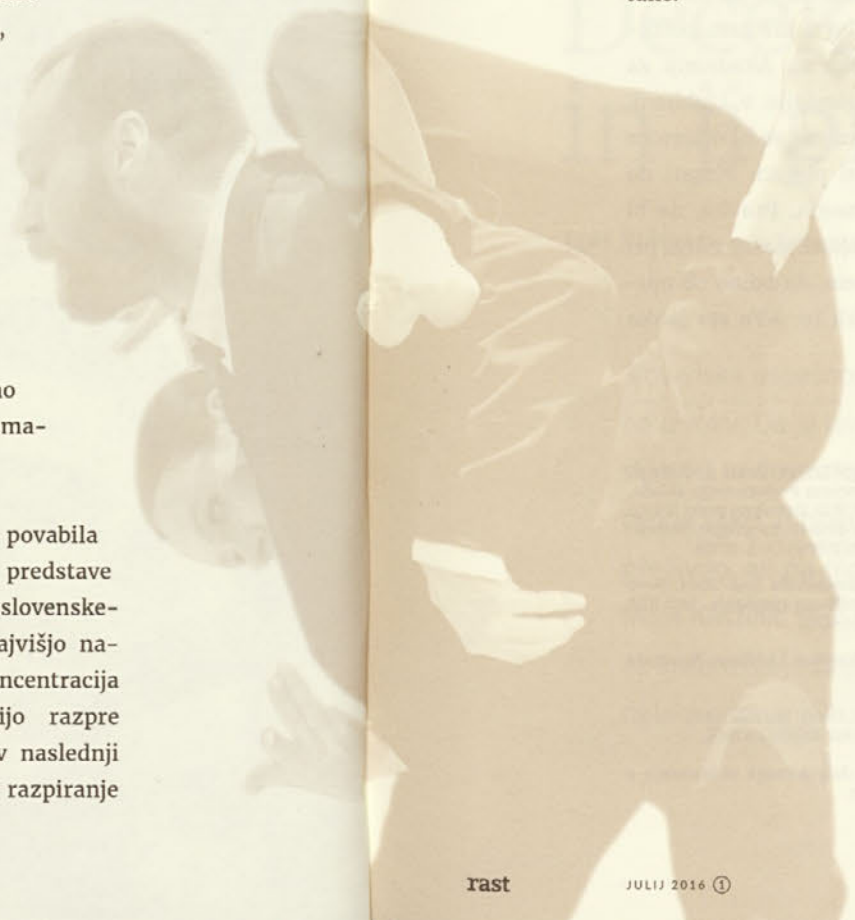

Foto: Ana Kovač, Siol.net

po Italiji in njegovega opisovanja doživljanja kulture, umetnosti in arhitekture prostorov, kot ga opisuje v knjigi *Srečne zgodbe bolečina*, je doživetja skušala loviti skozi ritem in dinamiko premikanja in izsečkov Pinovega razmišljanja. V predstavo nista vnesla zgolj posebnega »duha časa«, ampak se prek poklona plesnemu paru, ki je zadnja leta svojega življenja preživel na domačiji v Ločni, simbolično podala kritiko (še enemu) prostoru pozabe. In hiša še kar tam stoji – le zakaj v njej ni več ljudi?

Maratonski duet in Meso srca

Vrhunec skupnega sodelovanja (poleg številnih nagrad, ki sta jih prejela na svoji poti, denimo Trdinova nagrada občine Novo mesto 2008, Župančičeva nagrada občine Ljubljana 2011 in številnih drugih nagrad) sta po eni strani Maratonski duet kot kompilacija njunih duetov, ki sta ga odplesala junija 2015 v Cankarjevem domu v Ljubljani, in njuna zadnja skupna koreografska stvaritev *Meso srca* v SNG Opera in balet Ljubljana oktobra 2015. Plesalca in koreografa, ki sicer sodelujeta s številnimi režiserji in koreografi, Rosana Hribar (z Vinkom Möderndorferjem, Uršo Rupnik, Mašo Kagao Knez itd.) in Gregor Lušek (z Jernejem Lorencijem, Vitom Tauferjem itd.) sta s

serijo duetov v slovenski in mednarodni prostor uprizoritvenih umetnosti vtisnila neizbrisljiv pečat, ob čemer ostajata ostra in neizprosna predvsem do – samih sebe. Rosana Hribar: »Ko ples postane filozofija, se raje umaknem.« Gregor Lušek: »Ali te zadene ali te pa ne. Zelo preprosto.« Rosana Hribar bo v kratkem postala magistrica umetnosti giba na Akademiji za gledališče, radio film in televizijo v Ljubljani, Gregor Lušek je nazadnje denimo vodil delavnice giba na Kitajskem. Želita si plesati. Plesati do konca. Vse dokler bosta zmogla. Pravita, da bi rada videla, kakšni bi bili njuni plesni dueti pri šestdesetih letih. In verjamem, da bomo ob njunem plesu takrat lahko rekli le: »To sta lahko samo vidva.«

VIRI:

Arhar, Nika: Rosana Hribar in Gregor Lušek: Zakaj ne bi delali glasbe s telesom? Intervju z nagrajencema Prešernovega sklada, 11. februar 2015. Ljubljana: MMC RTV SLO. Dostopno prek: <http://www.rtvsllo.si/kultura/oder/rosana-hribar-in-gregor-lustek-zakaj-ne-bi-delali-glasbe-s-telesom/358065> (2. 3. 2016).

Kopač, Andreja: *Svojo rože sta poimenovala Ana*. 2003. Novo mesto: Rast, revija za literaturo in družbeno vprašanja, leto XIV, št 5 / 2003: Odmevi in odzovi. Str.: 464–465.

Mrakar, Pino. 2000. *Srečne zgodbe bolečina*. Ljubljana: Slovenska matica.

Novarina Valere. *Govorjeno telo*. Izbor besedil 1989–2009. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko, Knjižnica MGL.

Portret je nastal tudi na podlagi dolgoletnega sodelovanja z Rosano Hribar in Gregorjem Luškom.

MAJA KASTELIC

Deček ji sledi in ji prinaša srečo

Igor Vidmar • Fotografije: Boštjan Pucelj

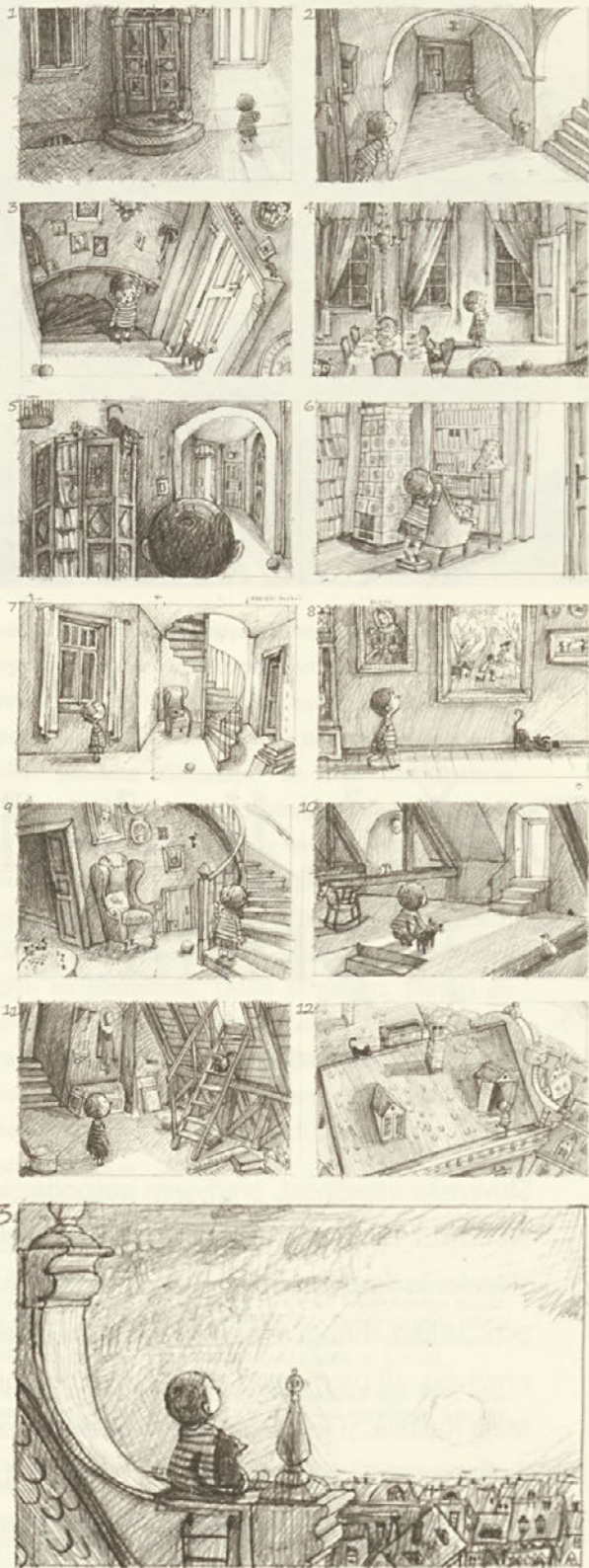
Slovenska uspešnost, predvsem gospodarska, kolikor je je, menda temelji predvsem na izvozu. Da je izvoz pomemben, bi iz svojih zadnjih izkušenj pritrdila tudi akademska slikarka in ilustratorka Maja Kastelic iz Trebnjega. Slovenski slikar danes doma težko proda sliko, mnogi uveljavljeni likovni umetniki s svojim ustvarjalnim delom komaj preživijo, ali pa morajo, da bi lahko dostojno živeli, početi še marsikaj drugega. Maja Kastelic si je pot na tuje trge odprla z Dečkom in hišo, slikanico brez besed, za katero so jo najprej nagradili doma, potem pa je zanjo z uvrstitvijo v katalog dobila priznanje tudi na lanskem sejmu otroških knjig v Bologni.

Začelo se je z nagradami

Zgodba o dečku in hiši se je zares začela leta 2012, ko je za ilustracije o dečku dobila priznanje Hinka Smrekarja, priznanje, ki ga podeljuje Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov v okviru slovenskega bienala ilustracije ob robu slovenskega knjižnega sejma. Za celotni niz ilustracij za knjigo *Deček in hiša* je dve leti pozneje dobila še plaketo Hinka Smrekarja. Za ilustratorja je prav gotovo veliko priznanje, če ga sprejmejo za svojega pri Založbi Mladinska knjiga, pri kateri je Maja tudi izdala slikanico *Deček in hiša*, tam pa dela tudi kot ilustratorka otroških revij *Ciciban* in *Cicido*. Njena odločitev, da se od klasičnega slikarstva usmeri k ilustraciji, se je očitno izkazala za dobro.

Kot rečeno, se ji je mednarodni ilustratorski trg odprl s sodelovanjem na največjem svetovnem sejmu otroških knjig na svetu v Bologni, ko so jo med več kot tri tisoč ilustratorji z vsega sveta uvrstili v izbor za razstavo 75 najboljših. Leto pred njo je prišel v najožji izbor z ilustracijami za slikanico *Močvirniki* še en ilustrator s trebanjskega konca, Peter Škerl, pred tem pa sta se vse od leta 1967 na bolonjsko razstavo in v katalog, ki ga dobijo vse pomembnejše svetovne založbe, ki izdajajo knjige za otroke, od slovenskih ilustratorjev uvrstili le Alenka Sotler in Lila Prap, kar nedvomno kaže na izjemen pomen tega dosežka.

Mednarodni ilustratorski trg se ji je odprl s sodelovanjem na največjem svetovnem sejmu otroških knjig na svetu v Bologni, ko so jo med več kot tri tisoč ilustratorji z vsega sveta uvrstili v izbor za razstavo 75 najboljših.

Knjiga brez besed

Izbirčno bolonjsko komisijo je Maja Kastelic prepričala prav z ilustracijami za slikanico Deček in hiša. Gre za slikanico brez besed oziroma tako imenovano silent book. Maja v Dečku in hiši pripoveduje zgodbo o dečku, ki se po temni ulici odpravi v šolo, pred vrati ene od hiš opazi črnega muca in za njim stopi v notranjost hiše, mu sledi po hodniku, na stopnišče in v sobe, polne slik in knjig ...

Ta deček Majo spremlja že nekaj časa in ji pri naša srečo. Ko je leta 2012 za ilustracije o dečku in hiši dobila priznanje Hinka Smrekarja, se je opogumila, da se je lotila tudi knjige. Čeprav so knjige brez besed pri nas redke, je bilo zanimanje za njeno prvo avtorsko slikanico Deček in hiša že na začetku veliko, pa ne samo na slovenskem trgu, ampak se je kmalu znašla v interesnem krogu tujih založb, saj je bila lani uvrščena tudi v Bele vrane, letni katalog najboljših knjig

za otroke in mladino z vsega sveta, ki jih vsako jesen predstavijo na Frankfurtškem knjižnem sejmu, pripravi pa ga Münchenska Mednarodna mladinska knjižnica.

Francozi, Italijani ... Mehika, Kitajska ...

Tako jo tudi tuji založniki niso mogli spregledati in Maja ima zdaj kar nekaj naročil iz tujine, na kar je opozorila tudi na januarski razstavi v Galeriji Krka, na kateri se je predstavila z ilustracijami iz več knjig. Poleg ilustracij in študijskih listov za knjigo brez besed Deček in hiša še z ilustracijami za slikanico Le drole de Noel de monsieur Simon (Zabaven božič pri gospodu Simonu) za naročnika iz Francije, z ilustracijami za slikanico Dežela bomb, dežela trav in Alja dobi zajčka Branka Mozetiča ter z ilustracijami za slikanico Zaspani Martino italijanskega avtorja Roberta Piuminija. Tudi njen Deček se je odpravil po svetu, slikanico so že izdali v Italiji in Mehiki, v kratkem bo izšla v Švici, kjer so knjigo pripravili tudi za nemški in avstrijski trg, in v Bolgariji, v

pripravi sta kitajska in švedska izdaja, dogovorjen je tudi izid Dečka in hiše v Franciji, pa to najbrž še zdaleč ni vse, kar se bo z Majino slikanico v svetu dogajalo.

Maja je rada in dobro risala že kot otrok, a šele proti koncu gimnazije je spoznala, da želi v življenju delati prav to. Mama ji je svetovala naj gre, če jo že zanima likovno ustvarjanje, vsaj na pedagoško smer, saj bi s tako izobrazbo lažje dobila delo, a se ni pustila prepričati. »To ni isto. Pedagoško delo si moraš želeti, jaz pa sem želela ustvarjati,« je v pogovoru za Dolenjski list svojo odločitev pojasnila Maja Kastelic. Zlata maturantka je sprejemne izpite na likovni akademiji opravila v prvo.

Celih deset let je delala kot restavratorka v restavratorskem centru Zavoda za varstvo kulturne dediščine.

Maja Kastelic je ...

»Ilustracijo ustvarjaš v okviru neke zgodbe in z njo tudi zgodbo pripoveduješ, kar mi zelo ustreza, saj so knjige moja strast, od nekdanje rada berem. Narediti knjigo se mi zato zdi nekaj res posebnega,« pravi Maja Kastelic.

Po diplomu na ljubljanski akademiji za likovno umetnost in oblikovanje, ki jo je opravila z odliko, se je Maja Kastelic odločila še za znanstveni magistrirski študij iz filozofije in teorije vizualne kulture na fakulteti za humanistične študije v Kopru. Celih deset let je delala kot restavratorka v restavratorskem centru Zavoda za varstvo kulturne dediščine in med drugim sodelovala pri obnovi fresk v viteški dvorani brežiškega gradu, v

ljubljski stolnici in frančiškanski cerkvi na Prešernovem trgu v Ljubljani ter v Mencingerjevi hiši v Krškem, kar je prav gotovo tudi na določen način vplivalo na njeno ilustracijo.

ŽIGA VIRC

Imeli smo rdečo preprogo, bilo je super ...

Igor Vidmar • Fotografije: Boštjan Pucelj, Igor Vidmar

Žiga Virc je pripadnik mladega vala novomeških režiserjev, ki v zadnjih letih suvereno obvladujejo slovensko filmsko sceno in se uspešno predstavljajo tudi svetu. Slovenska javnost ga je kot režiserja spoznala že v njegovih srednješolskih letih, ko je s prijatelji posnel trilogijo o Tinetu Streli, mednarodna javnost pa z diplomskim filmom Trst je naš, ki je bil nominiran celo za študentskega oskarja. Pred štirimi leti je na mednarodnem festivalu gorniškega filma za film, posvečen stoletnici slovenskih gorskih reševalcev, Klic z gora prejel tri nagrade – za najboljši alpinistični film, nagrado občinstva in nagrado Planinske zveze Slovenije, le dan pozneje pa je v Novem mestu dobil še Trdinovo nagrado. Istega leta je na medmrežje prišel napovednik za film Houston, imamo problem!, ki je letos aprila doživel premiero na festivalu neodvisnega filma Tribeca v New Yorku.

Trst ali Houston?

Trst je naš je bil vsekakor preboj na filmsko sceno, ker je bil to moj prvi pravi igrani film, obenem pa je bil to moj diplomski film. Saj prej smo tudi že delali filme, ki so bili splošno dobro sprejeti, na primer Tine Strela in druge naše lokalne posebnosti, ampak Trst je naš je bil pa »zaresen« kratki igrani film, ki je potem presegel samega sebe in so ga kinematografi hoteli dati tudi v redno distribucijo, kar je za kratki film edinstven primer. Predvsem pa sem tedaj ugotovil nekaj zelo pomembnega – da je eno film in drugo vse tisto, kar se s filmom in okrog filma še dogaja. To sta zadevi, ki gresta lahko skupaj z

roko v roki. Tedaj je to izpadlo precej negativno, ko je hotel italijanski zunanji minister film prepovedati, kar pa mu je (filmu, op. p.) dvignilo rating. Mislim, da so nam tiste izkušnje prav prišle tudi pri Houstonu, ki je moj prvi celovečerec in je dvignil prah, še preden smo ga dobro začeli delati. Vsekakor med obema filmoma obstajajo močne povezave.

Na kakšen način je Houston, imamo problem! dvignil prah? Kaj se je zgodilo, ko ste pred štirimi leti objavili napovednik?

Januarja 2012 smo dali napovednik na youtube. To se je zgodilo iz čisto drugih razlogov.

Katerih?

Na splet smo ga dali zaradi sodelovanja na mednarodnih delavnicah in zaradi partnerjev kot predstavitev nekega našega projekta. Objavili smo neke vrste napovednik, predstavitev ideje, ki pa je spet presegla samo sebe. Najprej smo hoteli napovednik objaviti pod geslom, potem pa smo si rekli, zakaj bi stvari zapletali, dajmo raje kar javno objavo. In ljudje so potem to zgrabili, začeli so napovednik pošiljati drug drugemu, ga posredovati.

Ste tedaj pričakovali, da boste ta film tudi resnično posneli?

Na začetku nikoli ne veš, ali boš zbral denar ali ne, ker ni vse odvisno od tebe. Po drugi strani pa sem v ta projekt tako verjel, da sem bil prepričan, da druge poti, kot te, da ga naredimo, ni. Dobro je imeti tak pozitiven pogled na stvari.

Kakšen je bil občutek na rdeči preprogi v New Yorku? Ste sploh imeli rdečo preprogo?

Je, je bila, imeli smo »red carpet«. Bilo je super, ker so naš film uvrstili v »prime time«, v večerni termin v soboto v največjem kinu prav poleg World Trade Centra. Američani znajo narediti pravo festivalsko ozračje, tja pride tudi ogromno zvezdnikov. Tako sem imel priložnost slikati se z Robertom De Nirom. Vsekakor je bil to dober začetek za film, to je najpomembnejše.

Pomembno je, kako film postaviti na svoje mesto, in na festivalu Tribeca so mu dali pravo mesto, uvrstili so ga v najboljši termin, kar je bila za nas prava potrditev. Vse te stvari imajo svoj namen. Eno je ves tisti glamur, ki je zate pomemben v osebostnem pogledu, v smislu neke samoaktualizacije in podobno, drugo pa je, da je vse to zelo pomembno za film, ker so o njem začne govoriti, ljudje zvedo, da obstaja.

Imel sem intervju z nekim novinarjem iz Srbije, ki mi je rekel, da mu lahko razlagam, kar hočem, ampak on hoče verjeti in bo temu verjel.

So Američani film takoj razumeli?

Sprejeli so ga zelo dobro, in to zaradi nekega razloga. Stvari sem potem analiziral. Američani stvari gledajo veliko bolj pragmatično kot mi. Njim je film fajn ali jim pa ni fajn. In ta jim je bil super. Pri nas, ki smo s tematiko, ki jo obravnava film, geografsko in zgodovinsko tesno povezani, vsak gleda na film iz več zornih kotov, vsak ima svoj pogled, eni so doživeli Jugoslavijo, drugi ne, eni imajo pozitiven odnos do Tita, drugi negativen ... Američani pa so »excited« ali pa niso »excited«. In oni so bili »excited«, navdušeni.

So hitro dojeli, da gre za štos?

Jaz ne bi rekel, da gre za štos.

Da gre za manipulacijo. Da neko šalo, potegavščino, dokazuješ z dokumentarnimi posnetki.

Začeli smo z dokaj resnim konceptom, hoteli smo pokazati, v kaj vse verjamemo v medijih. To ni šala, to je zelo resna stvar, sicer pa razumem, kaj mislite. Tedaj smo začeli raziskovati zgodovino Jugoslavije, zanimali so nas ključni trenutki naše polpretekle zgodovine. Če bi se tedaj odločili narediti še enega od mnogih dokumentarnih filmov o vzponu in padcu Jugoslavije, bi bila to po mojem res dolgočasna stvar. Zato smo se raje

odločili raziskati mite o Jugoslaviji – od tistih, da je bil Tito Rus, do nezemljanov v objektu 505, ki so bili nekoč pogoste teme pogovorov za šankom. Ugotovili smo, da to lahko uporabimo kot pripovedno orodje. Posebno zanimivo se mi je zdelo vprašanje, zakaj ljudje tako radi verjamejo teorijam zarote in vsemu mitološkemu, kar se skriva za njimi. Odločili smo se, da naredimo eksperiment, ki je nato postal celovečerec.

To so zgodbe generacije tvojih staršev ...

Pa še starejše ...

... pa dedkov in babic, film pa kaže na vaše zelo dobro poznavanje in razumevanje tematike.

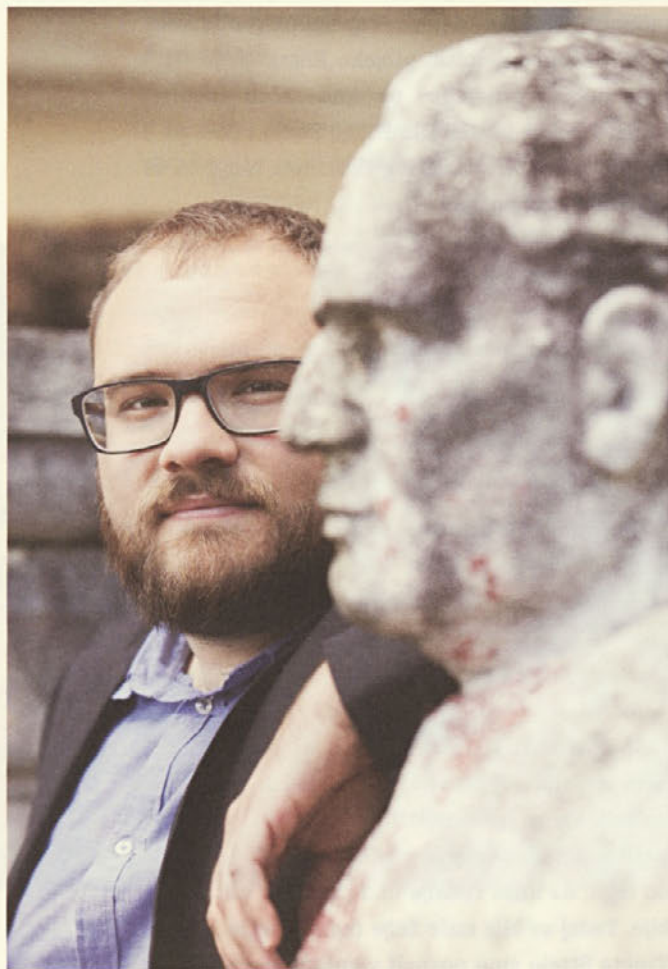
Gre za nostalgijo po časih, ki jih sam nisi nikoli doživel.

Vendar vaša generacija te teme ne zanimajo ali pa jih zanimajo zgolj v smislu zlorabe v politične namene.

Zgodili sta se dve stvari. Spadam v generacijo, ki se je začela šolati po osamosvojitvi. O času od leta 1945 do 1991 nam niso skoraj popolnoma nič povedali. Zato je normalno, da te začne to zanimati. Poleg tega pa o tem času ne dobiš neke objektivne slike, ampak dobiš neki pogled od ljudi, s katerimi živiš ali ki te obkrožajo, poleg tega zaznaš tudi neko ikonografijo tistega časa, ki je sam nisi nikoli doživel. Druga stvar pa je, da so ti časi neke vrste enigma. Tedanji sistem je deloval po sistemu pozitivnih informacij. Kar srhljivo je, kako nostalgичen postaneš po času, ki ga nisi doživel, ko v arhivih, na primer v arhivu Filmskih novosti, vidiš, kako so vsak teden poročali o novih uspehih – kako so odprli novo hidroelektrarno, tovarno, šolo, bolnišnico, kako so presegli načrt ... Rečeš si, uaaaau, čeprav morda vse to sploh ni obstajalo.

Kakšni pa so odzivi na film doma? Ljudje sprašujejo, če je to res.

(Smeh) Odzivi doma so dobri, sploh kar se kritikov tiče. Marcel Štefančič je v Mladini film

ocenil z »za«, Matic Majcen je v Večeru film zelo pohvalil. To sta dva kritika, ki nikoli ne napišeta, da je nekaj dobro, če ni res dobro. Gledalci, se mi zdi, so film

tudi dobro sprejeli. Obstaja več ravni, na katerih lahko film gledamo in ocenjujemo. Najbolj pomembno je, da je film čisto fajn za gledat – ali zgodba deluje, te drži v pričakovanju, kaj se bo zgodilo v naslednjem kadru, ali ne ... Do zdaj mi še nihče ni rekel, da mu je bilo pa malo dolgčas, ali pa da je zaspal ob gledanju. Film smo skrajšali, skompresirali, na najmanjšo možno dolžino.

Vsekakor pa ima film dober tempo.

Ugotavljam, da se vsako leto tudi jaz toliko spremenim, da mi neki filmi, ki so mi bili še par let nazaj najbolj carski, niso več tako zanimivi ...

V montaži sem se ves čas spraševal, ali bi se nekaj dalo še na krajše povedati, ali lahko še kaj skrajšamo, tako da me je moral montažer miriti, češ da moramo dati gledalcu tudi malo dihati. Potem pa imamo tu stvari, ki se filma tičejo samo na pol, na pol pa naše današnje družbe. Zaradi tega je film kritičen in aktualen za današnji čas, ne za čas pred petdesetimi leti. Stvar je v tem, kako dojamemo ta film, kako ga vidimo v smislu verjetnosti nekaterih informacij. Da v gledalcu zasejemo konkreten dvom, smo v film vključili Slavoj Žižka, ki mu zelo konkretno pove, kaj gleda.

Zgodba o Božičku, v katerega nihče ne verjame, pa se vsi delajo, da obstaja, tako starši kot otroci.

Natanko tako. Ampak obstaja tudi veliko ljudi, ki enostavno želijo verjeti. Očitno smo jim v filmu pustili dovolj prostora. Imel sem intervju z nekim novinarjem iz Srbije, ki mi je rekel, da mu lahko razlagam, kar hočem, ampak on hoče verjeti in bo temu verjel.

Ob napovedniku se je zdelo, da boste v filmu govorili o tem, kako brez jugoslovanskega vesoljskega programa Američani ne bi prišli na Luno. Zakaj ste se odločili za drugačno zgodbo, za zgodbo o potegavščini, o tem, da pri jugoslovanskem programu ni nič delovalo?

Ob napovedniku ni bilo jasno, kakšna bo dramaturgija filma. Ko smo začeli delati, smo ugotovili, da je to, kar delamo, zelo intrigantna in hkrati simbolna zgodba Jugoslavije kot nekega sistema. Ne gre za vzpon in padec Jugoslavije, ampak predvsem za način, na kakršen je funkcionirala. Zato je veliko dogodkov v filmu vzporednih z dogodki, ki so se dejansko zgodili in jih vsi poznamo. Na primer zgodba o yugu (avtomobilu, op. p.). Zato ima ta vesoljski program težave, da ni tisto, kar je Jugoslavija obljubila. Odločil sem se, da naredim nekaj, kar je tako verodostojno, da s fikcijo povemo več o realnosti, kot bi povedali z realnostjo.

Za vse vaše filmsko delovanje je značilen svojevrsten humor. Humor, ki je bil še precej divji in »na moč« v Tinetu Strelu, a je danes, čeprav je že precej izbrušen, še vedno prepoznaven. Kljub mladosti ima vaš filmski jezik prepoznaven slog.

To jemljem kot kompliment. Filmska govorica je nekaj, kar izhaja iz tebe. Vedno si želim, da se ljudje ob gledanju filma tudi malo nasmejijo. Film mora funkcionirati kot dihanje. Ne moreš ves čas samo vdihovati, moraš tudi izdihniti. Houston v določenih trenutkih postane precej dramatičen, tiste osebne zgodbe v ozadju so zelo žalostne. Zaradi tega filmu pomaga, da se v več trenutkih lahko sprostimo, nasmejimo in premislimo, da zadihamo. Po drugi strani je to na neki način tudi moje lastno videnje tega, kaj bi si jaz želel videti, če bi bil gledalec. Jaz se v določenih situacijah rad nasmejem. Na ta način lažje prideš do gledalca. Če ga stisneš ob zid, se lahko hitro počuti ogrožena, če pa mu daš priložnost, da se malo sprostí in mu potem počasi sporočiš, kar si mu v bistvu želel povedati, to lažje pride do njega.

A Pig Destroyer studiji še delujejo?

Nikoli nismo uradno zaključili tega projekta, mogoče ga bomo obudili. Pig Destroyer Studios je bil naš srednješolski projekt. Zbrala se je skupina dobrih prijateljev pa smo začeli snemati filme. Tako so nastali filmi Tine Strela 1 pa 2 pa 3 in informativne oddaje Pig Destroyer News in še marsikaj smo posneli.

Tudi neko grozljivko.

Tudi grozljivka je bila. Ta pa ni imela nič komičnih trenutkov. To je bila res grozljivka. Nas je bilo bolj strah, ko smo snemali, kot potem gledalce.

Tine Strela v Houstonu igra stransko vlogo.

Hotel sem mu narediti hommage.

Imate še stike s svojo nekdanjo filmsko ekipo?

Še imamo stike, a ne v nekem širšem kreativnem smislu, saj smo izbrali vsak svojo poklicno pot. Samo jaz sem ostal v filmu, drugi so se našli v povsem drugih poklicih. Z leti pride tudi do tega, da imaš čedalje manj časa za vse te hobe. Tedaj so bile naše želje čedalje večje. Prvega Tineta Strelo smo posneli v enem dnevu in smo bili vsi veseli, ker nam je nekaj uspelo. Tretji del smo snemali precej dlje, vse je postalo precej bolj kompleksno, bili smo čedalje bolj zahtevni.

Ste se pa iz tistega veliko naučili.

Ogromno. Vsak, ki začne delati na nekem področju, lahko je to umetnost ali pa gradbeništvo, kar koli, mora iti na začetku z rokami v blato, si mora umazati roke.

Ugotavljam, da se vsako leto tudi jaz toliko spremenim, da mi neki filmi, ki so mi bili še par let nazaj najbolj carski, niso več tako zanimivi ...

Ampak tiste stvari so bile za vašo starost in okolje, v katerem ste živeli, precej kakovostne. Nekoč menda celo preveč, tako da niste dobili nagrade, ker je bil vaš film posnet preveč profesionalno.

Ja, neko tekmovanje je bilo, na katerem smo sodelovali v neki srednji šoli v Ljubljani. To je bil

bilo težko zmeniti, kakšna bo to zanimiva zgodba, potrebuješ dobre like, Matej, ki je igral Tineta Strelo, je naredil vrhunski lik, stvar mora biti dobro speljana ... Oče me je že na začetku osnovne šole navdušil za fotografijo, tako da mi ni bilo tako težko predsedati na filmsko fotografijo.

Pa oprema je bila doma, da se je dalo kaj od očeta sposoditi.

To pa definitivno, to nam je precej pomagalo. Ko smo snemali drugi del Tineta Strele, smo v studio zvlekli vso opremo, kar je je bilo, in smo z njo snemali.

Koliko ste bili stari, ko ste posneli svoj prvi kader?

Snemal sem že v osnovni šoli, ko je oče iz podjetja prinesel kakšno kamero domov, in sem vedno nekaj snemal, ampak nikoli ne kaj več. Da smo prvič nekaj resnejšega posneli, je bil film *Rekviem za burek*, ki smo ga s prijatelji posneli tam nekje konec prvega letnika na ekonomski šoli pri petnajstih, šestnajstih letih. Smešno je. Velikokrat pogledam

te stvari. Tedaj nihče od nas ni imel pojma, kaj naj bi bila filmska govorica. Naredili smo pač tako, kot se nam je zdelo, da bi bilo prav. Čeprav ni bilo posneto po nekih pravilih, je bilo brez planov, kontraplanov, totalov, establishing shotov ... Ko narediš šolo, akademijo in vse to, je zelo dobro gledati, kaj si delal prej. S tem ohranjaš intuicijo. Eno so pravila, drugo pa je, kaj ti govori intuicija, kaj bi bilo pa »fajn« narediti. Houston je natanko to, je Tine Strela v veliko večjem obsegu. Delaš nekaj, kar veš, da bo drugačno, pa se enostavno vržeš v vodo in plavaš.

Koliko bo zaslužil Houston?

Če bo za začetek povrnil stroške, bo dobro.

Gledate veliko filmov? Koliko si jih ogledate na

kratki film, s katerim sem pozneje naredil sprejemni izpit na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo. Našega filma potem na koncu tistega tekmovanja ni bilo nikjer, tudi nagrajen ni bil. Šel sem do enega od članov žirije in ga vprašal, kje je naš film. Potegnil me je na stran in mi po tiho rekel, da so o našem filmu veliko razmišljali in da so se strinjali, da tega nismo mogli sami narediti, da za njim stoji neka profesionalna produkcija. Pa sem si rekel – OK, prav. Nisem bil razočaran, pravzaprav sem bil zelo vesel. Očitno smo presegli tisto srednješolsko raven. Takrat se je na naši šoli zbrala na kupu ravno taka kombinacija ljudi, od katerih je dal vsak pomemben element pri filmu. Še danes delam tako. Tudi pri celovečernem filmu so osnovni elementi isti kot pri Tinetu Streli. Moral si imeti najprej zanimivo zgodbo, kar se nam med pogovori ob pivu ni

primer na teden?

Želel bi si jih gledati veliko več. Imam veliko prijateljev, ki niso filmarji, pa si pogledajo veliko več filmov. Čez dan delajo nekaj drugega, zvečer pa si rečejo: Zdaj bom pa en film pogledal. Pri meni je pa obratno. Delali smo cel dan v montaži, in ko prideš zvečer domov, se ti pa res ne da še eni dve uri gledati v enak monitor. Tako da se moram kar malo brcniti. Zdajle je na vrsti festival v Cannesu, kjer, upam, da mi bo uspelo pogledati kakšen film.

Kateri film je po vašem okusu najboljši v zgodovini?

To bi pa težko rekel. Ugotavljam, da se vsako leto tudi jaz toliko spremenim, da mi neki filmi, ki so mi bili še par let nazaj najbolj carski, niso več tako zanimivi, ampak mi je vseč nekaj drugega. Od lanskih filmov mi je bil najbolj všeč Savlov sin, film, ki je potem dobil tudi tujejezičnega oskarja. Pred petimi leti mi ta film še ne bi bil tako blizu, ko pa sem ga gledal lani na Liffu, sem bil ves čas prikovan na stol.

Po Houstonu si želim delati nekaj čisto novega. Vojni film. Iz prve in druge svetovne vojne je še veliko neobdelanih zgodb.

Kakšen film bi posneli, če bi imeli na voljo neomejeno količino denarja in na razpolago kateri koli studio?

Tega bi se v resnici najbolj bal. Ko imaš nekaj neomejeno, takrat najteže narediš nekaj ustvarjalnega. Najbolj ustvarjalen si takrat, ko nimaš na voljo ne preveč ne premalo sredstev. Če imaš premalo, nečesa ne boš mogel narediti. Najbolje je, ko imaš neki okvir in začnejo padati ideje v okviru tistega. Vsak bi si seveda želel imeti na voljo neomejena sredstva, po drugi strani pa se tega bojiš. Vsekakor pa so moje želje in načrti veliki.

Zvrst?

Po Houstonu si želim delati nekaj čisto novega. Vojni film. Iz prve in druge svetovne vojne je še veliko neobdelanih zgodb. Morda pa tudi kaj bolj prijetnega, romantičnega, morda komedija, nekaj bo.

Bi se lotili snemanja Krsta pri Savici ali pa ...

Pod svobodnim soncem!

... ja, ali pa Pod svobodnim soncem?

Vsekakor. Pa imam še nekaj tega. Zelo zanimiv se mi zdi tudi Alamut in še veliko je tega.

S katerim igralcem bi raje snemali – Stanetom Severjem ali z Ježkom?

(Smeh) Če bi moral izbirati? Odvisno od tematike filma. Če bi delal nekaj bolj odpuljenega, drugačnega, nekaj na robu, bi bil Ježek odlična izbira, za nekaj drugega bi bil pa tudi Sever izjemen.

Bi pa z veseljem sodelovali z njima?

Ooo, seveda! Sem bil ravno pred kratkim v New Yorku pa sva se z De Nirom malo pogovarjala ...

Ravno to me zanima, kaj sta se pogovarjala z De Nirom?

V bistvu je šlo za druženje z režiserji festivala Tribeca. Ker se je festival tedaj šele dobro začel, se nismo toliko pogovarjali o filmih. Predvsem smo se pogovarjali o festivalu, kako je nastal, kam sodi, o ozračju na festivalu in v New Yorku ter podobno. Je pa zanimivo, da so ti ljudje zelo odprti in preprosti. Ni se jim treba več v ničemer dokazovati, ker so že dovolj naredili. Bili smo na praznovanju obletnice filma Taksist pa so prišli na pogovor Martin Scorsese, Jodie Foster, Robert De Niro in ostali pomembnejši igralci iz filma. Res jih je bilo zanimivo gledati. Bil sem tudi na pogovoru s Francisom Fordom Coppolo. Ko opazuješ te ljudi, vidiš, kako se vsi soočamo z univerzalno identičnimi problemi pri snemanju filmov. Pripovedoval je, kako je snemal Apokalipso, pa ni bilo dovolj denarja in je moral vzeti kredit, da ga je lahko naredil, in tako naprej. Slava in vse ostalo pride šele potem, ko so projekti že končani in jih občinstvo sprejme in reče: Uau, to je pa kulturna stvar. Kako je pa do tega prišlo, pa so kompleksne zgodbe z veliko težavami.

Katero igralko iz svetovnega nabora bi radi videli igrati v svojem filmu?

Ufff!

Vam je katera še posebej všeč?

Odkvisno je od filma.

Katero bi si izbrali in potem naredili film zanjo?

Ravno v tem je problem, da imamo najprej film, in potem iščemo primerne igralce za določene vloge. V nasprotni smeri? Ne vem. Nikoli ne razmišljamo v tej smeri. Če bi delal film in imel za glavno vlogo v mislih točno določene igralca, bi se lahko zgodilo, da ga potem ne bi mogel dobiti, in bi stvar padla v vodo.

Nekaj izkušenj imate tudi z gledališčem. Skupaj z Rokom Bičkom in Klemenom Dvornikom ste delali predstavo Upor ni človek v Anton

Podbevšek Teatru, nazadnje pa zaključno predstavo ob 650-letnici Novega mesta.

Ja, ta predstava je bila zame res ogromna stvar. Do tedaj sem se s teatrom ukvarjal bolj tako, kot se pač filmski režiserji tu pa tam ukvarjamo s teatrom. Na občini so mi kar precej zaupali. Šli smo na neko polje, za katerega se nam je vsem zdelo, da bi lahko bilo genialno, a nismo bili ravno prepričani, da bo. Naredili smo kombinacijo improvizacijskega gledališča in občinske proslave ter nastopa pihalnega orkestra. Naredili smo nekaj, kar si noben ne misli, da gre skupaj na taki proslavi. Sedel sem na tehničnem balkonu nad tribuno in sem ves čas opazoval občinstvo, ki se je odzvalo fantastično. Sem mislil, da bodo od smeha polomili stole. To je bila čudovita izkušnja. Zaupal sem ekipi Iglu Teatra, ki ga vodi Juš Milčinski. Večkrat sem jih gledal in ne glede na to, kako daleč jih je s svojimi neumnimi idejami potisnilo občinstvo, so vedno ohranili neko okusno distanco, nikoli niso prestopili meje okusnega. Vse na odru je bilo improvizirano. Pozneje so me ljudje spraševali, ali nismo imeli z občinstvom dogovorjeno, kaj bo kdo rekel. Ne, vse je bilo improvizirano in ves čas smo samo čakali, kaj si bo občinstvo izmislilo.

Kaj pa zdaj počnete?

Najslabše, kar se ti lahko zgodi, je, da gre film v distribucijo, in se tedaj spomniš, da bi kaj novega delal. Pripravljam že več novih projektov. Res smo trenutno zaposleni z distribucijo Houstona, a gledamo naprej. Pri Houstonu smo se veliko naučili in pridobili veliko novih sodelavcev. Zdaj pri dveh novih projektih sodelujem s scenaristko iz Londona. Ne morem pa reči, kaj natančno bom zdaj delal. Morda bo to film, morda serija ... Zelo sem odprt tudi za nove tehnologije. Ljudje danes filme gledajo na marsičem – na tablicah, na telefonih, na vsem mogočem, kar nas obdaja. Trenutno ljudje zelo radi gledajo serije. Jih je lažje gledati kot filme – poznaš glavne like, trajajo petdeset minut, in to je ravno prav za pogledati, preden greš spat. Imam različne ideje, a nič konkretnega. Moramo kakšen napovednik spet narediti.

JANEZ PENCA

Merimo čas, kot ga meri Narava, in mislimo, kot misli Narava

Fotografija: Boštjan Pucelj

Ekologija je ena redkih znanstvenih disciplin, ki je predana celotnosti. Njeno ime (grško: oikos, hiša, gospodinjstvo in -logia, preučevanje, študij) nas poučuje, da se ukvarja z mrežami odnosov med živimi bitji ter njimi in neživim okoljem. Ekologija torej govori o povezanosti vsega z vsem.

Najlepše je ta preplet odnosov izrazil škotsko-ameriški naravopisec in zagovornik divjine John Muir (1938–1914): »Ko poskušamo pobrati kako posamično stvar, ugotovimo, da je zataknjena ob prav vse v vesolju.«

Postmoderni človek je svojo »hišo« temeljito preučil, ne najde pa vzgiba, da bi jo uredil. Pesti nas neobčutljivost za premislek in obsojeni smo na zmoto, da so informacije znanje in da je znanje modrost. Modrosti pa, kot je dejal Marcel Proust, človek ne dobi kar tako, odkriti jo mora sam, ko je prej prehodil pot, ki je ne more opraviti nihče namesto njega, ki mu je ne more nihče prihraniti, zakaj ta pot je razgledišče na stvari življenja.

Znamenita molitev o spokojnosti

Podlaga modrosti je tiha ali postopkovna vednost, »vedeti kako« v nasprotju z eksplicitno vednostjo »vedeti da«. Tiho vednost pridobivamo brez neposredne pomoči drugih in je povezana s cilji, ki jih cenimo. Tiha vednost so izkušnje, ki se kot usedline postopno nabirajo v nas. Modrost je tiha vednost, ki nam omogoča uravnovežiti dva niza stvari. Modri ljudje znajo svoje potrebe uskladiti s potrebami drugih ter s potrebami ljudi in stvari onkraj takojšnje interakcije z njimi, na primer z ustanovami, okoljem ali ljudmi, ki bi jih stiske ali nesreče lahko doletele pozneje.

Avtor knjige *Hipoteza o sreči*, antična modrost in filozofija na preskusu pri moderni znanosti Jonathan Haidt piše, da je za nevedne ljudi značilno, da vse vidijo kot črno ali belo

– močno se zanašajo na mit čistega zla in nanje zelo vpliva lastno koristoljubje. Modri znajo stvari videti s stališča drugega, ceniti odtenke sive in nato izbrati ukrepanje, ki dolgoročno najbolje deluje za vse. Modri ljudje znajo uskladiti tri odzive na razmere: ali spremenijo sebe in se tako prilagodijo okolju, ali spremenijo svoje okolje, ali pa si izberejo novo okolje. Vse troje je zajeto v znameniti molitvi spokojnosti: »O, Bog, podeli mi mir, da sprejemem stvari, ki jih ne morem spremeniti, pogum, da spremenim stvari, ki jih zmorem, in modrost, da bom ločil ene od drugih.«

Glede na klavno stanje našega edinega domovanja, Zemlje, je več kot očitno, da nam sicer ne manjka poguma za spreminjevalne podvige, manjka pa nam miru in modrosti.

Po Proustovi definiciji modrosti je ta odlika ljudi »s prehojeno potjo«, odraslih, izkušenih, starejših in celo starih ljudi, ki s(m)o daleč najodgovornejši za smer, v katero plove današnji svet. Pa ne toliko zato, ker bi v rokah držali krmilo, temveč veliko bolj zato, ker smo odgo-

vorni za vzgojo tistih, ki bodo v prihodnosti odločali o življenju na tem nebesnem telesu. Vzgojo mladih za prizanesljiv odnos do svojega dobre štiri milijarde starega domovanja pa danes žal določajo vlade, ki sledijo trem mantram neoliberalne ekonomije: gospodarska rast, svobodna trgovina, svobodna izbira. Današnja perverzno svobodoumna ekonomija, kot bi jo najbrž opisal Edvard Kocbek, očitno z obema nogama čvrsto ... lebdi v zraku. Neskončna gospodarska rast v končnem svetu je pač nevaren privid, utvara.

Prvi, ki je razumel in izrazil sodobne pretvorbe človeštva, ni bil niti politik niti znanstvenik, temveč pesnik. Paul Valéry je v *Regards*

sur le monde actuel (Premišljanja o današnjem svetu) leta 1945 zapisal: »In tako se začenja doba končnega sveta.« Čas bi bil, da se iz njegovih besed česa naučimo: stopa-

mo namreč v novo obdobje človeške zgodovine. Do pred nedavnim se nam je zdel svet skoraj brezmejen. Njegovi darovi so bili neskončno obnovljivi; če so nas izgnali iz enega kraja, je bilo za nas vedno dovolj prostora kje drugje. Zdaj tega »drugje« ni več.

Ker nikoli ne bomo živeli v drugačnem svetu – na srečo je substrat, iz katerega raste življenje na našem planetu, v veliki meri obnovljiv –, se moramo pošteno izprašati o svojem razmerju do njega. Zlasti ekonomija, ki napredek meri z gospodarsko rastjo, te pa po definiciji ni brez stalnega izkoriščanja naravnih virov, bi se morala otresti kolektivne zmotne abstraktne predstave človeštva, ki se je porodila na modernem Zahodu, namreč, da je čas linearen.

O času bi morali misliti tako, kot o njem misli Narava

»Linearnost časa pomeni, da se je nekje začel in da potuje nekam drugam; da neprekinjeno teče v smeri naprej – da napreduje,« v svoji knjigi *Izvirno razmišljanje*: korenito popravljen

pogled na čas, človeštvo in naravo piše Glenn Aparicio Perry. Toda takega abstraktnega pojmovanja časa človeštvo v večini svoje zgodovine ni poznalo. Našim daljnim prednikom so čas oblikovali ritmi Narave v krajih, kjer so prebivali. V tem smislu je bil čas zanje zelo stvaren. Človek je pozorno opazoval prihajanje in odhajanje letnih časov ter potovanje ozvezdij na nebu, ker je bilo od tega odvisno njegovo preživetje. Kot lovec je opazoval vzorce selitve divjadi, njihove odnose z drugimi živalmi in rastlinami, vremenske vzorce in druga dogajanja v naravi; kot nabiralec je budno spremljal, kdaj se vrača čas zorenja jagod, semen, sadežev, oreščkov in drugih plodov Narave. S pojavom poljedelstva je še naprej spremljal ritem letnih časov in potovanje zvezd na nebu – vse to je določalo cikle setve in sajenja. Vsi ti krogi so bili stvarni; pomembno jih je bilo pozorno opazovati. Pomembno jih je opazovati tudi danes.

Moderni radi podcenjujemo stare, za katere se je čas odvijal v energiji kroga. Staroselska ljudstva podcenjujemo zaradi njihovih verovanj in prepričanj. Stare načine razmišljanja imenujemo »mitski čas« – in s tem namigujemo, da je tako pojmovanje zmotno. Tiste, ki ga niso prerasli, razgllašamo za »primitivne«.

Dogajanje razumemo kot nepovrnljivo in dokončno – kot verigo vzrokov in učinkov. Zavedati se te resnice naj bi veljalo za razvitejšo zavest – imenujemo jo »zgodovinska zavest«. Ne le da čas pojmuje kot premo črto, ampak sebe postavljamo celo na čelo te parade. Vsi, ki ne mislijo tako, kot mislimo mi, so za nami, zaostajajo.

Toda linearni ali napredujoči čas ni absolutna resnica ali naprednejši pogled; je le abstraktna stvaritev uma, ki služi upravičevanju in zagovoru našega pogleda na svet. Ima sicer uporabno vrednost, a je manj stvaren od naših pravadnih verovanj.

V nasprotju s prvotnimi ljudstvi, ki so (bila) prepričana, da je bil kozmos (kozmos pomeni tudi red, harmonijo) vedno tu, zahodna kultura zahteva začetke, sredine in konce. To je vgrajeno tudi v skladnjo indoevropskih jezikov. Teorija

velikega poka je samo zgodba, ne dosti drugačna od drugih zgodb o nastanku vesolja, razen po tem, da se premočno trudimo, da bi iz nje izgnali skrivnostnost. Ker je čas linearen, se je moral začeti in mi si želimo vedeti, kdaj točno se je to zgodilo. A kaj je bilo pred tem? En sam začetek kozmosa je torej logični nesmisel.

Nekateri modrejši kozmologi dopuščajo možnost številnih velikih pokov, mnogih svetov, vzporednih vesolj ter podobnega. Teorije, kot so kvantna, relativnostna in teorija strun, nakazujejo razkroj linearnega časa. Mi odkrivamo tisto, kar so stari že vedeli: da so vse stvari korenito medsebojno povezane na nelinearne načine. Žal se skupinska zavest spreminja počasi in večinska družba še vedno v glavnem sprejema zamisel o linearnem, napredujočem času kot o nečem stvarnem in ne abstraktnem, kar v resnici je. In vendar kljub temu, da linearni čas ni stvaren, prepričanje vanj za seboj pušča zelo stvarne posledice.

O času radi govorimo kot o reki, in to je prijetna podoba – toda v resnici ga obravnavamo kot tovorni vlak. Stojimo na enem mestu v svoji zavesti, medtem ko tovorni vlak iz preteklosti zahrumi skozi nas v sedanosti na svoji neustavljivi poti v prihodnost. Zamisli sedanosti sploh nimamo. In kako bi jo tudi lahko imeli? Sedanost je skrčena na abstrakcijo – na neskončno majhno točko med preteklostjo in prihodnostjo. Tisti trenutek, ko nanjo pomislimo, je že mimo. Kam je izginila? V »preteklost«. Toda preteklosti ni. Celotna zamisel je zgrešena. William Faulkner je to pač vedel. Dejal je: »Preteklost ni nikoli mrtva. Pravzaprav sploh ni pretekla.«

Moderni radi podcenjujemo stare, za katere se je čas odvijal v energiji kroga. Staroselska ljudstva podcenjujemo zaradi njihovih verovanj in prepričanj. Stare načine razmišljanja imenujemo »mitski čas« – in s tem namigujemo, da je tako pojmovanje zmotno.

Obstajajo jeziki, na primer jezik prvotnega arizonskega ljudstva Hopi, ki to razumejo. Hopščina ne pozna besed za preteklo, sedanje in prihodnje, ima pa besede za manifestirati, (po) kazati (se), izraziti (se). Hopščina torej razume, da se »pretekla« dejanja nabirajo v prihodnje pojavne oblike – razume, da ponavljanje ni zapravljanje, metanje proč, da ni izgubljeno in odvečno, ampak shranjeno. Narava živi v povezavah. Njena »zavest« se plasti in vrhnje plasti ne morejo brez spodnjih. Zato »izvirno« ni nikoli samo staro ali samo novo, ampak staro in novo.

Čas in človeštvo

Zavedati se moramo, da človeštvu zdajšnje pojmovanje linearnega časa ni vladalo od nekdaj – in da ni edini način, kako bi lahko ali kako bomo vedno razmišljali o času.

Ni nam treba k prvotnim ljudstvom po podrobneje izdelan pogled na čas. Tak pogled najdemo tudi pri starih Grkih. Prihodnost in preteklost sta ohranjali odnos. Klicali sta druga drugo, ena neizmernost, ki kliče drugo. Seda njost se je predstavljala, kot to počne glas zbora v tragediji. A bistveno in upanje vlivajoče je, da se antični in moderni pogled spet srečujeta. Končno spet prihajamo naokrog – zato ker je naše razmišljanje bolj krožno, kot si predstavljamo – h kvantni in sistemski teoriji ter k teoriji kaosa in drugim nelinearnim načinom razumevanja sveta.

Zaznava časa kot preme črte od nekega neskončno oddaljenega začetka do nekega neskončno oddaljenega konca je kulturna izbira. A to je izbira z neprijetno prtljago, ker podpira pojmovanje, da stvari zaradi kopičenja znanja s časom postajajo vedno boljše.

To lahko drži za postopno povečevanje količine znanja, medtem ko zares izvirno razmišljanje ni omejeno s časom. Izvirno razmišljanje je modro

in modrost ni omejena s kulturnim okoljem. Proustov opis modrosti je opis kroga človeškega življenja, ki pride od nekod (morda iz neke vrste vesoljne zavesti), prehodi pot, ki je ne more namesto njega prehoditi nihče, in se vrne nekam (morda v neko vrsto vesoljne zavesti). Lahko bi rekli, da tudi žalost in depresivnost postmodernega človeka izvirata iz abstraktne predstave o premem času, ki ni harmonizirana z našo telesno minljivostjo oz. minljivostjo vsega živega v Naravi. Pojmovanje premege časa ne pozna cikličnega stikanja minljivosti z večnostjo. Ljudje nagonsko čutimo, da bi se po koncu radi nekam »vrnili«. Vsa verstva sveta poznajo »onkraj«, kamor se tako ali drugače vračajo ali kjer vnovič oživljajo mrtvi. Premočni čas nam vrnitve ne dopušča. On samo potuje v neznano oddaljeno prihodnost, v negotovost. Ljudje pa potrebujemo občutek varnosti.

Zamisel o premočrtnem napredovanju – da so zdaj stvari vedno boljše, kot so bile v preteklosti – je pravzaprav nevarna. To nam namreč omogoča, da smo še kar samozadovoljni, medtem ko se svet okrog nas drobi na kosce. Tako se zdaj človeštvo obnaša do podnebnih sprememb. V skladu s pojmovanjem premege časa nečemu zaupamo samo zato, ker je novejšo – ne zato, ker bi bilo boljše. Raziskava, ki je nastala danes, je nekako pomembnejša kot raziskava, ki je nastala pred petimi leti ali celo samo pred petimi dnevi. Danes je novica! Izpodriva vse, kar je bilo prej.

Zaupanje v premočrtni napredek nas pomirja v pričanju, da bomo zdajšnje probleme rešili na isti ravni razmišljanja, ki nas je privedla v zmedo, v kakršni smo danes. Prenehali smo razmišljati ustvarjalno. Nakopičili smo goro znanja, a to je inertno, negibno znanje, ki ga aktivno ne preiščujemo vedno znova, kar bi morali, saj vse v Naravi poteka v krogih. V naravi se nič ne izgubi, samo plasti se, kot se plastijo usedline. To je posebna zadrega v šolah in na univerzah, kjer se učimo iz učbenikov, ki povzemajo vednost določenega področja. Učimo se o čem naj

Mi odkrivamo tisto, kar so stari že vedeli: da so vse stvari korenito medsebojno povezane na nelinearne načine.

razmišljamo, a ne, kako naj razmišljamo. Učimo se, da nekaj je, in ne, kako tisto nekaj je.

Poplava informacij je neobvladljiva težava današnjega časa. Informacije niso modrost. Če bi bile, bi bili računalniki modri. Čim več informacij kopičimo, tem bolj se oddaljujemo od resničnega razumevanja, kaj pomeni biti človeško bitje.

Človeškost razumemo podobno narobe kot čas. Čas je abstrakcija, ki je ločena od nas in Narave; mi si sebe podobno predstavljamo kot ločene od Narave, saj na razne (pogubne) načine drzno presegamo njene omejitve. Toda Narave ne bomo nikoli uspešno presegli, ker nismo nad njo, ampak smo samo del nje, pa naj nam bo to všeč ali ne.

Izvirno ni niti samo staro niti samo novo, ampak oboje

Biti občutljiv za premislek in misliti izvirno pomeni uskladiti se z ritmi in cikli Narave na kraju, kjer prebivamo. Povsod okrog nas se razgrinjajo energije. Na enak način se lahko uglasimo z lastno razkrivajočo se zavestjo in razmišljamo kot razmišlja Narava. »Ves naš napredek je razodevanje,« je pisal R. W. Emerson. »Najprej imaš instinkt, nato mnenje in potem znanje – kot ima rastlina korenino, popek in sadež. Do konca zaupaj instinktu, čeprav zanj ne najdeš razloga. Jalovo je hiteti. Če instinktu zaupaš do konca, bo dozorel v resnico in vedel boš, zakaj verjameš.«

Ljubezen do racionalnega mišljenja smo podedovali od starih Grkov, ki so razum imeli za

Zaznava časa kot preme črte od nekega neskončno oddaljenega začetka do nekega neskončno oddaljenega konca je kulturna izbira. A to je izbira z neprijetno prtljago, ker podpira pojmovanje, da stvari zaradi kopičenja znanja s časom postajajo vedno boljše.

vrhunec razmišljanja. Toda Grki so ga imeli tudi za najlepši način delovanja uma. Beseda »racionalen« prihaja od »ratio« in nas opominja na razmerje, odnos med stvarmi. V pravih razmerjih (Grki so to imenovali »božansko razmerje« ali »zlato razmerje«) je odnos med stvarmi čudovit.

Izvirno razmišljanje, katerega pogoj je občutljivost za premislek, je kontinuiteta razmišljanja, ki se poraja skupaj z energijami Narave in vključuje instinkt, čustva ter intuicijo. Ni res, da nimamo svobodne volje; imamo jo. Toda lahko se odločimo, da bomo živeli v harmoniji s tistim, kar se že razodeva v Naravi, namesto da bi se bojevali proti njej. Izvirno razmišljanje ni niti samo staro niti samo novo, ampak brezšivno povezano oboje.

Človeštvu bi se bolje pisalo, če bi sledilo Emersonu in bi svojo zavest vrnilo k zavesti Narave. Naučiti se moramo misliti tako, kot misli Narava. Namesto tega pa preuranjeno poskušamo živeti zgolj racionalno in se ne zavedamo, da se racionalno razumevanje porodi šele, ko smo dovolili, da se je razcvetel celotni spekter mišljenja. Iz tega spektra je moderni človek izgnal instinkt, občutja srca in intuitivno vednost, tako kot je iz svojega življenja pregnal naravni svet.

Mnenje, da naravni svet ni samo materialen, zagovarja tudi 97-letni James Lovelock, neodvisni izumitelj, raziskovalec in zagovornik narave, ki je leta 1965 objavil knjigo Gaja: nov pogled na življenje na Zemlji. V članku iz leta 1988 piše: »Newton je v svojem času lahko rekel: 'Teologija je kraljica znanosti.' Nekako se mi zdi, da je znanost navkljub silnemu napredku od Newtonovih časov odtavala tudi daleč v napačno smer. Znanstveniki so morali zavrniti slabe plati religije: praznoverje, dogmatizem in nestrpnost. Žal smo tako kot mnogi revolucionarji tudi znanstveniki en komplet dogem zgolj nadomestili z drugim. Zavrgli smo dušo ... Včasih se sprašujem, če znanost ni izgubila duše zaradi čutilne prikrajšanosti, ki je posledica dejstva, da danes (pisalo se je leto 1988) 95 % ljudi živi v mestih. Kako bi lahko ljubili živi svet, če zaradi

prometnega hrupa ne slišite več ptičjega petja in če ne poznate več sladkega vonja svežega zraka? Kako bi se mogli spraševati o Bogu ali vesolju, če zaradi vele mestnih luči na nebu nikoli ne vidimo zvezd?«

Podobno je razmišljal tudi Albert Einstein, ki je dejal: »Intuitivni um je sveti dar. Racionalni um je njegov zvesti služabnik. Toda mi smo ustvarili družbo, ki časti služabnika, a je pozabila na dar.« Posledica čaščenja racionalnega uma je gotovo tudi to, da se ljudje vedno bolj obdajamo s predmeti, ki smo jih izdelali sami in ki nam zastirajo pogled na živo naravo. Vedno bolj živimo v dvorani zrcal, kjer povsod vidimo samo še svoje lastne odseve ... in ob tem čutimo, da nam nekaj pomembnega izginja med prsti.

Smisel ni v stvareh, smisel je v odnosih

Ljudje smo bitja, ki iščejo smisel, a vse kaže, da smo pri tem vedno manj uspešni. Sodobno življenje je pravzaprav paradoksalno. Ženemo se za srečo, a nas gonja za njo vodi v množično depresivnost in duševno bolezen, hrepenimo po svobodi, a živimo v svetu, ki ga bolj kot kdaj prej nadzorujejo z video kamerami in v katerem smo ujeti v mrežo drobnih zapletenih pravil, ki prekrivajo življenje in dušijo svobodo; želimo si več informacij in jih tudi imamo, na kupe, a jih ne znamo razumeti ter uporabljati tako, da bi postali modri.

Pogled sodobnega človeka je strmo uprt v predmete. Vse vidimo kot izdelek (celo izobrazbo in zdravje), dobro, srečno, smiselno življenje pa je vse kaj drugega kot izdelek. Tako nam govori življenje. Kaj je torej sreča, blaginja, dobrobit? Kaj pomeni preprosto biti ali živeti dobro? To je nekaj, kar ima opraviti z odnosom, smisel pa raste iz odnosa. Smisel ni v predmetih. Smisel tudi nikoli ne more biti v od vsega ločeni entiteti. Seneka je imel prav: »Nihče, ki misli samo nase in vse spremeni v vprašanje lastnega prida, ne more živeti srečno.« John Donne je imel prav: »Noben moški, ženska ali otrok ni otok, sam zase.« Aristofan je imel prav: »Da bi dopolnili

sebe, potrebujemo druge.« Ljudje smo skrajno socialna bitja, prefinjeno uglaseni za ljubezen, prijateljstvo, pomoč, sodelovanje in kakršno koli prepletanje svojih življenj z drugimi. Navezanost in odnosi nam lahko prinesejo tudi bolečino in žalost. Ali kot pravi Sartre v drami Zaprta vrata: Pekel, to so drugi. A drugi so tudi nebesa.

Smisel je torej v vezivu, šivu, stiku, združitvi – pravzaprav ne ravno v stiku, bolj v vmesnem prostoru, vmesnosti, to je v novi celoti. Psihiater in nevroznanstvenik Iain McGilchrist pojem in pomembnost vmesnosti ponazarja z glasbo. Glasbo tvorijo note. To ni sporno. In kaj je nota? Kaj pomeni, če zapojem noto A? Nič. Zato dodam še noto B, a tudi to še ne pomeni nič. Nadaljujmo z dodajanjem še več not, ki ne pomenijo nič, in navsezadnje je pred nami Matejev pasijon J. S. Bacha. Kako se je to zgodilo? Kje je tu pomen, smisel? V notah očitno ni, saj vsaka zase ne pomeni nič. Torej mora biti v prazninah med notami, v melodiji, v harmoniji – toda praznine med notami so samo tišina, tišina pa, kot se zdi, prav tako ne pomeni nič.

In tako drugo ob drugo zložite veliko stvari, ki ne pomenijo nič, absolutno nič, in končate pri nečem, kar se lahko kosa z najveličastnejšimi stvaritvami vesolja: pri Matejevem pasijonu. Vse je v vmesnosti in vmesnost niso praznine, ker so neslišne. Ne gre le za seštevanje A in B, ampak za tisto, kar ti dve noti naredita, ko prideta skupaj, ko se srečata: A in B ter povezava med njima, vse skupaj. Če ste dojeli to, ste pravkar dojeli Hegla in Heraklita, dva od najtežje razumljivih filozofov zahodne civilizacije, a tudi dva najbolj pronicljiva.

Poplava informacij je neobvladljiva težava današnjega časa. Informacije niso modrost. Če bi bile, bi bili računalniki modri. Čim več informacij kopičimo, tem bolj se oddaljujemo od resničnega razumevanja, kaj pomeni biti človeško bitje.

V tem razdrobljenem svetu, kjer se vse meri, tehta, šteje, razvršča, razčlenjuje, popisuje, manjka široke odprtosti uma za vse, tudi za tisto, česar ne razumemo, a nekako vemo, da je. Manjka nam tisto vmesno med notami, tisto kar postavljanje not eno ob drugo naredi Matejev pasijon. Manjka nam pravih razmerij, pravih odnosov.

Strupena moč v rokah človeške vrste

Za »napredek« – ki nam ga narekuje linearno drvenje časa v prihodnost – je treba stalno delovati. Da bi to lahko počeli, da se ne bi ustavili in »stagnirali«, nam je ekonomija potrebe prikladno nadomestila z željami. In ko te začne podžigati pohlep, je meja samo še nebo. Gandi je dejal: »Prepričan sem, da je na svetu dovolj vsega za potrebe vseh, a ne za pohlep, kaj šele za potratnost kogar koli.« Ker vlade vidijo smisel v materialnem napredku, ljudje pa v predmetih – tako zahteva ekonomska veda, ki napredek meri z gospodarsko rastjo in potrošnjo –, smo pri pogubni enačbi neskončnega izkoriščanja končnih naravnih virov. Kaj je cilj teh zmotnih stremeljenj? Mark Twain je ponudil naslednjo definicijo. »Civilizacija je brezmejno kopičenje nepotrebnih potrebščin.«

Obupna in mrzlična delavnost celotnega človeštva postaja pogubna za nebesno telo, ki je naš dom. James Lovelock pravi, da z Zemljo ravnamo kot s kamnito kroglo, ki jo vlažijo oceani, kot s planetarno nepremičnino, ki smo jo podedovali od svojih prednikov. Če gledamo tako, in tako Zemljo še vedno pojmuje veliko znanstvenikov ter tako rekoč vsi politiki, smo mi in tudi vse drugo življenje tukaj samo potniki. Živimo lahko na dva načina: ali okolje spreminjamo ali pa se z njim harmonično razvijamo (na primer tako, da v zrak oddajamo kisik, če sadimo drevesa), toda za politike je to le dejanje potnikov, ki si na dolgi plovbi samo nekoliko okrasijo kabino.

Paradoks naše dobe, povezan z nenehno mrzlično dejavnostjo, je tudi to, da je danes veliko

Zaradi svoje neznanske moči bi moralo človeštvo svojo vlogo v razmerju do planeta iz vladarske spremeniti v skrbniško.

laže kaj zgraditi, meliorirati, staro nadomestiti z novim – kot česa ne zgraditi, ne meliorirati oziroma preprosto pustiti pri miru. Ko so filozofu in očetu literarne zvrsti esaja Michelu de Montaignu, ki je bil v 16. stoletju dvakrat župan Bordeauxa, očitali, da je bil premalo dejaven, je odgovoril: »Nenavaden očitek, namreč da sem premalo dejaven, v času, ko večino ljudi obsodijo zato, ker so bili preveč dejavni.«

Zaradi svoje neznanske moči bi moralo človeštvo svojo vlogo v razmerju do planeta iz vladarske spremeniti v skrbniško. Težko bi smeli reči, da materializem še ni dosegel vsega, kar lahko ponudi za dobro življenje človeštva. Dosegel pa je tudi nekaj drugega – začel je razkrajati odnose na tej čudoviti modri vesoljski obli, odnose med ljudmi in drugimi živimi bitji ter neživo naravo. Materializem je kritično razdejal ekologijo našega planeta. Menim, da potrebujemo čas duhovnosti, materialne zmernosti in odločen korak iz dvorane zrcal k svoji odpuščajoči, a dosledni učiteljici Naravi.

MILAN JAZBEC

Martin Krpan v odsevu diplomatskega zrcala

Karikature: Branko Babič

Dr. Milan Jazbec, redni profesor diplomacije na Univerzi v Ljubljani in nekdanji slovenski veleposlanik v Turčiji, nerezidenčno akreditiran v Azerbajdžanu, Iraku, Iranu, Libanonu in Siriji (2010–2015). Zaposlen na ministrstvu za zunanje zadeve. Pogledi in stališča v tem prispevku so njegovi osebni.

Martin Krpan je osrednji slovenski literarni junak in nacionalni mit. Povest o Martinu Krpanu z Vrha je Fran Levstik napisal poleti leta 1858, desetletje po Prešernovi smrti, kot vzorčni primer, kako je treba pisati literaturo, namreč, da se resnica zavije v prijetno šalo in da Slovenec vidi Slovence v zgodbi kot vidi svoj obraz v ogledalu ter da pri tem še črpa iz narodne zgodovine, ljudskih običajev in vrednot. Povest je mogoče razumeti tudi kot slovenski politični program v obdobju, ko smo bili Slovenci v ključnem obdobju preobrazbe iz ljudstva v narod. V njej lahko prepoznamo določene elemente slovenske državnosti ter spodbude in namige, kako postaviti lastno državo, kot so samozavest, odločnost in pogum.

Povest je bila prevedena v triinosemdeset jezikov, v slovenščini je izšla v enainosemdesetih izdajah; oboje se še kar nadaljuje. Krpan kot

nacionalni junak pa tudi že mit predstavlja nabor lastnosti in vrednot, ki jih je moč razumeti v simboličnem in prenesenem pomenu. Kot vsak tovrsten izdelek je povest sama po sebi odprta za različne interpretacije in analize, tako literarne, jezikoslovne, psihološke kot druge, mi pa ji dodajamo še diplomatsko. To je najnovejši – in bržda nepričakovan ter zagotovo vsaj do zdaj nevsakdanji – pogled tako na povest kot tudi na njenega osrednjega protagonista, s čimer na videz preprosti povesti dodamo globlje vidike in pomene. Ob tem ne trdimo, da je bil Martin Krpan diplomat, vsekakor pa ga krasi nabor takih lastnosti. Zato bomo povest postavili v diplomatski okvir in iz nje naredili kratek priročnik diplomacije.

Začnimo pri jeziku. Krpanov jezik je lep in klen, opira se na domače besedišče in črpa iz ljudske zakladnice. Poln je primerjav in prispodob,

Kdo in kaj je diplomat

njegovi govori se berejo kot pridige in literarni, celo že kot politični programi; on podučuje, razlaga in svetuje, a se tudi brani. Vse to počno diplomati. Znajde se v vsakem dialogu, polemiki in tudi pogajanjih. Taki so diplomati. Suvereno obvladovanje lastnega jezika je izhodišče za diplomatovo znanje tujih jezikov. Brez prvega težko govorimo o drugem. Ob jeziku poudarimo še besede, ki kažejo retorične sposobnosti posameznika, še posebej diplomata, in so njegovo osnovno orodje.

Besede so močne in vplivne, celo razdiralne in pogubne. Beseda ni konj, pravi slovenski pregovor. Z njo mora diplomat pokazati odločnost in previdnost, posrednost in neposrednost ter predvsem doseči svoje, najbolje tako, da ne bo zamere, čeprav se kdaj pozneje izkaže, da so bile njegove besede morda malo prazne, in čeprav sprva kdaj kaže, da je neodločen.

Ob tem ne trdimo, da je bil Martin Krpan diplomat, vsekakor pa ga krasí nabor takih lastnosti.

Ko razpravljamo o diplomatih, se med prvimi postavi vprašanje odlik in lastnosti, ki krasijo uspešnega in sposobnega diplomata. Med njimi poudarimo po eni strani npr. vljudnost, oliko, načitanost, zadržanost, spretnost, vztrajnost, skromnost, a po drugi strani so pri razumevanju diplomatov in diplomacije prisotne tudi pretkanost in prevejanost ter morda celo spletkarjenje, nezanesljivost in spreminjanje stališč. Zapišemo še lahko, da je diplo-

macija zvijačno in spretno ter spremenljivim okoliščinam prilagodljivo ravnanje. Diplomacija pomeni prepričevanje in preprečevanje, pridobivanje, zagovarjanje in nagovarjanje, spodbujanje in vplivanje, vendar brez uporabe sile, na miroljuben način. Diplomati morajo biti zanesljivi in hladnokrvni, ne smejo biti vzvišeni in ošabni, ampak zadržani in skromni. Znati se morajo postaviti za interese svoje države ter

dobro poznati lastno zgodovino in kulturo. Morajo biti spretni govorniki, imeti dober spomin in samozavest, a ostati predvsem normalni ljudje.

Ker pa je diplomacija urejanje odnosov med subjekti mednarodnega javnega prava na miroljuben način in s pogajanjem, imajo diplomati na razpolago predvsem besede. Tudi zato diplomacija pomeni lepo, a odločno govoriti, včasih pa še trdo, ultimativno in celo grozeče. Razpon delovanja in razumevanja diplomacije je zelo širok in je predvsem odvisen od meddržavnih odnosov ter od njihovega urejanja. Danes je vedno več različnih dejavnikov, ki vplivajo na to. Vemo tudi, da za diplomata marsikdo v prisposobi reče, da je to tisti in tak, ki (se) zna sukati (okoli) ljudi. To se uporablja v prenesenem smislu še na drugih, »nediplomatskih« področjih. Tudi sicer velja, da je nekdo diplomat, čeprav to v bistvu ni, zna pa z ljudmi, zna se obnašati, težko ga je prijeti za besedo in podobno.

Diplomatovo delo v osnovi izhaja iz diplomatskih funkcij (predstavljanje, zaščita interesov, pogajanja, opazovanje in poročanje, razvijanje prijateljskih odnosov), ki določajo vsebino, obseg in način njihovega dela. Posplošeno rečeno to pomeni, da diplomat predstavlja, opazuje in poroča, kar v osnovi vedno dela po navodilu svoje države, in da z vsako svojo gesto, tudi že s tisto najbolj pasivno, predstavlja in ustvarja vtis o njej. Simbolično interpretiranje diplomatskih gest in hkrati tudi izpostavljanje simboličnim gestam predstavnikov države, v katero je bil poslan, ter drugih diplomatov je zato zelo pomemben vidik diplomatskega dela.

K poznavanju protokola spada tudi sposobnost laskanja. To pomeni malo pretirano hvaljenje in prijaznost, morda celo že priliznjenost, zato da se ustvari boljše ozračje.

Protokol in laskanje

Protokol je tisti vidik diplomatskega dela, ki ga, razumljivo, najprej opazimo in si velikokrat na njegovi osnovi ustvarimo prvi vtis tako o diplomatih kot tudi o diplomaciji. Razumemo ga lahko kot formalno urejen in dogovorjen ter sprejet način vedenja in komunikacije, ki v podrobnostih simbolično in praktično ureja široko paleto odnosov med udeleženci diplomacije kot dejavnosti. Skratka, protokol pomeni bonton. Že na začetku Levstikove povesti ugotovimo, da se je Krpan spoznal na te reči. Ko ga namreč cesarski sel, ki je prišel ponj, da ga odpelje na Dunaj, prepriča v to, Krpan **»gre v koč ter se praznje obleče, da ga pred cesarjem ne bi bilo sram.«** Čeprav je bil kmečki človek, je vedel, kako je treba z gospodo, da je človek sprejet, da naredi dober vtis in da mu ne bo nerodno pri tem in vpričo nje. To se lahko zgodi prav hitro, prinese zadrego in zmanjša možnosti za uspeh. Se pravi, protokol pomeni lepo, uglajeno, prijazno in nevsiljivo obnašanje, zato so diplomati urejeni, skrbno napravljeni in vljudni. S tem naredijo dober vtis in so bolj sprejemljivi za pogovore, pogajanja in za vse, s čimer urejajo odnose med državami.

A protokol pomeni tudi potrdilo, listino oz. zapis dogovorjenega med dvema stranema v pogajanjih, da to ostane v pisni obliki, v arhivu, kot potrditev doseženega. Ko je nekaj »protokolirano«, pomeni, da je uradno zabeleženo in shranjeno, da bo lahko zanesljiv dokaz o neki zadevi za poznejše čase. Da se torej ne pozabi in da se je na tisto mogoče pozneje sklicevati. Krpan nas proti koncu povesti prepriča, da se je spoznal še na ta vidik. Spomnimo se, kako je cesarja poprosil za **»pismo, ki bo veljavno pred vsako duhovsko in deželno gosposko«**, se pravi, želel je uraden dokument, ki bo pričal o njegovem dogovoru s cesarjem. Da bo to tudi nedvoumno držalo in da bo vsakogar lahko prepričal z njim, je Krpan dodal: **»/.../ Pa tudi svoj pečat morate udariti.«** S tem je Krpan prejel od cesarja uradni dokument, ki je pričal o njunem dogovoru in tem, kakšen dogovor je bil sklenjen, v kar bi bilo sicer mogoče zlahka dvomiti.

K poznavanju protokola spada tudi sposobnost laskanja. To pomeni malo pretirano hvaljenje in prijaznost, morda celo že priliznjenost, zato da se ustvari boljše ozračje. Med domačimi, torej ne na dvoru, je laskanje odveč – prijaznost in srčnost pa gotovo ne – in se nima vedno za kaj posebej pozitivno lastnost. Ob prihodu na Dunaj pokaže Krpan večje, kako se takim rečem streže. Na cesarjevo uvodno vprašanje, ali ga še pozna, odgovori pritrdilno in mu takoj nato mojstrsko polaska: **»No, vi ste še zmerom lepo zdravi, kakor se na vašem licu vidi.«**

Pogajanja in hladnokrvnost

Pogajanja predstavljajo temelj diplomatskega dela. Diplomati so pogajalci, to je njihova osnovna naloga in poslanstvo. Urejanje meddržavnih in skupnih zadev vedno pomeni prenašanje stališč in njihovo usklajevanje, pogajalske funkcije pa vključujejo širok razpon različnih znanj in pristopov. Krpan na več mestih pokaže njihovo obvladovanje. Ko pri izbiranju konja ugotovi, da na dunajskem dvoru ni primerne za njegovo sedlo, pravi cesarju, da je pa njegova kobilica prava in naj se pošlje ponjo. Da ne bi bilo nobenih nesporazumov, Krpan zraven še nakaže, da bi lahko tudi on šel ponjo, a ob tem postavi vprašanje: **»Ko bi mene več ne bilo nazaj?«** To je jasen primer trdega pogajalskega pristopa, že kar ultimata, kar si je Krpan lahko privoščil, saj je vedel, da mu bo ugodeno, kajti brez njega se ne bi rešili sovražnega izzivalca.

Nasproten, mehak pogajalski pristop izpriča Krpan proti koncu zgodbe, ko cesarja, ko mu ta reče, naj mu kar pove, če bi še kaj rad, poprosi za potrdilo, da sme trgovati z angleško soljo. Takole pravi Krpan: **»Če je vaša draga volja, dajte mi tedaj pismo, ki bo veljavno ...«** V svojem nagovoru je bil prijazen, saj se je že dokazal z dejanji, obenem pa je čutil, da mu je cesar naklonjen. Ocenil je trenutne razmere in jim prilagodil pogajalsko taktiko. Skratka, ni napenjal mišic tam, kjer jih ni bilo treba in kjer bi to lahko, ne nazadnje, imelo nasproten učinek. Pokazal pa je, da zna kot pogajalec biti velikodušen, če je treba in če že tako nanese.

Ko mu je cesar za od cesarice obljubljeno blago ponudil mošnjo cekinov, je Krpan komentiral tako: **»Poldrugo mošnjo pa še kakšno krono povrhu, vem, da je lepo vredno, ko bi prodajal brat bratu. Pa naj bo, pri vas ne bom na tisto gledal.«** Bil je prizanesljiv, pokazal je, da ve, koliko je ura, hkrati pa je ocenil, da zaradi nekaj cekinov ni treba zaostrovati ozračja pri cesarju, s katerim sta bila zaveznika. Ta dogovor med Krpanom in cesarjem tudi pokaže, da sta se skozi dogajanje na Dunaju med cesarjem in Krpanom spletlo dobro ozračje in naklonjen odnos. Čeprav je bil Krpan poklican, da opravi nalogo, je šlo v odnosu med njim cesarjem za veliko več. Ustvariti tako ozračje je zelo pomembno za urejanje zadev in doseganje dogovorov.

Hladnokrvnost in trezna presoja položaja spadata gotovo med bistvene lastnosti dobrega diplomata. Avtoriteta drugega, trema pred nalogo in javnim nastopom ter strah pred sprejemom odločitve morajo biti diplomatu neznani. Če tega nima pridobljenega, se mora naučiti, da je sposoben tako ravnati. Zato je pomembno, da diplomat službuje v številnih državah in na različnih položajih, kajti tako si pridobi širok razpon izkušenj. Za Krpana lahko navedemo najmanj dva izstopajoča primera, v katerih je ohranil mirno kri in se ni dal zмести avtoriteti, nevarnostim in tudi nepredvidljivosti ne.

Ko je posekal mlado lipo, cesaričino najljubše drevo, ker je pač potreboval ustrezen material za svoje orožje, ga je cesar ves osupel in zgrožen nadrl: **»Pa si jo posekal! Kaj bo pa zdaj?«** A Krpan se ni dal zмести, temveč je hladnokrvno odgovoril: **»Kar je, to je.«** In v nadaljevanju še dodal: **»Kaj bo pa?«** Drugi tak primer je iz dvoboja z Brdavsom, ki poskuša nasprotnika na začetku s krohotom osmešiti in ustrahovati. Dober in premišljen psihološki pristop. A Krpan mu mirno odvrne: **»Prijezdi bliže, da si podava roke: nikoli si jih nisva poprej; nikoli si jih ne bova pozneje /.../«** Izpričal je hladnokrvno držo tako v prisotnosti najvišje avtoritete v cesarstvu kot tudi pred najhujšim izzivalcem cesarstva. S tem je pokazal obvladovanje položaja in sposobnost delovanja, kar je ključno za izpeljavo vsake naloge.

Zadržanost in neposrednost

Diplomati slovijo kot zadržani ljudje, ki so ali pa bi vsaj morali biti v ozadju ter ne izstopati. Diplomati se ne postavljajo, razen če mu je tako izrecno naročeno, kar je redkokdaj. Posrednost njihovega obnašanja in delovanja je pravzaprav ključ do njihovega uspeha. Vendar pa se tudi morajo znati postaviti zase oz. za interese svoje države z neposrednim nastopom, kadar to veljajo okoliščine oz. navodilo. Krpan v svojem nastopu na dunajskem dvoru na več primerih pokaže obvladovanje teh veščin.

Vprašanje je, če bi cesar ravnal enako, če bi Krpan npr. nergal in sitnaril ter se pritoževal nad postrežbo.

Prvi tak dogodek je na začetku, ko ga cesar povabi k obedu, ki pa se pokaže kot precej skromen (*»polič vina pa kruha in sira«*). Krpanu se je to *»vele malo zdelo«*, a vseeno nič ne reče ter stori drugače: *»On tedaj použije, ko bi kvišku pogledal, ter naglo vstane.«* S tem je cesarju dal več in bolje vedeti, kot če bi še tako besedičil in negodoval. Cesar je takoj reagiral in mu odredil

ustrezno porcijo jedače in pijače. Vprašanje je, če bi cesar ravnal enako, če bi Krpan npr. nergal in sitnaril ter se pritoževal nad postrežbo. Resnici na ljubo se tudi ni smel, saj je bil, formalno gledano, zgolj podanik na cesarskem dvoru.

V nadaljevanju, po cesaričinem izbruhu in pridigi, ko je cesar Krpanu v nagrado med drugim ponudil tudi roko prestolonaslednice, se je ozračje zelo ohladilo in postalo sila neprijetno. Cesar je z negotovo izjavo in kretnjo poskusil popraviti, kar se je dalo, a Krpan, ki je grdo gledal in molčal, *»ga pa nič ne posluša, temveč zadene si na desno ramo kij, na levo pa mesarico, stopi k durim in reče: »Veste kaj? Bog vas obvárui! Pa nikar kaj ne zamerite!«* To je bil ves njegov odgovor na razgreto in napeto ozračje. Nekaj izbranih in mojstrsko izrečenih besed, s katerimi je, kot da se ga vse skupaj skoraj že ne bi tikalo, povedal vse.

Tistim, ki jih je rešil in ki so bili njegovi dolžniki, je kot preprost kmečki človek pokazal, kako se obnaša in kaj je treba storiti, njegovo navidezno opravičilo pa je bilo diplomatsko pre-tanjeno karanje, ki so ga glavni dvorni protagonisti gotovo razumeli. Ko sta šla cesar in Krpan, po posekani lipi, konja izbirat in se pokaže, da ga na dvoru ni zanj, cesar strese svojo nejevoljo na Krpana in mu med drugim poočita, naj ne mečka toliko s pripravami, ampak naj že izpelje, kar mu je bilo naročeno. Toda sogovornik ravna diplomatsko: *»Krpan je bil malo srdit, pa vendar jezo pogoltne«* in se odzove mirno, nato pa, ko je že pokazal, da se zna obrzdati, kadar je treba, mu v daljšem in mojstrskem odgovoru med drugim neposredno reče, že kar zabrusi: *»Koliko junakov pa imate, da bi si upali nadenj?«* Podobnemu dogodku smo priča v razgretem ozračju očitkov in nehvaležnosti po znanem cesaričinem nastopu. Krpan takrat med drugim zelo jasno pove: *»Kdo je pome poslal kočijo in štiri konje? Vi ali jaz? Dunaja ni bilo meni treba, mene pa Dunaju!«*

Realizem in retoričnost

Če je diplomat hladnokrven in zadržan ter se ne pusti spraviti iz tira, potem bo znal tudi stvar-

no oceniti trenutne razmere in se njim primerno ravnati pri izpolnjevanju svoje naloge. Vedel bo, kaj je izvedljivo in kaj dosegljivo, kaj pa ne, in to ne glede na to, če morda vse skupaj še tako lepo zgleda in kaže. Večja, kot je skušnjava, težje je ostati realist in se ji upreti. Vendar pa je potrebno veliko dela in izkušenj, da si diplomat pridobi večnost in rutino v pravilnem ocenjevanju razmer. Realizem je tesno povezan z zanesljivostjo in retoričnimi sposobnostmi. Krpan je bil kmečki človek, navezan na svoj domači kraj in na svojo zemljo ter je iz tega v veliki meri črpal svoj realizem in svojo trdnost. Ni se dal nikomur premamiti, čeprav mu pri tem gotovo ni bilo vedno lahko.

To lahko ponazorimo s tremi izstopajočimi primeri. Ob sceni s posekano lipo je Krpan cesarju na njegov obup in grozo med drugim odgovoril: **»Kar je, to je.«** Izjemen realizem v trenutkih hude jeze in napetega ozračja, in to pred vladarjem. Razmere je pač treba sprejeti takšne, kot so, in ne takšne, kot bi si jih morda želeli. Napačna ocena položaja je ključnega in izhodiščnega pomena za neuspeh vsake naloge, tudi diplomatske. Nato je Krpan cesarju tudi razložil, zakaj je storil, kar je že storil: **»Jaz pa moram imeti les nalašč za svojo rabo, kakršnega v boju potrebujem.«** Vedel je, kaj potrebuje, da uresniči nalogo, ki jo je dobil, zato je ostal priseben in na trdnih tleh. Enako tehtno in premišljeno je ravnal, ko je odgovoril na cesarjevo ponudbo glede cesarične. V daljšem odgovoru pred vsemi glasno premišljuje in razlaga ter naposled sklene: **»Če se to prav do dobrega vse premisli, menda bo najbolje, da vam ostane cesarična, meni pa vdovstvo [...]«** Ob tem je pokazal še potrebno mero taktčnosti in cesarja, ne glede na to, ali je ta s ponudbo mislil resno ali ne, ni neposredno zavrnil, temveč je uporabil še frazo »menda«, kljub temu da je bil njegov odgovor vsekakor nedvoumen.

Pozneje cesar ponovi svoje povabilo, naj Krpan ostane na dvoru (**»Ti ne pojdeš od naše hiše, verjemi, da ne!«**), čeprav ne več vezano na roko prestolonaslednice. A gostov odgovor je vnaprej znan: **»Moje obnašanje ni za vas, že vidim, da ne. Tega se tedaj ne menimo, da bi jaz tukaj**

ostal.« Krpanu je bilo jasno, da je bil za Dunaj potreben in primeren le toliko, da je premagal nevarnost, in nič več; celo več: potem, je bil že moteč in odveč.

Za diplomate velja, da so mojstri besed, morda tudi besedičenja. Te besede so lahko nepremišljene in prazne, kakor je Krpan navrgel ministru Gregorju (**»Nikar praznih besed ne razdirajte!«**), lahko pa tudi tehtne in zelo premišljene, kot je ugotovil cesar ob enem od Krpanovih odgovorov (**»Cesar je kar obsteklel, poslušajte modrost Martinovih ust [...]«**).

Navedimo tri izstopajoče primere, ki ponazarjajo Krpanovo spretnost obračanja besed in modrovanja, zato da bi dosegel oz. izpolnil svojo nalogo. Potem ko je Krpan pred očmi dunajske javnosti premagal velikana, je sledil njegov pravi, dvorni diplomatski dvoboj, skrit očem javnosti, kot to pri diplomaciji velja še danes.

Krpanu je bilo jasno, da je bil za Dunaj potreben in primeren le toliko, da je premagal nevarnost in nič več; celo več: potem je bil že moteč in odveč.

Levstik je v zgodbi naredil odličen obrat in prehod od srednjeveškega viteštva (dvoboj z Brdavsom) do novoveškega (počasen zaton plemstva) obračunavanja na dvoru. Krpan je bil vaje fizičnih soočanj, kot si lahko mislimo, gotovo pa se je v taki situaciji, kot se je dogajala za dvornimi vrati, kjer so bili zbrani **»vsi knezi, vojskovodje in vsa prva gospoda«**, znašel prvič. Predstavljajmo si torej Krpana po opravljeni nalogi, ko je stal sam pred vso najvišjo dunajsko, se pravi cesarsko gospodo, in kako se je moral postaviti zase, ko mu je cesarica skušala peti levite, minister Gregor pa bi ga dal zapreti, oba vpricho vseh. Preprost kmečki človek sam proti celotnemu dvoru.

Če gremo kronološko, kot **»razklada«** Močilar, je prva izstopajoča misel, ki odlično ponazori Krpanove retorične sposobnosti, tista, ko kmalu

na začetku pomiri silno cesarjevo skrb zaradi nepremagljivega izzivalca. Krpan tako potolaži cesarja: »Slišal sem /.../, da vsi ljudje vse vedó; na vsem svetu se pa vse dobi; pa bi se ne dobil túdi junak nad Brdavska?« Prepričljiva retorična mojstrovina, zaradi česar imajo vladarji med svojimi svetovalci vedno tudi diplomate. Drugič, ko Krpan z besedo prepriča poklicnega ubijalca Brdavska, da si sežeta v roke, rekoč: »/.../ Ali pravijo, da bog nima rad, če pride kdo z jezo v srcu pred sodni stol.« Moč besede seže daleč in prek marsikatero oviro. Z besedo pa se diplomat tudi postavi za svoje interese, če tako velevali okolščine in navodilo. Krpan se je nekajkrat postavil zase, ko je kazalo, da njegov podvig morda ne bi več kaj veliko štel. Preden izreče željo po znanem pismu, nagovori cesarja med drugim tako: »Moje otepanje z Brdavsom vem, da je imena vredno.« Obračanje besed, izbiranje pomenskih in stilskih odtenkov, postavljanje retoričnih vprašanj in izrekanje figur, vse z namenom doseči cilj, to je odlika pravih diplomatov. Levstik je bržkone moral imeti vsaj kaj približno takega v mislih, ko je po Močilarju pretanjeno ubesedil premišljeno povest o Krpanu z Vrha.

Zaključek

Krpan se nam pokaže kot nosilec vrste diplomatskih lastnosti, ki krasijo dobrega diplomata. Uspešno jih obvlada in je enakopraven svojim sogovornikom. Ne vemo sicer, kaj vse točno je imel Levstik v mislih, ko je pisal to povest, a nedvomno drži, da je z njo postavil na ogled tudi model diplomata. S tem pa se njegova povest uvršča tudi v enega prvih diplomatskih učbenikov sploh. Zaradi tega je Martin Krpan z Vrha ljudski junak, katerega pomen seže daleč prek meja slovenstva.

Krpan se je nekajkrat postavil zase, ko je kazalo, da njegov podvig morda ne bi več kaj veliko štel.

MARJAN HREN

Slatenska in tudi Machova dolina

Fotografije: Boštjan Pucelj, osebni arhiv Marjana Hrena

Dr Ernst Mach

Številni veliki možje so prehodili ulice dolenjske prestolnice in podgorjansko deželo, za večno so se vpisali v njeno zgodovino. Politika je skozi stoletja ljudi delila, nekateri, čeprav veliki in zaslužni, so krivično utonili v pozabo. Gotovo je bila krivica narejena družini Mach z Velikega Slatnika, očetu Johannu in še posebej sinu Ernstu Machu, velikemu znanstveniku, filozofu in humanistu.

Ernstov sodobnik je bil ruski revolucionar Vladimir Iljič – Lenin, s katerim sta se ideološko precej razhajala. Najbrž je bil prav zaradi tega znanstvenik in filozof Ernst Mach, ki je bil rojen 18. februarja 1838 v Turasu na Moravskem, umrl pa je dan po 78. rojstnem dnevu 19. februarja 1916 v Haaru v bližini Münchna, v naših učbenikih praktično zamolčan.

Družina Mach in Slatenska dolina

Družina Mach, ki je z Moravske prišla živeti v Novo mesto leta 1858, je močno zaznamovala življenje v Slatenski dolini. Oče Johann, humanistično usmerjen učitelj in vzgojitelj, profesor na praški gimnaziji, je v naše kraje prinesel jama-maja, japonskega metulja sviloprejca. Podgor-skim ljudem je bil bolj kot graščak dober sosed, vaščan in učitelj. Sina Ernsta je zaradi njegovega šibkega zdravja poučeval kar doma in ga pripravil za gimnazijsko maturo. Po maturi je hitro napredoval in kmalu, že pri dvaindvajsetih letih, doktoriral iz fizike in pozneje predaval na več univerzah in tudi na očetovi kmetiji na Velikem Slatniku, kjer je preživel počitnice, raziskoval hitrost zvoka.

Hotel je priti do živega fenomenu dvojnega poka in se o tem z očetom na Slatniku ustvarjalno prerekal. Z Velikega Slatnika se je Ernst Mach povezal z Reko, kjer je sodeloval s Petrom Salcherjem, Korošcem, ki je deloval na pomorski akademiji in v novi tovarni torpedov. Z njim sta prva uspešno fotografirala izstrelek ob preboju zvočnega zidu. Škoda, da oslepeli oče Johann

Mach ni imel sreče doživeti sinovega uspeha. Nekaj let pred tem je leta 1879 umrl. Skupaj z deset let pred njim umrlo ženo Josephino je pokopan na Velikem Slatniku. Njun nagrobni spomenik je krajevna skupnost Mali Slatnik pred desetletjem temeljito obnovila.

Sestra Ernsta Macha Maria je bila učiteljica, vzgojiteljica in pisateljica živalskih zgodb za otroke. Srčno je bila navezana na Veliki Slatnik, kjer je preživela najlepša leta svoje mladosti. Kot učiteljici ji je bilo po postavah tistega časa sojeno ostati samska. Najmlajša Ernstova sestra, o kateri je pisal tudi Janez Trdina, pa je življenje preživela v dunajskem samostanu.

Machovo posestvo na Velikem Slatniku je Ernstova sestra Maria prodala stricu Tadeju Merklju, ki pa ga je prodal in del denarja zapustil šmihelskemu župniku. S tem denarjem so notredamske sestre odprle znamenito dekliško gospodinjsko šolo v Šmihelu, kjer je bila tudi prva šola za gluhoneme deklice v slovenskem jeziku, ki jo je na začetku obiskovalo sedem, pozneje pa tudi do trideset učenk.

Machova učna pot

S knjigo Slatenska dolina in Machova dediščina, ki je izšla pred kratkim, in Machovo učno potjo, ki smo jo odprli že lani in katere večji del poteka prav po ozemlju Machove graščine, želim štiri ure trajajoči sprehod pomakniti iz sedanjosti še v Machov čas in širši javnosti na prijeten način predstaviti tudi del že vloženega truda drugih avtorjev. Vsem, ki jih Machovi bolj zanimajo, priporočam branje Machovega zbornika iz leta 1995, ki ga je izdal Klub za nadarjene učence, Zgodovino slovenske province, ki ga je izdala Kongregacija šolskih sester de Notre Dame, in prispevek Marjana Mušiča v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino III iz leta 1955.

Kljub trudu stroke in učencev glas o pomenu Machove družine v našem kraju vedno znova zamre. V šolah se premalo ali sploh ne omenja imen očeta Johanna in sina Ernsta, ki je bil na dunajski univerzi vzornik štirideset let mlajšemu geniju Albertu Einsteinu in bil sodobnik velikega znanstvenika slovenske krvi, fizika, matematika

Po maturi je hitro napredoval in kmalu, že pri dvaindvajsetih letih, doktoriral iz fizike in pozneje predaval na več univerzah.

in pesnika Jožefa Stefana. Žalostno je spoznanje, da je splošno védenje o Machu tako rekoč nično. Večkrat se zgodi, da celo izobraženi ljudje na pohodih po Machovi poti, ko jim imenujem Machov hrib, sprašujejo, za kakšen »gozdni mah« gre. Macha pozna malokdo. Nekaj malega je krivo tudi to, da je 262 metrov visoki hrib s kislo vsebnostjo tal res poraščen z bogato odejo mahu in še na zemljevidu je zapisan kot Mahov, ne kot Machov hrib.

To škratasto napako, igro črk, sem na zemljevidu v svoji knjigi popravil. Zelo moteče je dejstvo, da so novomeški možje skozi zgodovino o tej družini vedeli tako malo, da nimamo niti ene

stezice, kaj šele ulice ali ceste, imenovane po Ernstu ali Johannu Machu. Zamisliti se je treba nad tem. Največ, kar ljudje vedo, je običajno nekaj nejasno povezanega s hitrostjo zvoka in letal.

Želja in namen našega lani avgusta ustanovljenega društva Machova dediščina pod Gorjanci je za začetek vsaj z učno potjo, širši javnosti predstaviti družino Mach. Machova graščina je, žal, nesrečno končala, od nje je ostal le mogočno obokan grajski hlev. Zdajšnji lastnik Metod Jerman ga s svojimi sredstvi tankočutno restavrira, naše društvo pa mu je po svojih močeh pripravljeno pomagati. Naša želja je, da si pod oboki v tej zgradbi v dogovoru z lastniki pridobimo muzejski prostor.

Z mnogo prostovoljnega dela, odrekovanja in tudi vlaganja svojih sredstev smo tudi ob podpori Krajevne skupnosti Mali Slatnik izpeljali več udarniških akcij, da smo speljali in očistili pohodne poti, jih na nevarnejših delih opremili

z lesenimi ograjami, očistili mlinščico in tudi strugo potoka, postavili šest brvi in most. Domači mojstri so izdelali pet masivnih miz in klopi, ki smo jih postavili na pomembne informativne točke. Na sotočju treh studencev smo uredili prostor, kjer sta Jože Jerman in Zvone Blažič z Velikega Slatnika postavila ekološke božične jaslice.

Pod strokovnim vodstvom znanega biologa Matjaža Ježa iz Slovenj Gradca smo organizirali Noč metuljev na Machovem hribu, ki se je je udeležilo 131 obiskovalcev. Organizirali smo več pohodov različnih skupin, tudi otrok iz vrtca v spremstvu staršev. Ob prvem pohodu smo že imeli izdelano bogato zloženko z zemljevidom poti.

Ob stoletnici še knjiga

Ob stoti obletnici smrti Ernsta Macha sem izdal knjigo, o kateri sem po tihem razmišljal mnoga leta. Duh Machovih mi nekako ni dal miru. Sem domačin z Velikega Slatnika in Machovo zgodbo že zaradi tega poznam. Moja mati je bila delovna ženska, izredna organizatorka, živi leksikon. Njeno bogato izročilo sem si zapomnil in še pravi čas zapisal. Poznala je ljudi, o katerih se mnogim še sanjalo ni. Oče je bil velik poštenjak, kleparski mojster in pravi umetnik v svojem poklicu. Na kilometre žlebov je obesil na strehe domačij in gospodarskih poslopij v vaseh pod Gorjanci, kjer tisti čas nobena vas ni imela vodovoda. Že takrat, ko sem bil še otrok, me je na kolesu jemal s seboj. Tako sem spoznaval podgorjanske vasi in prebivalce.

Zdi se mi, da ni naključje, da je moj oče pokopan v družinskem grobu, ki leži neposredno ob Machovem grobu na slatenskem pokopališču. Od majhnega sem spoštljivo pogledoval na oba spomenika in še posebej na čudovito, v kamen vklesano pisavo v tujem jeziku, ki je buril mojo domišljijo.

V šolah se premalo ali sploh ne omenja imen očeta Johanna in sina Ernsta, ki je bil na dunajski univerzi vzornik štirideset let mlajšemu geniju Albertu Einsteinu.

S knjigo se želim oddolžiti družini Mach in na svoj način obeležiti 650-letnico Novega mesta ter jo povezati s 100-letnico smrti velikega znanstvenika Ernsta Macha. V ospredju sta še sodobnika oče Johann Mach in pisatelj Janez Trdina, ki je s svojimi zapisi prav tako povezan z Machovo graščino. S knjigo želim svetu pokazati lepote naše doline in Machovo zgodbo v njej. Velika želja je, da pot zaživi, naj jo prehodijo domači in tuji ljudje in trajno naj opravlja poslanstvo učne poti.

STANISLAV JUŽNIČ

Ernstove nadzvočne sanje izpod Gorjancev so se uresničile

Bliskovita fotografija ultrazvočnih izstrelkov je bila v svojih začetkih tesno povezana z Dolenjci prek E. očeta Ernsta Macha, veleposestnika na Velikem Slatniku. Pred 130 leti je januarja 1886 ugledni praški fizik Ernst Mach pisal deset let mlajšemu profesorju fizike z reške vojaške pomorske akademije, Korošču Petru Salcherju. Do takrat se nista poznala, vendar je Ernst nujno potreboval Petrovo pomoč. V čem je bila težava?

Na prvi Mednarodni razstavi elektrike v Parizu oktobra leta 1881 je Mach, iščoč nove eksperimentalne izzive, nadvse pozorno poslušal predavanje stalnega svetovalca belgijske vojaške šole Louisa Henrija Friderika Melsensa (1814–1886) o razcefranih strelnih ranah ljudi in konj, še posebej akutnih pri žrtvah Francozov, ki so svojim žrtvam zavdali s tisti čas najhitrejšimi nadzvočnimi izstrelki. Melsens je že leta 1872, takoj po francosko-pruski vojni, predpostavil, da razdejanje v ranjenčevem tkivu povzroča stisnjeni zrak, ki ga izstreljek poriva pred seboj. Seveda je Melsens izhajal zgolj iz pregledovanja delcev tarč in ne iz fotografskega pregleda dogajanja, ki mu tisti čas še ni bil na voljo.

Ernst se je že kot študent seznanil s fotografskimi postopki pri svojem učitelju Andreasu baronu Ettingshausenu, ki je študiral na Bombardirski dunajski šoli pri učencu prezgodaj preminulega barona Jurija Vege, stotniku Ignacu Lindnerju. Ettingshausen je uporabljal L. Daguerrov (1787–1851) postopek in je leta 1840 prvi posnel fotografije skozi mikroskop, Ettingshausenov pomočnik pa je bil njegov zet, kristalograf Josef Grailich.

Počitnice na Velikem Slatniku

Mach je vneto fotografiral tako v službi kot med počitnicami pri svojih starših in treh mlajših

sestrah na Velikem Slatniku. Med dolensjkimi počitnicami je Ernst pogosto snoval svoje poskuse, ki jih je nato s pridom kazal po vsem svetu. Marsikaj mu je sproti svetoval oče, domiselni slatniški graščak Johan Nepomuk Mach (1805–1879), ki je študiral na Karlovi univerzi v Pragi in je vedoželjnega Ernsta v najstniških letih poučeval kar doma.

Leta 1840 je Johann postal lastnik velike posesti v Marchfeldu v Spodnji Avstriji med Dunajem in Bratislavo, tako da je Ernst odraščal na podeželju. V času Ernstovega rojstva je bil Johann Mach v Brnu vzgojitelj otrok barona Bretona in Josephine, rojene Lanhaus, pozneje pa je skrbel za znanje otrok poznejšega notranjega in šolskega ministra v prevratnih letih 1848–1849 Franza Serapha Stadiona grofa Warthausna (1806–1853) in Kunigunde. Ernstov ded Joseph Mach se je prav tako uspešno gibal v visoki družbi. Ded po materini strani, oče Ernstove matere, Josephe Lanhaus je projektiral ceste, Ernst pa je študiral 3 leta in maturiral pri pijaristih na nekdanji moravski nejezuitski gimnaziji Kromsier (Kroměříž) pri učitelju naravoslovja F. X. Wesselyju (Veseli).

Kljub vsej spretnosti pa Machova pod Gorjanci nikakor nista mogla rešiti eksperimentalne plati Melsensove balistike, saj se fotografiranje valovnega čela izstrelka v zraku nikakor ni hotelo posrečiti. Ernst je opravil številne poskuse tako na Slatniku kot v Pragi, a na dragih fotografijah, ki jih je že v Ernstovih najstniških letih na Bledu dopolnjeval izumitelj Janez Puhar, svoj čas duhovnik v Leskovcu pri Krškem in v Metliki med letoma 1838–1842, se ni videlo prav nič obetavnega. Janez je že na Dolenskem obvladal skrivnosti dagerotipije in posnel prve fotografije. Nekaj let pozneje so Machovi ob priselitvi pod Gorjance marsikaj slišali o njegovih uspehih.

Med dolensjkimi počitnicami je Ernst pogosto snoval svoje poskuse, ki jih je nato s pridom kazal po vsem svetu.

Zvočni zid in strahovite rane

Ernst je sumil, da so njegovi izstrelki prepočasni in ne dosegajo nadzvočne hitrosti. Pravilno je dojel, da je prav visoka hitrost s prebojem zvočnega zidu odgovorna za strahovite rane hitrih francoskih izstrelkov in ne zgolj stisnjen zrak iz Melsensovih domnev. Ernst in njegov oče sta večkrat premlevala okoliščine. Oče je namreč dobro poznal poldrugo leto starejšega Christiana Dopplerja, ki je bil profesor v Pragi med letoma 1835–1847; leta 1842 pa je pred praško Kraljevo družbo predstavil znameniti Dopplerjev efekt. Ernst je po očetovem pripovedovanju sprejel domiselnega Dopplerja za svojega idola, čeravno je Doppler umrl prehitro, da bi Mach lahko študiral pri njem na Dunaju, kjer je Dopplerja nadomestil Ettingshausen. Ernst se seveda ni dal motiti in je leta 1859/60 v svojem prvem samostojnem delu po Ettingshausenovem nasvetu dokazal ravno Dopplerjevo teorijo spreminjanja frekvence zvoka in svetlobe gibljivih izstrelkov, ki ji je nasprotoval dunajski univerzitetni profesor matematike madžarski strokovnjak za optiko Josef Petzval. Leta 1873 je Ernst objavil knjigo o Dopplerjevih optično-akustičnih poskusih, s katero se je pošteno oddolžil svojemu idolu za številne navdihe.

Ernstova najmlajša sestra Wilhelmina Mach se je zaljubila v okretnega domačega hlapca, kar je prišlo na uho celo Janezu Trdini v povesti Zakleti oreh. Posebej zato se je Ernst pripeljal v svoj družinski dom pod Gorjance, da bi pomagal razvozlati težave ovdovelemu osiromašenemu očetu. Pot na Veliki Slatnik ni bila enostavna, železnica je bila le v Krškem in Grosupljem. Oče Johan je na starost oslepel, mati Josephine je umrla desetletje pred možem, torej še pred Wilhemininimi težavami oziroma hkrati z njimi. Posest v Slatniku je po Johannovi smrti 1879 prevzel Tadej Merk (1811–1911), predsednik trgovske zbornice na Dunaju, mož Ernstove tete. Po očetovem pogrebu leta 1880 Ernst bržkone ni bil več pogosto na Slatniku, tudi ne med obiski pri Salcherju na Reki leta 1886/87, saj bi bila pot zaradi slabih železniških zvez razmeroma neugodna, čeravno

Machova graščina na Velikem Slatniku

zračna razdalja ne presega 75 km. Toliko bolj pa je na Dolenjce ostala navezana Ernstova sestra Marija.

Brez vojske ne bo šlo

Očetu in sinu Machu je bilo kmalu jasno, da zagati z nadzvočno balistiko ne bosta prišla do dna brez sodelovanja vodilnih habsburških vojaških krogov, ki so edini imeli dostop do dovolj hitrih

izstrelkov, svoje izsledke pa so pogosto držali v tajnosti. Potrebovala sta zveze z visokimi častniki in izbira je naravno padla na najbližje, saj so 75 km južneje na Reki leta 1853 začeli delati v poznejši tovarni Torpedofabrik, naslednje leto 1854 pa so ustanovili cesarsko kraljevo vojaško pomorsko akademijo.

Reka je bila tradicionalno povezana s Kranjsko in v času Ernstovega deda celo uradno njen del. Tedaj je hitro napredovala kot glavno pristanišče ogrske polovice monarhije, podrejena neposredno Budimpešti. Na reški vojaško-pomorski akademiji je matematiko in hidrografijo predaval dr. Albrecht Wenzel pl. Tegetthoff (1841–1871), najmlajši brat vrhovnega poveljnika habsburške mornarice, zmagovalca pri Visu, Mariborčana viceadmirala Wilhelma pl. Tegetthoffa (1827 – 1871). Ernstov mlajši prijatelj Gulio Peterin je maturiral na reški gimnaziji leta 1854/55, po končanem študiju pa je na reški vojaško-pomorski akademiji predaval navtiko. Objavljal je pri dunajski akademiji tako kot Ernst Mach. Na ta način je pregnani Mach uporabil skupnega prijatelja, reškega domačina Peterina za zvezo, da je lahko na profesorja fizike reške vojaško-pomorske akademije Petra Salcherja naslovil pismo s prošnjo za izvedbo poskusov, primernih za fotografiranje nadzvočnih izstrelkov v novi reški tovarni torpedov.

Machova graščina na Velikem Slatniku, hrani Dolenjski muzej

Peterinovo posredovanje je bilo ključno za začetek dela, če je Ernst hotel preveriti domneve pravkar umrlega balistika Melsensa o udarnem valu pred nadzvočnim izstrelkom. Ernst je imel idejo, Peter pa samo tedanjim vojaškim krogom omogočene možnosti za eksperimentiranje. Ernst in Peter se namreč za čuda še nista osebno poznala: Ernst je nehal predavati na univerzi v Gradcu, tik preden se je tja leta 1868/69 vpisal desetletje mlajši bruc Peter. Na dunajski električni razstavi pod znanstveno-tehničkim vodstvom Jožefa Stefana sta svoje izume resda razstavljala v sosednjih paviljonih, vendar se tudi tedaj nista srečala. Zdaj pa je bil čas, da zamudo popravita.

V reški tovarni torpedov

Čeravno tega takoj v prvem pismu 25. 1. 1886 ni izpostavil, je Ernst seveda dobro vedel, da je njegove eksperimentalne zamisli mogoče izvesti zgolj v reški tovarni torpedov, ki sta jo leta 1875 kupila Anglež Robert Whitehead (1823–1905) in njegov zet ter jo preimenovala v Torpedofabrik Whitehead & Comp.

Peter Salcher se morda ni strinjal z vsemi Ernstovimi pozitivističnimi ali celo ateističnimi idejami, ki so vzdignile mnogo prahu onih dni in celo Lenina napeljale k pisanju knjige proti Machu in njegovim ruskim zagovornikom.

Leta 1878 so v tovarno prišli podpisovat pogodbe predstavniki vlad osemnajstih držav, vključno s pedantnimi Japonci, leta 1881 pa so z Reke že izvažali torpede po vsem svetu. Leta 1889 so prvotni kaliber 356 mm povečali še na 381 mm, 450 mm in 533 mm ter tako presegli polmetrsko limito; leta 1892 pa so osnovali še podružnico v mestu Weymouth blizu Bostona v Združenih državah Amerike, da bi se izognili ameriškim uvoznim dajatvam.

Ernstovemu očetu s slatniškega gradu pod Gorjanci napredek tovarne v bližnji Reki seveda ni ostal skrit, zato je sinu svetoval, naj se poveže z reškimi vojaškimi strokovnjaki; oče Johann je žal kot vdovec v Velikem Slatniku preminil že konec leta 1879 in tako ni dočakal sinovih nadzvočnih balističnih uspehov.

Peter Salcher se morda ni strinjal z vsemi Ernstovimi pozitivističnimi ali celo ateističnimi idejami, ki so vzdignile mnogo prahu onih dni in celo Lenina napeljale k pisanju knjige proti Machu in njegovim ruskim zagovornikom. Toliko bolj pa je Petru godil Ernstov sloves starejšega fizika, izkušenega v domiselnih poskusih. Zato si ni dal dvakrat reči. Povezal se je s starej-

šim sinom in solastnikom tovarne torpedov Johnom Whiteheadom (1854–1902), tako da sta skupaj z Ernstom objavljala izsledke fotografiranih nadzvočnih balističnih poskusov pri dunajski akademiji od 1887 do 1890. 24. aprila 1886 je Salcher že poslal Machu prvih šest uspelih fotografij, komaj tri mesece po Machovem začetnem predlogu. Eno prvih skupinskih fizikalnih raziskovanj, tesno navezano na vojsko, se je hitro začelo. Mach je obiskal Salcherja na Reki in prisostvoval poskusnemu lansiranju torpeda v času velikonočnih praznikov med 22. 3. in 18. 4. 1887.

Melsens ni imel povsem prav

Machov sum med razmišljanji pod Gorjanci se je dokončno potrdil, saj je dokazal, da Melsens ni imel povsem prav, kajti neznosnih ran ni povzročal stisnjeni zrak, potiskan pred izstrelkom, in prav tako ne zrak za izstrelkom, ki si ga je svoj čas zamišljal Aristotel. Poglavitni sta bili hitrost in oblika zrna. Prav tako je Mach lahko pojasnil, zakaj so na bojnem polju pok izstrelka slišali dvakrat. Prvi od zvokov je namreč izviral iz preboja zvočnega zidu, ki je od takrat začel igrati pomembno vlogo v fiziki hitrih gibanj.

Mach je postal znan, celo priljubljen; njegove in Salcherjeve fotografije nadzvočnih izstrelkov so objavljali tudi poljudni časopisi. Seveda pa je bil Machov stari nasprotnik Slovenec Jožef Stefan še mnogo mogočnejši, saj ga je podpiral tudi sloviti fizik, novomeški maturant Ignac Klemenčič (1853–1901) iz Kamnega potoka pri Trebnjem. Machovi dvomi v obstoj atomov so bili slej ko prej v prepričljivi manjšini, kar pa ni vplivalo na njegove uspešne poskuse. Mach je med sprehodi pod Gorjanci nadgradil domneve Georga Berkeleyja s trditvijo, da bi v veselju brez snovi rotirajoča voda v posodi ne dobila Newtonove konkavne oblike, vendar eksperimenti tedaj seveda ne morejo odločiti med domnevama.

Ernst je sumil, da so njegovi izstrelki prepočasni in ne dosegajo nadzvočne hitrosti.

Einsteinovo pismo

Leta 1913, takoj po koncu svojih predavanj na nekdanji Machovi katedri v Pragi, je Einstein pisal Machu in podprl njegovo nekonkavno rotirajočo vodo v Newtonovem poskusu; čeravno se mu ni posrečilo povsem vključiti Machovega principa s spremenljivo gravitacijsko konstanto v svojo splošno teorijo relativnosti, je Einstein do konca ostal pod močnim vplivom Machove filozofije.

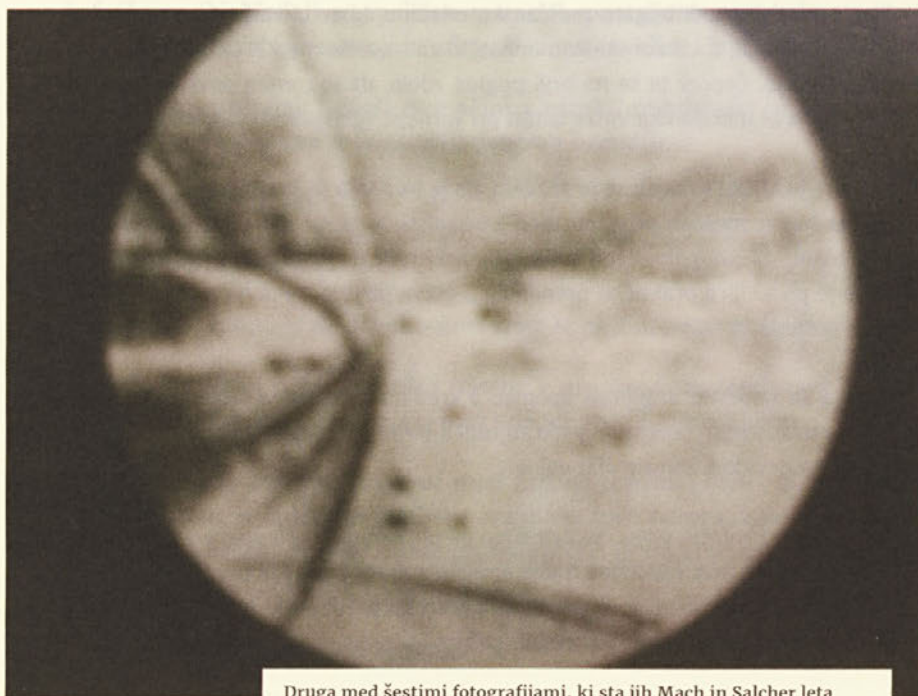
Žal si je Machov mlajši sin takoj po izjemno uspešni promociji v Göttingenu leta 1894 privoščil enega tedaj zelo modernih samomorov, ki niso obšli niti presvetlega prestolonaslednika Rudolfa leta 1889. Štiri leta po sinovi tragediji je užaloščenega očeta Ernsta zadela kap, zaradi katere je ohromel po desni strani. Zato je moral opustiti dunajsko filozofsko naravnano katedro, ki se je je tako veselil in je šla v nos tako Leninu kot tudi Machovemu nasledniku Ludwigu Boltzmannu skupaj z njegovo na pol slovensko soprogo Jetti. Do konca pa je Mach rad pomagal Dolenjcem, med drugim novomeškemu gim-

nazijskemu profesorju filozofije, matematike, klasičnih in živih jezikov med letoma 1897–1921 Mihaelu Markiču (1864–1839). Mihaelovo priredbo Boolove algebre, objavljeno leta 1899, 1900 in 1914 v nemških Izvestjih novomeške gimnazije, je Ernstu priporočila sestra Marija, ki je bila uspešna pisateljica novel o Velikem Slatniku in Črni gori. Kljub Machovi podpori je ljubljanski profesor France Veber (1890–1975) leta 1920 ostro kritiziral Markiča in matematično logiko nasploh.

Ernstove nadzvočne sanje izpod Gorjancev so se uresničile. Zvočni zid je bil prvič namenoma prebit in ovekovečen na fotografijah.

Sklep

Fotografija ujame zdajšnji trenutek za prihodnje rodove. Hitra fotografija ujame celo tisto, kar razmeroma okorno človeško oko sploh ne zmore zaznati. Tako naredi vidne očem povsem nevidne reči, podobno kot mikroskop ali teleskop. Svoj čas je bliskoviti posnetek razkril turbulence ob nadzvočno hitečih izstrelkih, o katerih sta se pričkala oče in sin Mach pod Gorjanci.

Druga med šestimi fotografijami, ki sta jih Mach in Salcher leta 1887 po slatniških načrtih objavila pod naslovom Photographische Fixierung der Projectile in der Luft v glasilu dunajske akademije.

Na ženski strani vojne – na novo odkriti roman Ilke Vašte Žrtev novega življenja

Jelka Ciglencečki

Ilka Vašte (1891, Novo mesto–1967, Ljubljana) je bila v obdobju tik pred drugo svetovno vojno in po njej med najbolj znanimi in priljubljenimi slovenskimi pisateljji, njen Roman o Prešernu (1937) je še vedno brana uspešnica, prav tako njeni zgodovinski romani, predvsem novomeška trilogija z romani Upor (1950), Gričarji (1956) in Izobčenec (1960), ki opiše novomeško obdobje Janeza Trdine.

Pisateljica je zgodovinskim osebam v romanu pogosto polagala v usta svoja precej sodobnejša, narodnoprubudna, levičarska in feministična stališča, kar je ostal eden glavnih očitkov kritikov. A leta 1959 se je vendarle odločila, da napiše svoj prvi »sodobni« roman, Žrtev novega življenja, zgodbo, ki poteka med mladimi komunisti tik pred, med in po drugi svetovni vojni, glavna oseba, komunistka Mara, pa ima precej biografskih vzporednic s pisateljjičino hčerjo.

Čeprav sta ljubezenska zgodba in kriminalni zaplet večinoma ploda domišljije, je roman poln zgodovinskih dejstev, kot je recimo praznovanje prvega maja v taborišču Gonars, ki ga je pisateljjičina hči plačala s premestitvijo na smrtonosni Rab, zgodovinsko dokumentirane so tudi številne akcije OF (katere članica je bila tudi Ilka Vašte) v okupirani Ljubljani. Roman pogumno tematizira spolnost, v ospredju so močne ženske, ki praktično v vseh pogledih prekašajo lepega mladeniča Aleša, čigar ljubezen mora biti v celoti podrejena njihovem udejstvovanju v partiji.

Skozi Aleša pisateljica tematizira tudi bogato meščansko mladino, ki se ukvarja s komunizmom bolj iz dolgčasa kot iz prepričanja, t. i. salonske komuniste, ki za tovariše med 2. sv. vojno pogosto predstavljajo nevarnost izdaje. Čeprav bi se na prvi pogled zdelo, da je roman povsem ustregel duhu časa, se je izkazalo, da bi morala Ilka Vašte ostati pri varnejši zgodovinski tematiki.

Njenemu uredniku, pisatelju Mišku Kranjcu se je zazdelo, da je lik Aleša še premalo očrtnjen, zdelo se mu je nemogoče, da bogat meščan pristane med komunisti, »saj se mu to ne splača«, za ženske like se mu je zdelo, da premalo sledijo svoji »živalski naravi«. Kritika Miška Kranjca je bila tako uničujoča, da je pisateljica praktično prenehala z ustvarjanjem, roman pa je obležal pri dedičih za dobrega pol stoletja.

Zdi se, da danes ponuja še posebno dragocen vpogled v sredino dvajsetega stoletja. Roman v marsičem sledi žanru partizanskega romana, a je hkrati tudi odkritosrčen vpogled intelektualke, ki postavi v ospredje pogosto nevidno, žensko plat vojne.

Roman bo izšel jeseni 2016 pri založbi Goga, za pokušnjo pa objavljamo peto poglavje, v katerem najdemo Maro, ki se je po kapitulaciji fašistične Italije vrnila iz taborišča na Rabu v Slovenijo, med dolenjske partizane. Kot študentka medicine pomaga v Centralni partizanski bolnici, ki se mora zaradi nemškega napada umakniti v zavetje kočevskih gozdov.

Ilka Vašte

ŽRTEV NOVEGA ŽIVLJENJA

Peto poglavje

Že drugi dan po Marinem dohodu se je Centralna partizanska bolnica morala v vsej naglici umakniti iz Dolenjskih Toplic.

Zjutraj – alarm. Nad bolnišnico se je prikazal sovražni eroplan in trikrat zaokrožil nad Toplicami.

»Ta si nas je pa dobro ogledal!« je rekel politkomisar Ivo: »Še danes bodo Nemci tu. Odhod! V gozdove na Rogu! Takoj!«

Politkomisar Ivo – pisal se je pravzaprav Branko Kopač – je imel v edinici Centralne partizanske bolnišnice še enega brata, to je bil mladi semeniščnik Gojko. Najmlajši brat Ciril, precej samosvoj, razvajan dečko, ki ga brata nista hotela vzeti s seboj v hribe, je pobegnil od doma, nihče ni vedel, kam.

Ivo je komaj izrekel povelje, že je mrzlično delo zajelo edinico. Na trgu pred zdraviliškim domom so stali pod drevjem kamioni, ki so jih pred nekaj dnevi zasegli od Italijanov, in okrog njih je bilo veliko vrvenje in neprestano tekanje med njimi in bolnišnico. Nakladali so različen material: posteljnino, posode, operacijske priprave, težke bolnike, zaboje z ovoji in zdravili, vmes invalide, živila ...

Mimo so prihajali bežeči domačini z otroki, nahrbtniki in kovčki in culami – vsi v smeri proti gozdovom in proti zasedenemu ozemlju.

Zdajci – spet alarm!

Trenutna zmešnjava!

Že je trg prazen, le naloženi vozovi stojijo še pod drevjem in bolniki stokajo na kamionih.

Dve eksploziji nekje na robu naselja – eroplana zagrmita nad Toplicami in delo se mrzlično nadaljuje. Že odhajajo prvi vozovi proti Črmošnicam.

Politkomisar Ivo stoji na cesti pred zadnjo topliško hišo – Klemenčičevo gostilno. Z daljnogledom si ogleduje okoliške hribe. Iz hiše stopi mlada domačinka, v vsaki roki nosi težak kovček. Položi breme pod stopnice in ogovori partizana, oblečenega na pol vojaško, na pol civilno:

»Kaj gledaš, tovariš politkomisar?«

»Gledam, če se ne prikažejo Nemci na Cviblah ali na Rebri.«

»Ej, vendar ne boš čakal, da nas obkolijo?«

»Ne! Saj vidiš, da se že ves dan selimo. Kam boš pa ti bežala?«

»Kar z vami pojdem, če dovoliš. Pobrala sem po hiši še zadnja živila. Sinoči sem spekla kruh za bolnišnico. Za kuharico vam bom.«

»Prav. Prisedi na tale voz, ki ga bom ustavil!«

Naložili so na kamion deklet s težkima kovčkoma in politkomisar se je vrnil čez most proti bolnišnici. Nekaj domačinov in partizanov je izpodkopavalo stebre pod mostom.

»Ali še lahko vozimo čez?«

»Še. Ko bo odpeljal zadnji kamion, zrušimo most.«

»Prav.«

V večernem mraku so odpravljali zadnji voz. Po sredi je ležal na tleh ranjenec, ki mu je bil pomožni zdravnik doktor Simčič še pravkar pobral kroglo iz trebuha. Simčič je bil sicer internist, toda v sili je moral opravljati tudi delo kirurga.

»Pazite, da mu ne stopite na glavo!« je svaril mladi operater in s svojo torbo z najnужnejšimi zdravili in inštrumenti sedel na konec voza. Politkomisar je sedel zraven njega. Medicinka Mara je prinesla iz veže pločevinasto kaseto z inštrumenti in sedla na kamion, pomožnemu zdravniku nasproti.

»Ste vse pobrale v veži?« je vprašal zdravnik bolničarki, ki sta sedeli spredaj za kabino.

»Vse.«

Šef-zdravnik doktor Tone Rakar je s srede klopi iztegnil roko proti Mari: »Daj sem tisto škatlo! Pretežka je, da bi jo ves čas držala v naročju!«

»Ne, tovariš šef! Kar pusti! Ne bo me stlačila, če je še tako težka.«

»Kar pusti jo, Tone! Mara si misli: Če mi zdajle Nemci odstrelijo šefa z voza, mi vsaj inštrumentarij ostane!«

Vsi so se zasmejali, kljub strašnemu položaju, v katerem so bili. Pa tako je bilo vedno z njimi: tudi v smrtni nevarnosti jim je bil humor slajši kakor kruh.

Na nočnem nebu so se v smeri proti Novemu mestu že slabotno pobliskavali reflektorji.

Motor kamiona je zaropotal, ko je po cesti prisopihal kurir Miček.

»Tovariš politkomisar! Nemci so na poti proti Toplicam!«

»To smo že uganili, da pridejo. Koliko jih je?«

»Tristo do štiristo. Pomikajo se po goščavi zelo previdno. Zasedli so komaj bližnje vasi Novega mesta.«

»Ste postavili zasede?«

»Smo.«

»Zadržujte Nemce še uro ali dve!«

»Bom sporočil komandirju, tovariš politkomisar! Še nekaj. V Straži smo opazili iz neke hiše svetlobna znamenja. Zasedli smo hišo in ujeli izdajalca belogardista. Tam ga peljeta dva naša borca.« Pokazal je v temo za seboj.

»Dobro ste storili. Zdaj pa ni časa, da bi ga zasliševal.«

»Priznal je, da je bil domenjen z Nemci! Sporočil jim je, da se umikamo iz Toplic.«

»Potem mu pripnite na prsi listek z označbo »izdajalec«! Postavite ga na mestu ob zid in ustrelite!

Ali smo zdaj vsi?«

»Kurat je še zgoraj pri umirajočemu.«

Semeniščniku Gojku so pravili kurat, čeprav še ni bil duhovnik.

»Dogovorila sva se, da pride peš za nami. Odhod!«

Kurir Miček se je vzpel k politkomisarju in mu izročil neke papirje:

»Tole smo našli pri izdajalcu. Menda so njegovi dokumenti.«

»Prav!« je Ivo segel po njih in jih spravil v žep.

Miček je izginil v temi.

Kamion se je premaknil in odpeljal proti mostu.

»Zadnje vozilo!« je zakričal Ivo tovarišem pod mostom.

Kamion je zdrdral navzgor mimo pokopališča po cesti skozi gozd, poln lepih visokih smrek in macesnov. Skrivnostno je bučalo v njihovih vrhovih, med katerimi se je videlo nočno nebo, posuto z zvezdami. Počasi je drsel kamion s privitimi lučmi, da ga ne izda odsev.

Za njim sta odjeknila dva strela: enega je sprožila mina pod mostom, drugega revolver, ki je prestrelil izdajalca srce.

Vrh klanca zraste onstran doline pred njimi ogromna temna gmota s smrekami obraslega Pogorelca. Pod njim se nejasno belijo hiše vasice Podturn. Na desni žari nebo. Tam se še vedno sveti pogorišče gradu Soteska, ki ga je bilo to noč treba zažgati, da Nemci v njem ne bi dobili oporišča.

Kamion drdra naravnost proti Pogorelcu in v vijugah po njegovem pobočju navzgor proti Stari Žagi. Ivo se spomni na izdajalčeve dokumente, ki mu jih je bil izročil kurir. Izvleče jih iz žepa, razgrne na kolenih in osvetli z žepno svetilko. Komaj pa posveti na legitimacijo, mu zaplečejo črke pred očmi. Oči mu z grozo strmijo v sliko ...

Globok stok se mu izvije iz prsi, luč mu pade iz rok in se ujame na ranjencu, ki leži na dnu voza.

»Kaj ti je? Ali ti je slabo?« vpraša zdravnik poleg njega in pobere svetilko.

»Ubil sem – brata!« se hripavo iztrga iz Iovega grla.

Zdravnik mu posveti v obraz in ga prime za roko: »Prijatelj! Ali imaš vročino?«

»Ne, ne! Resnica! Strašna resnica! Pripovedoval sem ti o mlajšem bratu, ki je izginil. Tisti – tisti izdajalec, ki so ga ujeli v Straži in sem ga dal ustreliti – tisti je bil moj brat Ciril! Bojeval se je na strani belogardistov! Tu so njegovi dokumenti!«

Zdravnik je vzel dokumente in posvetil nanje – vse na ime Ciril Kopač!

»Pač nesrečen slučaj! Takšnih je bilo v tej vojni gotovo že dosti in jih še bo. Brat – brata! Ampak ti gotovo nisi kriv, da je bil tvoj brat izdajalec. Ravnal si pravilno. Tudi če bi vedel, koga so ti pripeljali, bi ga bil moral dati ustreliti.«

»Seveda!« je prikimal šef-zdravnik: »To mora biti tebi, politkomisarju, vendar jasno, ali ne?«

Ivo vzdihne in pomolči. Potem zašepeče:

»Da, jasno mi je!« Skrči pesti na kolenih in se vzravna: »Hvala, da si me spomnil na to!« Vendar čez čas spet zleze vase ...

»Mama. Uboga mama! Kako ji bom pogledal v oči!«

Kamion se vzpenja po serpentinah Pogorelca. Misli vseh so pri mrtvem izdajalcu ... S pomilovanjem se zdaj ta, zdaj oni ozre na politkomisarja.

Ponekod se med drevjem odpira lep razgled po dolenski nočni pokrajini. V daljavi se svetlika luč reflektorjev.

Doktor Rakar pokaže z iztegnjeno roko:

»Tipljejo za nami!«

Ivo nastavi daljnogled in prikima:

»Da. Ampak še vedno niso prišli daleč od Novega mesta. Če bi se spustili v dir, bi bili kmalu tukaj.«

Šofer je dva streljaja od prve hiše zapuščenih Črmošnjic ustavil kamion in se vzpel skozi odprta vrata kabine:

»Tukaj se vidi sled naših kamionov, ki so zavili v gozd. Ali naj peljem za njimi?«

»Pa so res pustili široko sled! To bomo morali zabrisati!« je ugotovil politkomisar.
»Počakaj, kaj pa nam bo ta povedala?«

Od samotne hiše navzdol je prihajala ženska.

»Ali je med vami doktor Rakar?« je že od daleč vprašala.

»Da,« se je oglasil predstojnik.

»Tovariš doktor! Dva ranjenca, ki ste jima davi amputirali noge, sta nujno potrebna injekcije. Strašne bolečine trpita. Na nosilih smo jih prenesli v hišo, če jima boste hoteli pomagati. V hiši luč laže zagnemo kakor v gozdu, kjer bi nas močna luč lahko izdala.«

»Da, da. Že grem!« je doktor Rakar skočil z voza: »Kar peljite se, eden pa naj stopi z voza, da zabriše sledove! Vas bomo že našli brez njih. Tovarišica Mara, prinesi inštrumentarij, in ena izmed bolničark še kovček s prekuhanimi brizgalkami iz operacijske sobe! Injekcije so menda zraven.«

Odšli so proti hiši. Že od daleč so slišali glasno jadikovanje obeh amputirancev, ki sta trpela nečloveške bolečine, ko so jima prve injekcije odnehale.

»To rjovenje bi nas v gozdu izdalo, če se nam približajo Nemci,« je rekel zdravnik, ko je vstopil v sobo, kjer sta na nosilih ležala bolnika: »Pripravi brž injekcije, Mara!«

Mara je že vzela iz kovčka kaseto s prekuhanimi iglami in iskala škatlo z ampulami injekcij.

»Kje pa so injekcije? Tebi sem jih dala v roke, Draga!«

Bolničarka Draga se je zdrznila:

»Jaz - jaz - - v veži sem jih pustila - pri blagajni.«

Zdravnik je planil:

»Ali si znorela?«

Draga je od strahu zajokala: »Priskočila sem, da pomagam bolniku, ki si ni upal z berglami prekoračiti praga, pa sem položila škatlo z ampulami iz rok. Na okence blagajne sem jih dala. Potem sem pa še pomagala pri nalaganju bolnikov na kamione in - in ...«

»Brez injekcij pa vendar ne moremo biti! Eden se mora vrniti ponje! Mara! Stopi v gozd in naj se izmed bolničarjev javi prostovoljec, ki pojde po ampule v Toplice. Ampak ne skrivaj mu, da ga skoraj gotovo doleti kaj neprijetnega!«

»Kar jaz grem!« je Mara odločno snela nahrbtnik z ramen in ga izročila Dragi. Popravila si je brzostrelko prek prsi in zdirjala skozi vrata.

»Mara!« je zakričal zdravnik, pa je že ni bilo.

Mitja Bukovec po dolgem času spet pesnik

Igor Vidmar

Novomeški pesnik Mitja Bukovec je začel pisati pesmi tako rekoč že v otroštvu. V osmem razredu je skupaj s sedmošolko Katjo Plut, danes uveljavljeno pesnico, izdal čisto resno pesniško zbirko Lotusovo prebujanje. Njuna poezija se je razlikovala, Katja je bila najstniško uporniška, Mitja avantgarden. Spremno besedo k njuni zbirki sta napisala Franc Šali in Ivan Perhaj.

Dve leti pozneje je kot gimnazijec pri Dolenjski založbi v sklopu literarne zbirke Siga izdal svojo drugo pesniško zbirko Univerzalni homo-habilis, osem let pozneje je izšla njegova tretja pesniška zbirka Vesoljni batiskaf ali univerzalni napotki za življenje iščočih, nato je izdajal pesmi na listih in v zbornikih ter jih bral na številnih večerih s kolegi iz literarnega kluba Dragotina Ketteja. Potem je – vsaj v javnosti – za daljši čas utihnil.

Tako kot pesnik je zgodaj postal tudi prostovoljec. V letu, ko je izšlo Lotusovo prebujanje, so se začele balkanske vojne, k nam so pribežali prvi begunci, med njimi je bilo precej otrok, ki so jih sicer takoj vključili v šolo, a niso razumeli jezika, prišli so v njim tuje kulturno okolje in s seboj prinesli travme, ki jim jih je povzročila vojna. Potrebovali so pomoč, tudi in predvsem družbo vrstnikov. Pridružil se je Branki Bukovec, še preden je ustanovila Društvo za razvijanje prostovoljnega dela, v katerem je še danes zaposlen, in pomagal, kolikor je mogel in znal.

Mitja Bukovec

PREZGODAJ ROJEN

Vrh sem sna
prebodel s koncem
paradigem sanj,
v čast starih dni,
zevajočih iz por
ponošene kože
mumificiranega človečnjaka.

Kot otroku
ugrabljenih staršev
mi praskajoča zmrzal
objame zajezeno dušo.

Prezgodaj je za odhod,
prepozno za rešitev.

Jezero sanj
zapušča modre oči.
Prah postaja
mesto na otoku.

Pozabljam vse ljudi.

Na začetku se spet rodim,
zajamem prvi dih
ter za njim še mnogo njih.

Ves v snu,
vse do konca.

IZDIH NEBA

Sled sence na mojem obrazu,
droga ega,
mušica v kozarcu vina.

Potujem v deželo padlih ...

Veter smeti drevesa.

Vse besede
smrdijo po žerjavici
v tvojih laseh.

Ne bom plesal
s teboj.

Ti si kriva,
da hudič spi z menoj.

Veter molči,
smeti raznaša
na vse strani.

Počep.
Izdih.

OGNJI

Vse kar jemljem,
dajem nazaj.

Tudi zanjo
je bilo prvič,
ko je bila miss sveta.

Imela je sonce
na vratu,
mesec v zobeh.

Svet je lepota
v ognju zgorela,
ko vse je minilo
je zora prišla,
sveže,
vroče zagrizla,
zobe v noč
brez zvezd.

Prišel je večer
na krilih zime,
odletel.

Res bil sem tam.

OSEBNI STIK

To je najboljši dan,
gotov vase
se najdeš
bogatejši od narkomana.

Večji od teme,
ljubezni željan,
ljubiti zmožen,
plesati skozi življenje ...

PSI SREBRNE ZVEZDE

Ujel se je na steber divje ženske,
stan piskajočih kamnov.

Ozrl se je v gozd,
tiho šumeči gaj.

Lajež steklih psov
trga liste z dreves ...
... posejan na napačni strani reke.

Kače in žejne lisice.

Zvezde so svet
in
svet je svet
na zelenih omamnih poljanah.

Naj še ljubi močno
nesrečna žrtev
svojega duha.
Ta odide v pozabo,
ne vedoč
za svojo mater,
brez spominov na srečno otroštvo
svojega sina.

Rez v deblo očesa.

NA OBZORJU PREOBRAT

Besedi vzamem pogum
in ji ponudim roko.

Sprehod.

Prelepo te je ljubiti.
Oprosti za odhod.

Ahmed Burić in doslej neznana harmonija

Jelka Ciglencečki

Ahmed Burić (r. 1967 v Sarajevu) je eden najvidnejših novinarjev, kolumnistov in angažiranih intelektualcev na področju nekdanje Jugoslavije, znan po duhovitih in pronicljivih interpretacijah svojega mesta in sveta, ki jih lahko redno berete predvsem na portalu Radia Sarajevo. Po koncu vojne, ki jo je deloma preživel tudi v Sloveniji, je zaslovel kot pesnik, najprej z zbirko Bog tranzicije (2004), nato so sledile Solze nafte in krvi (2009) ter Materni jezik (2013). Je pripadnik nečesa, kar je Aleš Debeljak imenoval jugoslovanska Atlantida – izgubljeni prostor jugoslovanske kulture, ki ga povezujejo le še redki posamezniki, med katerimi zaseda kar najvidnejše mesto. V zadnjih letih je bil večkrat gostujoči pesnik v pisateljski rezidenci založbe Goga na Glavnem trgu v Novem mestu ter v tem času organiziral številne glasbene in literarne dogodke, pisal in prevajal iz slovenščine v bosanščino. Na zadnje je bil v Sloveniji marca 2016, ko je predstavljal izbor poezije, prevedene v slovenščino, Vrata raja, ki je izšla pri založbi Goga v prevodu petih prevajalcev.

Življenje med jeziki, ki so v zadnjih desetletjih spreminjali imena, je opisal v antologijski pesmi Materni jezik, ki jo objavljamo skupaj s povsem novo pesmijo Doajen, napisano v novem, buričevskem jeziku. Če se nam je zdelo, da smo z Vojnovičevimi Čefurji raus! dobili prvo literarno delo v čefurščini, mešanici jugoslovanskih jezikov, je Doajen zapisan v skupnem jeziku, ki ga pesnik najde v pogovoru z znamenitim lastnikom znamenite novomeške kavarne Slon. Morda je prav to tisti materni jezik, ki ga iščemo – jezik Atlantide, ki je potopljena, a obstaja, jezik topline, malih, velikih zgodb, jezik glasbe in poezije.

Ahmed Burić

MATERNI JEZIK

Ponoči sem sanjal, da sem našel
materni jezik.

Z mamo sva se pogovarjala o nečem pomembnem,
o mojem prihodnjem življenju, najprej sem se smejal,
potem sem se grenko zjokal.

Prebudil sem se srečen,
v glavi mi je odzvanjala neznana harmonija,
vinograd, vinograd, vinograd.

Deveta, deseta, bronasta, Bosna
v sebi, z materino pomočjo
sem te našel, materni jezik,
toda o sebi nisem izvedel nič novega.
Rekla mi je: Lahko bi živel po svoje,
še naprej bi lahko ljubil glasbo in gledališče,
posadil trto in tudi poročil bi se lahko,
da bi tudi jaz imela vnuke, ko se postaram, ampak ne,
ti še sanjaš.

In sanjal sem, kako sem se nekoč
poljubljal na Tromostovju,
in mogoče sem takrat,
ko sem hlatal za njenim jezikom,
ki ni moj materni jezik, zamudil vlak za mamine vnuke,
toda tisti poljub je bil nekaj najlepšega, kar sem kdaj doživel.
Mesta, ki sem jih zapuščal ob svitu,
bi lahko postala svetle,
čarobne metropole
s širokimi ulicami, toda niso imela te sreče,
tako kot tudi jaz ne
z maternim jezikom,

nisva se srečala,
le redko se še zgodi,
kot v teh srečnih sanjah.
Mogoče med poljubljanjem.
Jaz, nežna duša, ki preigravam samo z žogo,
in on, tista pošast, osvetljena z močnimi reflektorji,
toda z malo,
premalo svetlobe,
ki bi vlivala vsaj nekaj upanja.
V materni jezik.

Prevedel Dušan Šarotar (iz pesniške zbirke Vrata raja, Goga, 2015)

DOAJEN

Ispričacu vam priču sjetnu
koja nema tužan kraj
kad se iste duše sretnu
tad ne vara osjećaj.

Stali smo za šankom tako
radio samo je Slon
pivo po pivo, priča po priča
a onda je krenuo on.

Slušao sam otvorenih usta
vi, sigurno, znate taj fol
kad živiš za ono nešto
a to nešto je rock and roll.

Skidao se dobri Zappa
i Doobie i Lowell George
in veš kaj stari, ni več takih kitaristov
k'o što je bio on.

V Rotterdam šli smo busom
igral se je folk festival
Peter Hamill in Tom Paxton
što znali su u čemu je stvar.

Kasnili smo par sati
a bend je tražio on
da smo pr'šli u ta prav' cajt za vedno bi pisalo
ja in Van Morrison.

I sad kad stignem tamo
mene vuče ista stvar
da slušam njegove priče
i vidim tih očiju žar.

Meni ničeg nije žao
vidio sam svijet i sve to
ali mogu da kažem samo
više nema ljudi kao Cvetu.

Postoji i stara pjesma
"gremo na pir v Slon"
ampak ni već zlatih cajtov
in skoraj da dela zastonj.

I ako svratiš u to mjesto
ne nasjedaj na trik
iza šanka nije gazda
nego pravi umjetnik.

Samo jednom sam čuo da svira
za dan cvijeća ili tako već
tip gitari dušu dira
in ve v čem je catch.

Kad bi birali pravo
on svakako bio bi car
al' život ne bira ko kuda ide
i baš u tome je čar.

Skidao se dobri Zappa
i Doobie i Lowell George
In veš kaj stari, ni već takih kitaristov
k'o što je bio on.

Sad tu je priča na kraju
Noć za noć i dan za dan
na wc-u neko napiše
Cvetu nimfoman.

Ali, ne brine ti to njega
on pokaže srednji prst
veš kaj vedno so idioti
ko je glavni ko nariše kukasti krst.

Svijet je danas drugo
kapital in botox
in ne bo več takih zgodbic
kao što je Music Box.

Zdaj so drugačni caji
druga su vremena sad
vjeruj mi stari, ja znam te stvari
zbog takvih preživi grad.

Ako svratiš u to mjesto
odmah skontaš lik
takve ne srećeš često
on je pravi umjetnik.

Skidao se dobri Zappa
I Doobie i Lowell George
in veš kaj stari, ni več takih kitaristov
k'o što je bio on.

Pesmi s pogorišč in pesmi, napisane ob mirnih vodah Krke – Arben Idrizi

Jelka Ciglencečki

Pesmi Arbena Idrizija, leta 1974 rojenega pesnika na Kosovu, pričajo o norem svetu, o srbskih policistih, ki streljajo na duševno bolnega albanskega dečka v koloni beguncev. O zapuščeni starki v praznem stanovanju, ki jo kosovska paravojaška enota vrže skozi okno – vse kaže, da je srbskih korenin, oni bi rabili stanovanje. O svetu, kjer se zdi, da je obup požgal vse zdrave korenine. Je poezija brez odvečnih metafor, gola, okrutna. To je svet pogorišča, ki ga opiše v pesmi Kosovski haiku: »Iz pogorišča hiše se kadi dim, a ne kadi se iz dimnika.« Nič čudnega, da je imel pesnik težave tako s srbskimi kot s kosovskimi oblastmi – neprizanesljiv je v svoji obsodbi nasilja, njegova poezija pa ima moč, ki je strašljiva. Po dveh pesniški zbirkah v albanščini leta 2003 in 2009 je izšel slovenskemu bralcu dostopnejši obsežnejši izbor v srbščini z naslovom Zveri vole otadžbinu (Beton, Beograd, 2013). V letu 2015 je bil gost Goginega rezidenčnega programa in nastale so pesmi, ki razkrivajo povsem drugačno plat pesnika. Morda bodo koga spomnile tudi na to, da je Arben Idrizi prevajalec Rilkeja v albanščino. Ob Pesmih iz Novega mesta objavljamo tudi eno izmed njegovih antologijskih pesmi Med umorjenimi je bila tudi osamljena starka.

Arben Idrizi

PESMI IZ NOVEGA MESTA

1.

Imam pijane misli, ki so vzhičene
nad jaso nekega nedolžnega gozda.
Ne pustim jih iti mimo,
da bi se razbežale
in se razširile v civilizirano prostranstvo.
Morebiti bi kakšna misel
morala priti na dan,
da se objame – pa naj bo to le za pol dneva.
Sem pa neusmiljen tudi do tega,
in to mi daje neko zadovoljstvo tirana.
Vse, kar ne doseže svoje biti v dobri veri pričakovanja,
je nagnjeno, tudi samo od sebe, k uničenju.

5. maja 2015, Knjigarna Goga

2.

Prhajoč nad skoraj mirno vodo, včasih, pokriva race
sončni sijaj, kot nasmeh neumneža.
In jaz, ker sem tu, mislim in mislim.
Moje svilene vizije se plazijo
nad kamnito, skorajda nepoteptano zemljo.
Obstaja večno vprašanje:
mar je ideja vredna več kot človek?
Tudi če nimamo pripravljenega odgovora,
če ni ničesar, o čemer bi se lahko strinjali,
se lahko strinjamo vsaj v tem, najbolj človeškem,
da je treba biti za vsako stvar odgovoren.

6.–7. junija 2015, nabrežje Krke, Knjigarna Goga

3.

V tuji deželi

sem nadvse povezan z mislimi,
ne več posebej s kakšnim krajem,
ne več s kakršnim koli jezikom,
ne s kakšno stvarjo, ne s kakšnim čustvom.

Torej pripadam le tistemu, ki mi pripada.

V bedi obstoja ima svoj delež marsikaj,
a je človek tisti, ki je poškodovan in ponižen največkrat
takrat, ko ga razum pusti na cedilu.

A vendarle, če je največja nesreča
degeneriranje misli,
je največje zlo, ki ga lahko človek stori sebi,
opustitev in ignoriranje misli.

Prevod iz albanščine: Abedin Maliqi

8. junija 2015, Knjigarna Goga

MED UMORJENIMI JE BILA TUDI OSAMLJENA STARKA

Bilo je sredi junija 1999. leta,
v času, ko so se stikale skrajnosti.

Kosovo je bilo osvobojeno.

Srbska vojska, policija in civilisti so bežali.

Odhajali so v paniki.

Veliko njih v strahu, da jih bosta dosegla maščevanje in pravica.

Neka stara Srbkinja je ostala v svojem stanovanju.

Ne da bi branila svoj prag, čast, niti zibelko sveta.

Preprosto, ostala je v svoji hiši, ni imela kam pobegniti.

Tako ali tako je nikoli ni nihče ničesar vprašal.

Nikoli ni od nikogar hotela ničesar.

Sonce je žgalo.

Vojaki Nata so patroljirali po ulicah: skupine

Albancev v uniformah,

ki so jih našli zavržene ali pa so jih kupili po vojni,

so korakale po mestu, v lovu na preostale

Srbe in njihovo imetje.

Zdaj, ko se je vse končalo, vemo:

tisti, ki so tudi sami trpeli, si ne želijo maščevanja.

Maščevanje je izgovor takih, ki so dvoletni

in hudobne nravi.

Nekatere stvari so bile zelo čudne, da osupneš:

ko je srbski režim preganjal Albance, so bile

srbske hiše označene s križci, da se pustijo pri miru:

ko je prišel čas, ko so Albanci preganjali Srbe,

so bili ti križci markacija, kje jih morajo iskati.

Tako so prišli do vrat neke starke in jih razbili:
našli so jo dremajočo v fotelju. Niti prekrižala
se ni, niti v usodo ni verjela.

Ko jih je videla, je vedela, da je prišel čas.

Spraševali so jo po možu, ki ga nikoli ni imela.
Rekli so ji, da je ubijal in pohabljal Srbe.
Spraševali so jo po sinovih, ki jih nikoli ni imela.
Rekli so ji, da so ubijali in pohabljali Srbe.
Spraševali so jo po sorodnikih, ki jih nikoli ni imela.
Rekli so ji, da so ubijali in pohabljali Srbe.

Spraševali so jo tudi po starših, ki jih nikoli ni spoznala.
Rekli so ji, da so krivi zaradi tega, ker so jo rodili kot Srbkinjo.

In rekli so ji tudi, da so božje poti in dokazi krivde neizmerljivi!
Mogoče je ona
v tistem hipu pomislila, da ni nihče kriv za svoje stanje.
Mogoče je ona
v tistem hipu pomislila, da so vsi krivi za stanje drugih.

Poslušajte, je rekla starka,
ničesar nimam, kar bi vam lahko dala, razen življenja in stanovanja,
vendar ne morem storiti niti tega, saj si vse vzamete na silo.

Prav imaš, so rekli,
zadovoljni, ker so tako lahko kupili njeno smrt.

Strinjali se niso le v tem, kako naj se je znebijo.

To je surova zgodovina,
z mnogo zvermi in ničvredneži
in še več nedolžnimi žrtvami.

Na koncu
je tistemu, ki je bil na vrsti za stanovanje,
prišepnila hudodelčeva domišljija:
naj leti skozi okno, je rekel, mrmrajoč.

Bili so v petnajstem nadstropju.
Te metode dotlej še niso uporabili.

Odrpli so okno, jo prijeli za roke in noge,
šteli do tri in jo vrgli dol.

Sonce je žgalo.

Ko je starka letela, ni videla ničesar.
Ni mislila na padanje.
Noben angel ni bil z njo.
Ni odvrtila filma svojega življenja s hitrostjo strele
v tej zadnji minuti.

Skoraj vse življenje je bila sama,
brez kogarkoli.

Ko je treščila na pločnik, je na široko odprla oči in
spustila dušo.

Iz srbsčine prevedel Jurij Hudolin

LITERARNI NATEČAJ Z MIHO MAZZINIJEM

Zemljevid življenja dekleta z ruto

Kartograf Robert kupi ukraden tablični računalnik in z njim skrivnost, ki ga obsede. Čeprav je živel osamljeno, skoraj izolirano življenje, ga radovednost požene med ljudi, v tvegano risanje zemljevida tujih življenj.

Miha Mazzini zgodbo izpiše v romanu Zemljevid tujih življenj, ki bo julija izšel pri Založbi Goga. V branje vam ponujamo začetno poglavje in vas vabimo, da dopišete svojo zgodbo dekleta z ruto, ki se pojavi na zaslonu tablice. Naj razkrijemo: glavni junak je našel pravo kodo za odpiranje ukradenega iPada in spoznal, da je skrivnostno dekle s fotografij Slovenka Dora. Dopišite njeno zgodbo (besedilo naj ne bo daljše od 15 000 znakov) in nam jo do 1. avgusta 2016 pošljite na naslov: Založba Goga, Glavni trg 6, 8000 Novo mesto. Najboljšo zgodbo bomo objavili v reviji Rast in nagradili s 500 evri, še trije izstopajoči prispevki pa bodo nagrajeni z izvodom romana Zemljevid tujih življenj.

Natečaj je anonimen. Avtorji naj prijavitelne zgodbe pošljejo v treh nepodpisanih izvodih, označenih s šifro in s pripisom Literarni natečaj. Besedilu naj v posebni, zaprti ovojnici (označeni z enako šifro) priložijo svoje podatke: ime in priimek, naslov, telefonsko številko, lahko tudi elektronski naslov. Tričlanska komisija bo svojo odločitev sporočila v začetku septembra.

Miha Mazzini

ZEMLJEVIDI TUJIH ŽIVLJENJ

(odlomek)

»Cheap! Cheap!« je poskakoval možakar in zlat zob mu je poblisnil med ustnicami. Razprl je rožnat ščitni ovitek, da se mu je ulegel po dlaneh, in začel iPad ritmično porivati proti Robertovemu trebuhu.

»Cheap! New! Cheap!«

Če bi moral vleči denarnico iz žepa, bi imel čas za razmislek. Ker pa je pravkar plačal bencin in je svoja zadnja bankovca še držal v pesti, je le iztegnil roko, prodajalec je zgrabil oranžnega in modrega atatürka, Robertova levica je začutila rob trde plastike in se ga oklenila, stopala so zatopotala in hodnik med straniščem in bencinsko črpalko je polnilo le še sonce.

Robert je šokiran gledal predmet v rokah: zdrobljen vogal, temen madež na robu. 'Ni nov,' se je pojavila misel, ki ji je sledil orkan: 'Kaj mi je? Kupujem ukradeno robo sredi Turčije?!'

Stisnil je iPad k srajci in se preplašeno ozrl naokoli. 'Past? Kamere?'

Avtocesta je hrumela, sonce je odskočilo od vetrobranskega stekla.

Stisnil je ploščico pod pazduho in hitro odšel.

V avtu jo je porinil pod sovoznikov sedež in s prsti lovil ključ, kot bi ga stresala elektrika. Spomnil se je prizorov iz filma, ki se je dogajal v turškem zaporu, in prijelo ga je, da bi zagrizel v volan.

'Umiri se, umiri se, umiri se ...'

Speljal je in na prvem odcepu zavil z E-80 proti letališču. Piš iz klimatske naprave ga je opozoril, da je povsem premočen.

Življenje je posvetil uboganju zakonov, nato pa nenadoma popoln razpad: zadnje ure počitnic je spremenil v moro. 'Kaj mi je bilo? Kaj mi je?' se je nenehno spraševal. 'Je to zaradi tuje dežele? Počnem na potovanju nekaj, česar doma ne bi nikoli?' In ko je zagledal svoje preplašene oči v vzratnem ogledalu, so ga prilepile nase, da ga je zdramilo šele divje trobljenje avtomobila na prehitevalnemu pasu, proti kateremu je drsel.

Otrdele ustnice je moral gnesti z zobmi in masirati z jezikom. Sapa mu je odskakovala z vrha pljuč kot pingpong žogica.

Ni si upal nasloniti se ob pult, da mladenič v izposojevalnici avtomobilov ne bi zavohal strahu. Varnostno razdaljo je držal tudi pri ogledu vozila. Gibko telo pred njim se je sklanjalo, nihalo, včasih pomagalo očem s konico kazalca, nazadnje le presodilo: »Vse v redu!« in mu ponudilo obrazec v podpis.

‘Saj bo, saj bo. Dihaj!’

Kadar je moral nositi več stvari, jih je prijemal s štetjem. Ena: nahrbtnik, dve: potovalka na kolesčkah. Oči so že iskale napis Odhodi, um pa je krotil telo, da ne bi preveč hitelo.

Vstopil je v stavbo, porinil prtljago skozi rentgen in pustil aromo države pred vrati. Univerzalna odsotnost vonjev letališč ga je tolažilno sprejela.

Čutil je kapljice znoja na vratu in pomislil: ‘Vse bo v redu!’, ko ga je nekdo zgrabil za rame.

»Gospod!«

Srce se mu je zakrčilo in poskočilo.

»Tole ste pozabili!«

Rent-a-mladenič mu je podajal iPad in Robert je že začel odkimavati, nato je pomislil na izpolnjevanje prijav o izgubljenih in najdenih predmetih, policijo ...

Kako bo pojasnil, od kod mu v avtu roza iPad? Gotovo pogrešajo kako najstnico in obtožili bodo njega, tujca!

»Hvala!«

Mladenič se je zasmel in pomahal. Izginil je med ljudmi, ko je Robert še razmišljal o napitnini.

Policaj je le bežno pogledal sliko v potnem listu in rutinirano udaril pečat.

Čakanje v vrsti na pregled je sprožilo novo akcijo znojnic.

‘Kaj če sem kupil bombo?’

Sam sebi se je zdel trapast: če je iPad šel skozi prvi pregled, bo šel tudi skozi drugega. ‘A ta je natančnejši!’ ni odnehal cviliti glasek.

Varnostnik je pokazal s prstom, naj odpre ovitek.

Naprava je čisto sama, v svoji lastni posodi, odpotovala v temo.

Robert je šel sedet točno pred odmerjena izhodna vrata in vraževerno odganjal upanje, da bo nakup ukradenega predmeta minil brez posledic. Znova se je vprašal,

zakaj se ni mogel zadržati. Res le zaradi presenečenja, trenutka slabosti? Pred leti je navdušen sodelavec prinesel prvi iPad v službo in kmalu jih je imela večina: na sestankih so okorno tipkali po steklu. Po mesecu ali dveh so začele naprave izginjati in znova so jih nadomestili običajni prenosni računalniki, iPade pa so za igro dobili otroci.

Jasno mu je bilo, da je kupil nekaj, česar ne potrebuje. Obrnil je ovitek proti svetlobi in še vedno ni zaznal potemnelih sledov, ki bi jih koža pustila na plastiki, torej res ni bil veliko rabljen. Brez dvoma lahko tako barvo kupi le najstnica, ne glede na svojo resnično starost. Vogal je bil zdrobljen, naprava pa je bila videti nedotaknjena. Mogoče se je lastnica celo porezala, ali pa je madež na robu povzročil lak za nohte. Hotel ga je povohati, nato se je spomnil okolice in se zadržal.

Poiskal je gumb za vklop in ga pritisnil.

Nič.

Pokvarjena roba. Lahko jo vrže v smeti.

Ne na letališču, tu bi bilo sumljivo.

Spet je pritisnil gumb in ga držal.

Na zaslonu se je pojavilo kovinsko jabolko.

Ni mogel odtrgati pogleda z njega. Potemnelo je v noč, nato sta se pojavila ura in datum, na zaslonu pa obraza mladih Arabcev. Ona zavita v ruto, on tako zelo bradat, da je nos komaj našel pot med dlakami, oči pa so se čudno lesketale.

Šele v tistem trenutku se je zavedel, da ni kupil le ukradenega predmeta, temveč tudi fotografije tujih življenj. Čudno ga je zaščemelo v pleksusu.

Zaslon se mu je zazibal pod prsti. Na levi je zagledal številke in potegnil vstran. Naprava ga je spraševala po štirištevilčnem geslu.

Vtipkal je štiri ničle.

Zaslon se je zatresel in zavrnil.

Letališče, kamere – ne sme vzbujati pozornosti. Lastnik se lahko zmoti enkrat, največ dvakrat.

Ugasnil je napravo in si jo odložil na kolena.

Del tujega življenja, ki mu je prišlo v roke.

Razmišljal je, kaj bi tujec našel na njegovem prenosniku. Službeno in zasebno pošto; težko bi se odločil, katera je bolj suhoparna. Fotografije, urejene po datumu, brez golote in spolnosti. Zanemarjena stran na Facebooku, ki se mu je zdel zadosti bedast, da ga je zanemaril po par mesecih, kar je spodbudilo program, da ga je zasipal z obvestili o neznancih, ki bi radi postali njegovi prijatelji.

Sam ni vedel, kako je tok misli skrenil, a nenadoma je razmišljal o ljubezenskih pismih, ki jih je pisal kot najstnik, o dekletih, brez katerih se mu je zdelo življenje nemogoče in zavrnitve bolj boleče od fizičnih udarcev v trebuh.

Nato o nevarnih pismih, ki bi ga pred desetletji, v Jugoslaviji, res lahko privedla v zapor. O samostojni državi, odcepitvi, o tem, zakaj je socializem obsojen na propad. Pisma hrepenenja, pisma upora; oboje se mu je zdaj zdelo tuje, nedosegljivo, kot bi mu lastno mladost podtaknili. Bral je, da nevroni do enaindvajsetega leta niso dobro izolirani. So bila zato njegova čustva takrat močna kot nikoli pozneje?

Edino med vzletom je nehal misliti na iPad, saj se je oklepal naslonjala in se bal, tako kot vedno. Rezerviral je sedež ob prehodu in dolgo klical varnostni pas – ga lahko zapne, ga lahko odpne? Nato je preveril, ali je vrečka za bruhanje na svojem mestu, obrnil glavo in preštel vrste do zasilnega izhoda. Sprej proti astmatičnemu napadu je spravil v prsni žep in ga s konicami prstov neprestano preverjal, kot bi se blagoslavljal. Ko ga je vzletanje pritisnilo nazaj, je samo še stiskal naslonjalo. Olajšanje je nastopilo v trenutku, ko so se stevardese odpele in zakorakale po letalu. Pazljivo jih je opazoval in prežal na najmanjšo sled pretvarjanja, skrivanja resnice.

V sosednji vrsti je starejši moški prebiral žepno knjigo, ki je bila videti kot zidak, debela in umazana. Nosil je čepico z napisom Jesus loves me in oblačila skavtov, ki so ga že davno izključili. Diagonalno pred njim sta najstnika po dolgi dieti nizkocenovnih prevoznikov odkrila čudo: stevardese so prinašale hrano in pijačo, ne da bi zaračunavale. Vzhičeno sta na polici zložila katalog pločevink in občasno zacvilila od ugodja. Nasmeh strežnice je ostajal nedotaknjen, le kotički oči so ji trzali.

Ob oknu njegove vrste je sedel poslovnež in na prenosniku vpisoval kratke stavke v štiri kvadrate, ne da bi zastal in se zamislil.

Sedež med njima – prazen.

Ni si upal vrniti karte, ko je ženo zadela kap; ne v celem mesecu in pol, ko je ležala v komi. Še ko je bila na parah ne. Ko je v roki držal mrliški list in so pogrebci odšli, sin pa je odletel nazaj na Novo Zelandijo, šele takrat je odprl mapo z napisom Potovanja in se odpravil na spletno stran letalske družbe. Načrtovala sta za leto vnaprej, do zadnje podrobnosti. »Kar pojdi,« so rekli znanci in sorodniki, »ona bi tako želela.« Ni vedel, ali res, a vseeno se počitnicam ni odpovedal.

Kap je končala njuno veselje. Andreja je šla k mizi, rekla »Tule so ključ!« in nato »Še prometna in zavarovanje ...«, in v nekem drugem svetu sta še naprej urejala priprave na tehnični pregled. Prišla bo do mize, odložila ključ, stopila do njega in mu pokazala dokumente. A ta svet je obstajal le še v delu njenih možganov, na otočku, proti kateremu je drl krvav cunami. Mislila je, da odlaga ključ, da mu daje papirje, a je le stala, otrpla, kovina je padla na tla, listi so drsili po podu. Potem je nehala tudi govoriti, nekako zahrčala je, oči ji je napolnilo presenečenje, priskočil je in jo ujel.

Enaindvajset let zakona, konec.

Prvomajski prazniki, podaljšani v celotedenske počitnice, ostanek socializma: prazen sosednji sedež v jedilnici, prazen v avtu, na plaži, v letalu. Prazna polovica postelje.

Lahko pa je ležal povprek in nihče ga ni budil s smrčanjem.

Z gelom si je razkužil roke, pojedel, nato se mu je silovito vrnila misel na iPad in položil si ga je na kolena. Vsebino zaslona je skril pred sosedom z visoko dvignjenim ovitkom in dolgo gledal mlada obraza. Pravzaprav samo njo: ne posebej lep obraz, nekako prijazen, verjetno zaradi kotičkov ustnic, kjer se je pripravljala teren za smejalne gubice. Ruta ji je pristajala, vsaj Robertu je pričarala pridih eksotike. Šele zdaj je opazil, da je med obrazoma nekaj kovinskega, in moral je napeti oči: cev puške. Hitro je zaprl pokrov.

Duhovi novic, ki jih je poslušal pred potovanjem, so sveži vstali iz spomina. O islamskem kalifatu, skrajnejših, ki potujejo v Istanbul in potem prek sirske meje. Med mladeniči tudi falirani raperji, ki so v pesmih hvalili nasilje, zdaj pa so se ga odločili udejanjiti. Spomnil se je obrazov deklet, ki so šle bojevnikom rojevati otroke, njihove najstniške zanesenosti in tistih mehkih potez, ki jih morajo izkušnje šele obrusiti.

Komaj je pogoltnil slino, in ko se je premaknil, se mu je srajca lepila ob naslonjalo. Mogoče je dobil napravo, polno skrivnosti, in ga na letališču v Ljubljani že čakajo vohuni s handžarji? Sam sebi se je zazdel smešen, a strah je ostajal. 'Nihče ne ve,' se je tolažil, 'tat ne bo govoril.' In tudi če bi, Robert po videzu ni izstopal in poleg tega se je prodaja zgodila prehitro.

Spet je začel ugibati kodo. Najprej je potrkal po vseh štirih navpičnih vrstah.

»Tudi jaz vedno pozabim ta gesla,« je po angleško rekel poslovnež, ne da bi odmaknil pogled od ogromne tabele, ki se je je pravkar polotil.

Robert je zardel, zamomljajal pritrditev, se odhrknil, ponovil še enkrat razločnejše in hitro ugasnil tablico.

Pristali so točno in letalo je napolnilo piskanje zbujajočih se telefonov. Poslovnež je takoj poklical tajnico, najstnika mami, Jesus loves me pa je zaprl oči in se verjetno javljal telepatsko. Robert je poslal SMS domačemu grelniku vode, naj se vključi.

Problemy z wykształceniem i kwalifikacjami, które nie są adekwatne do potrzeb rynku, są jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

rast

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym. Wskazują one na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia i kwalifikacji Polaków, aby mogli być konkurencyjni na rynku międzynarodowym.

Wartość pracy jest jednym z powodów, dla których przedsiębiorstwa nie chcą zatrudniać Polaków.

82
RAST
2016

201609594,1

COBISS

KNJENICA H. JARCA
DOHOZNAJSKI ODD. IN POSEBNE

ISSN 0353-6750

